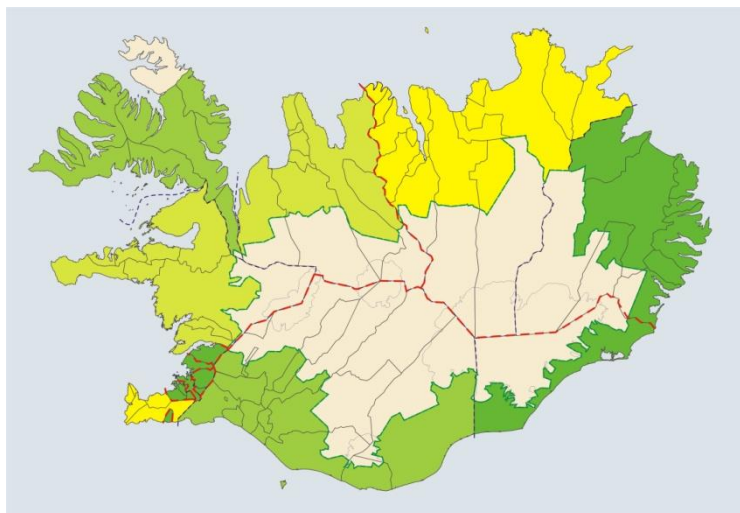

Byggðapróun

Ástand og horfur

Fylgirit með tillögu til þingsályktunar um
stefnumótandi byggðaáætlun fyrir árin 2010-2013

Desember 2009

**Ártorgi 1, 550 Sauðárkrókur
Sími 455 5400**

Byggðapróun

Ástand og horfur

Fylgiskjal með tillögu til þingsályktunar um
stefnumótandi byggðaáætlun fyrir árin 2010-2013

Efnisyfirlit:

2. Inngangur.....	5
3. Próun síðustu ára og þróunarhorfur.....	8
3.1 Mannfjöldi, tekjur og atvinna.....	8
3.1.1 Mannfjöldi.....	8
3.1.2 Atvinnuleysi.....	11
3.1.3 Atvinnutekjur.....	14
3.2 Hagþróun.....	17
3.2.0 Almennt.....	17
3.2.1 Atvinnugreinar.....	19
3.3 Menntun, menning, samfélag.....	20
3.3.1 Samfélag.....	20
3.3.2 Menning.....	20
3.3.3 Skapandi greinar.....	21
3.3.4 Menningartengd ferðaþjónusta.....	22
3.3.5 Menntun.....	22
3.4 Stoðkerfi atvinnu- og byggðapróunar.....	24
3.4.0 Almennt.....	24
3.4.1 Mótvægisstyrkir.....	24
3.4.2 Mótvægisnefndir.....	28
3.4.3 Stofnanir og stoðkerfið.....	30
3.4.4 Þekkingarsamfélag og þekkingarsetur.....	31
3.4.5 Svæðabundnar þróunaráætlanir.....	39
3.5 Landshlutar.....	40
3.5.0 Almennt.....	40
3.5.1 Vesturland.....	40
3.5.2 Vestfirðir.....	41
3.5.3 Norðurland vestra.....	42
3.5.4 Norðurland eystra.....	43
3.5.5 Austurland.....	44
3.5.6 Suðurland.....	44
3.5.7 Suðurnes.....	45
4. Byggðastefna erlendis og fjölþjóðlegt samstarf.....	47
4.1 Byggðastefna Evrópusambandsins.....	47
4.1.1 Um byggðastefnu Evrópusambandsins.....	47
4.1.2 Styrktarsjóðir.....	48
4.1.3 Svæðatengdar samstarfsáætlanir.....	49
4.1.4 Svæðastefna Evrópusambandsins (Territorial Agenda).....	50
4.1.5 Að snúa fjölbreytileika í styrk svæða.....	50

4.2 Byggðastefna á Norðurlöndum.....	51
4.2.1 Noregur.....	51
4.2.2 Svíþjóð.....	53
4.2.3 Finnland.....	55
4.2.4 Danmörk.....	59
4.3 Fjölpjóðlegt samstarf um byggðamál	61
4.3.1 Byggðakort fyrir Ísland	61
4.3.2 NUTS flokkunarkerfið.....	61
4.3.3 Norðurslóðaáætlun Evrópusambandsins, NPP	63
4.3.4 ESPON	65
4.3.5 EK-R.....	66
4.3.6 Nordregio.....	67
4.3.7 Norræna Atlantssamstarfið, NORA.....	68

Tilvísanir til heimilda eru neðanmáls á viðeigandi síðu.

2. Inngangur

Stefnumótandi byggðaáætlun „skal lýsa markmiðum og stefnu ríkisstjórnarinnar í byggðamálum“ segir í 7. grein laga nr. 106/1999 um Byggðastofnun. Iðnaðarráðherra skal vinna að byggðaáætlun samkvæmt þessari lagagrein í samvinnu við Byggðastofnun, ráðuneyti, sveitarfélög og fleiri og leggja fyrir Alþingi tillögu til þingsályktunar um slíka áætlun fyrir fjögurra ára tímabil. Í byggðaáætlun skal gerð grein fyrir ástandi og horfum í þróun byggðar í landinu, áætlunum um aðgerðir, tengslum byggðastefnu við almenna stefnu í efnahags- og atvinnumálum og áætlunum á sviði opinberrar þjónustu í landinu.

Byggðastefna íslenskra stjórnvalda mótast mjög af því að Ísland er hluti alþjóðlegs samfélags, markaðar og regluverks. Byggðastefna Evrópusambandsins stefnir að „byggðalegum fjölbreytileika“¹ og líkri stefnu fylgja Norðurlönd.²

Á vettvangi norrænna byggðarannsókna og norræns samstarfs um byggðamál hefur athygli beinst að þróun byggðastefnu yfir í þriðju kynslóð byggðastefnu með áherslu á sérkenni svæða og „byggðalegan fjölbreytileika“. Fyrsta kynslóð byggðastefnu á Norðurlöndum var samkvæmt þessum viðhorfum mótuð á sjöunda og áttunda áratug síðustu aldar og miðaði að því að jafna efnahagsskilyrði innanlands með hagrænum aðgerðum, styrkjum og undanþágum. Önnur kynslóð byggðastefnu óx smám saman á 10. áratugnum, framyfir aldamót, undir áhrifum vaxandi samkeppni við nýja þátttakendur í alþjóðavæðingunni, einkum lönd í Suðaustur-Asíu. Þessu fylgdu kröfur um meiri samkeppnishæfni og vöxt og þá færðust áherslur yfir á að efla svæðabundinn vöxt til þess að mynda vöxt á landsvísu. Samkvæmt því var m.a. víða gripið til gerðar svæðabundinna vaxtarsamninga. Áherslan á svæðin, á vöxt á landshlutavísu, og starfið á þeim grunni hefur leitt til fleiri tækifæra til ábyrgðar á landshlutastigi. Því hefur umræða um stefnumótun beinst að mikilvægi öflugs framkvæmdafólks og skilvirkrar forystu á landshlutastigi. Með breyttu samstarfi um stefnumótun og „stækkun svæða“, sameiningum, hefur verið leitast við að efla frumkvæði, forystu og ábyrgð landshlutanna. Hér virðist vegurinn fyrir 3. kynslóð byggðastefnu vera varðaður. Athyglinni verði beint að sérstöðu hvers einstaks landshluta og vaxtarskilyrðum hans, stefnan þarf að vera sveigjanleg og þeir sem bera ábyrgð á henni líka. Alþjóðavæðingin virðist þannig koma í veg fyrir eina stefnu fyrir alla byggð hvers lands og mikilvægt að marka

¹ Green Paper on Territorial Cohesion; Turning territorial diversity into strength:

http://ec.europa.eu/regional_policy/consultation/terco/paper_terco_en.pdf

² www.nordregio.se/pdf/R2009_1.pdf

stefnu og áætlanir til framtíðar á þessum skilningi. Hin hraðvirku áhrif í alþjóðlegu efnahagskerfi hafa orðið Íslendingum augljós á árunum 2008 og 2009.

Lífskjör á Íslandi voru um langt árabíl með því besta sem þekkist í hinum vestræna heimi. Hagvöxtur hefur verið mikill, verðbólga fremur lág og lítið sem ekkert atvinnuleysi. Á síðari hluta árs 2008 urðu hins vegar alger og snögg umskipti. Ísland hefur orðið sérstaklega illa úti í þeirri heimskreppu sem nú geisar á alþjóðlegum fjármálamörkuðum, og stærstu bankastofnanir landsins hafa orðið gjaldþrota, en saman mynduðu þeir um 85% af bankakerfi landsins. Gjalddeyrismarkaður heima fyrir þornaði upp og alvarleg röskun varð á greiðslumiðlun til og frá landinu. Margt hefur verið rætt og ritað um orsakir þessa, en ljóst er að íslensku bankarnir höfðu vaxið mjög hratt á undangengnum árum. Þetta leiddi til þess að í árslok 2007 var íslenska bankakerfið orðið eitt hið stærsta í heimi í samanburði við verga landsframleiðslu. Það var því ljóst að fall þeirra myndi skapa djúpstæða kreppu á Íslandi. Fall íslensku krónunnar og háir vextir hafa leitt mikla erfiðleika yfir atvinnulífið. Mörg fyrirtæki hafa farið í þrot og atvinnuleysi hefur margfaldast. Skráð atvinnuleysi á árinu 2009 varð með 9,1% í maímánuði en lækkaði síðan stöðugt til septembermánaðar þegar það fór niður í 7,2%. Atvinnuleysi jókst hins vegar lítillega í októbermánuði og mældist þá 7,6%.³ Atvinnuleysi ársins 2009 samsvarar því að stærstur hluti þeirra fjölgunar á störfum sem varð frá árinu 2000 hafi tapast. Á tímabilinu 2000-2008 fjölgaði hins vegar íbúum landsins um tæplega 37.000 eða um 13%. Þetta hefur leitt til þess að þjóðarþéttleiki hefur fæst inn í tímabil mikils samdráttar, stóraukins fjárlagahalla og mikillar aukningar opinberra skulda. Í kjölfar bankahrunsins sömdu íslensk stjórnvöld um lánaþingreiðslu frá Alþjóðagjaldeyrissjóðnum á grundvelli áætlunar sem hefur þrífætt markmið: Í fyrsta lagi að koma á stöðugleika á gjaldeyrismarkaði og stuðla að hækkun á gengi íslensku krónunnar, í öðru lagi að móta stefnu í ríkisfjármálum fyrir árin eftir 2009 sem viðbrögð við fyrirsjáanlegum halla í ríkisrekstrinum, og í þriðja lagi að endurreisa fjármálakerfið. Mikill vandi blasir við í ríkisfjármálunum þar sem stöðva þarf hallarekstur ríkissjóðs. Það er mat Fjármálaráðuneytisins að ná þurfi fram allt að 40-50 milljarða króna sparnaði í ríkisrekstri á fjárlögum ársins 2010. Það svarar til 10% af útgjaldaveltu ráðuneytanna.

Grunnstoðir íslensks efnahagslífs eru þó sterkar. Landið býður uppá aðgengi að hreinum orkugjöfum, ríkulegum auðlindum í hafinu og velmenntað vinnuafli auk þess sem grunnstoðir samfélagsins eru að öðru leyti sterkar. Í þessum aðstæðum felast tækifæri þjóðarinnar til þess að vinna sig upp úr kreppunni til sjálfbærrar þróunar og þessar aðstæður - ásamt því að íbúafjöldi virðist vaxa utan höfuðborgarsvæðisins - rökstyðja að svipaðar áherslur verði lagðar í byggðapróun nú og við síðustu byggðaaætlanir, að byggja á frumkvæði, auðlindum og mannaúti í landshlutunum eins og gert er í vaxtarsamningunum, breyta byggðalegum fjölbreytileika í styrkleika eins og annars staðar á Norðurlöndum og í Evrópusambandinu. Skilgreina þarf sérkenni svæðanna, samfélög, auðlindir, sóknarfæri og veikleika og byggja áherslur og markmið á niðurstöðunum, samhæfa opinberar áætlanir og miða þær að sömu markmiðum og framtíðarsýn og draga þannig úr líkum á ágreiningi og hámarka samvirkni.

Undirbúningur fyrir þingsályktunartillögu um stefnumótandi byggðaaætlun hófst haustið 2008 með fundum iðnaðarráðuneytis, Byggðastofnunar og annarra undirstofnana ráðuneytisins, um það leyti sem íslenska bankakerfið hrundi. Einmitt þá má segja að skyggni til framtíðar hafi verið minnst um langan tíma, örðugt hafi verið að meta framtíðarhorfur og hverjar áherslur og aðgerðir ættu að einkenna tillögur um stefnumótandi byggðaaætlun.

³ Vinnuáætlun – Staðan á vinnumarkaði – Október 2009.

Ráðuneytið fól Byggðastofnun að vinna að mótun áætlunarinnar og var ákveðið að hafa vinnsluferilinn opin og leita víða eftir viðhorfum. Því gekkst Byggðastofnun fyrir málþingi undir heitinu *Byggðaðpróun við breyttar aðstæður* föstudaginn 28. nóvember í Reykjavík og bauð til þess fulltrúum allra ráðuneyta, atvinnuþróunarfélaga, samtaka sveitarfélaga og fjölda stofnana sem Byggðastofnun taldi áriðandi að hafa samráð við um áætlunina. Í framhaldinu vann Byggðastofnun úr viðhorfum sem fram komu á málþinginu og lagði til kynningar á vefsíðu sinni ásamt gögnum málþingsins.⁴ Tillögur mótuðust áfram í samstarfi Byggðastofnunar og iðnaðarráðuneytisins og í mars 2009 voru drög að aðgerðartillögum lögð til kynningar og umsagnar á vefsíðu Byggðastofnunar. Starfsmenn Byggðastofnunar héldu síðan fundi um þau seinni hluta marsmánaðar í samstarfi við átta atvinnuþróunarfélög í jafnmörgum landshlutum auk fundar með starfsmönnum og formanni Sambands íslenskra sveitarfélaga í Reykjavík. Til funda í landshlutunum voru boðaðir sveitarstjórnarmenn, stjórnir landshlutasamtaka sveitarfélaga og stjórnir og starfsfólk atvinnuþróunarfélaganna, drögin kynnt og rædd, fundarmenn beðnir um ábendingar og athugasemdir sem síðan var skilað til Byggðastofnunar í apríl og raunar fram í maí. Í júní og júlí 2009 voru tillögur þróaðar áfram í samstarfi iðnaðarráðuneytisins og Byggðastofnunar og stofnunin lagði þá fram fylgirit með tillögunni, *Byggðaðpróun, ástand og horfur*.

Í nóvember 2009 voru endurskoðaðar aðgerðartillögur sendar til umsagnar þeirra sem gert höfðu skriflegar athugasemdir á vormánuðum og fylgiritið birt á heimasíðu Byggðastofnunar. Í framhaldinu voru nokkur atriði þess uppfærð í byrjun desember, verkefnaskrár NPP- og NORA-áætlanna og upplýsingar um atvinnuleysi.

⁴ www.byggdastofnun.is/page/byggdaaetlun1013

3. Þróun síðustu ára og þróunarhorfur

3.1 Mannfjöldi, tekjur og atvinna

3.1.1 Mannfjöldi

Mikil fjölgun fólks hefur verið á suðvesturhluta landsins síðastliðin ár sem framhald á þróun sem hefur verið viðvarandi alla 20. öldina⁵. Á tímabilinu frá 1. desember 2000 til 1. desember 2008 fjölgaði íbúum á Íslandi úr 282.845 í 319.756. Fjölgunin er 36.911 manns eða 13,05%. Hlutfallslega mesta fjölgunin á þessu tímabili varð á Suðurnesjum um 30,8%, á höfuðborgarsvæðinu um 15,2%, á Suðurlandi um 14,5%, á Vesturlandi 10,2%, á Austurlandi um 9,5% og á Norðurlandi eystra um 3,1%. Fækkun varð hins vegar á Vestfjörðum, um 9,5% og á Norðurlandi vestra um 6,1%.

Tafla 3.1.1.1 Íbúafjöldi eftir svæðum árin 2000 og 2004

Landssvæði	íbúar '00	íbúar '04	Mism.	%
Höfuðborgarsvæði	175.000	183.990	8.990	5,14%
Suðurnes	16.491	17.092	601	3,64%
Vesturland	14.263	14.418	155	1,09%
Vestfirðir	8.150	7.698	-452	-5,55%
Norðurland vestra	7.873	7.598	-275	-3,49%
Norðurland eystra	28.181	28.404	223	0,79%
Austurland	11.768	12.298	530	4,50%
Suðurland	21.119	21.793	674	3,19%
Samtals:	282.845	293.291	10.446	3,69%

Þróunin var þó ekki einsleit allt tímabilið eins og meðfylgjandi myndir og töflur bera með sér. Á árabilinu 2000-2004 var stöðug fólksfjölgun á áhrifasvæði höfuðborgarinnar, á Akureyri og allra næstu sveitarfélögum og Mið-Austurlandi sem rekja má til virkjunarframkvæmda á svæðinu. Víðast hvar annars staðar var ákveðin fækkun.

⁵ Hagstofa Íslands www.hagstofa.is

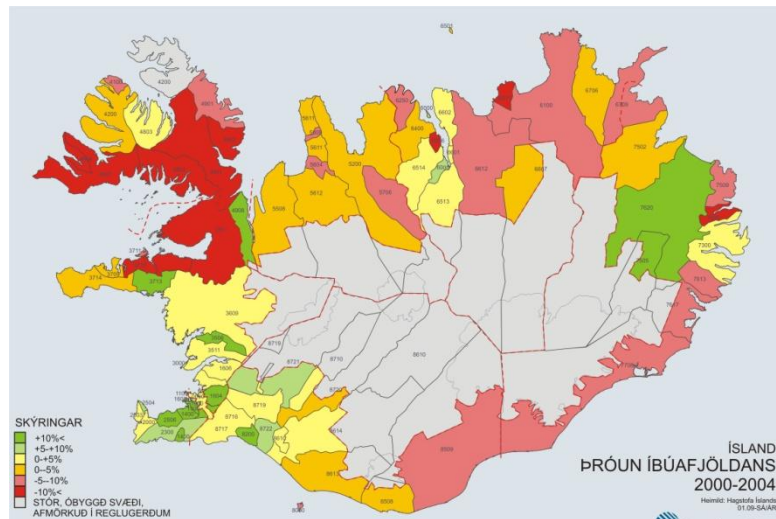
Tafla 3.1.1.2 Íbúafjöldi eftir svæðum árin 2004 og 2008

Landssvæði	íbúar '04	íbúar '08	Mism.	%
Höfuðborgarsvæði	183.990	201.585	17.595	9,56%
Suðurnes	17.092	21.564	4.472	26,16%
Vesturland	14.418	15.720	1.302	9,03%
Vestfirðir	7.698	7.374	-324	-4,21%
Norðurland vestra	7.598	7.395	-203	-2,67%
Norðurland eystra	28.404	29.060	656	2,31%
Austurland	12.298	12.882	584	4,75%
Suðurland	21.793	24.176	2.383	10,93%
Samtals:	293.291	319.756	26.465	9,02%

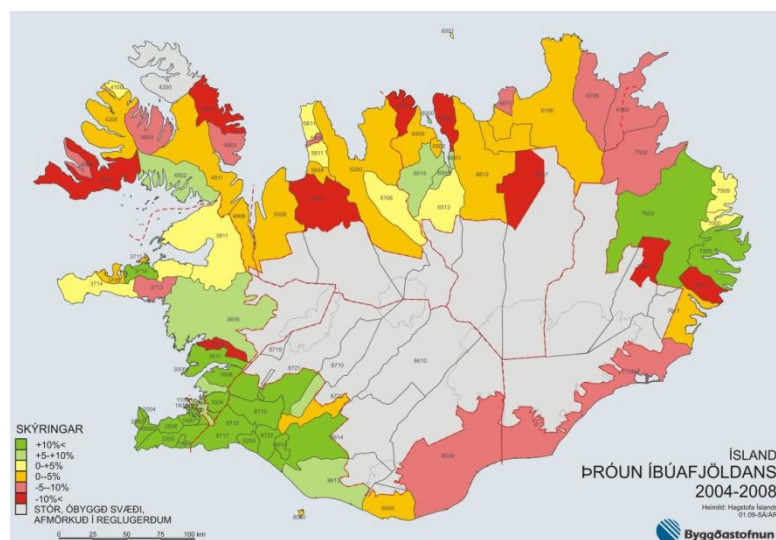
Á árabílinu 2004-2008 varð fjölgun á höfuðborgarsvæðinu og áhrifasvæði þess ákveðnari og náði á því tímabili frá Borgarfirði og austur fyrir Þjórsá. Á árinu 2008 mátti sjá nokkra breytingu á þeirri þróun sem verið hefur undanfarin ár þar sem það fjölgaði í öllum

landshlutum utan Austurlands þar sem rekja má fækkun íbúa til að þess að stórframkvæmdum á svæðinu er að mestu lokið. Vísbendingar um áframhald á þessari þróun má sjá í bráðabirgðatölum Hagstofunnar um mannfjölda 1. apríl 2009. Íbúum fjölgaði þá í mörgum sveitarfélögum utan við höfuðborgarsvæðið og þar á meðal nokkrum sem hafa búið við viðvarandi fólksfækkun til margra ára. Þegar litið er til kynskiptingar mannfjöldans má sjá að skipting og þróun skiptingarinnar er með nokkuð mismunandi hætti eftir landssvæðum. Þannig fjölgaði körlum á landinu um tæplega 21.000 frá árinu 2000 til ársins 2008 á meðan konum fjölgaði aðeins um tæp 16.000 á sama tímabili. Þetta hefur leitt af sér að karlar eru nú fleiri ern konur á öllum

Mynd 3.1.1.1 Þróun íbúafjöldans eftir sveitarfélögum árin 2000-2004

Mynd 3.1.1.2 Þróun íbúafjöldans eftir sveitarfélögum árin 2004-2008

landssvæðum en árið 2000 og 2004 voru konur mun fleiri en karlar á höfuðborgarsvæðinu. Þróunin hefur verið mjög mismunandi eftir landsvæðum en hlutfallslega er mestur kynjahalli á Austurlandi þar sem karlar eru tæp 7.000 á móti innan við 6.000 konum. Helsta ástæða þessa munar á Austurlandi eru stórframkvæmdirnar á Austurlandi og líklegt verður að telja að þessi munur muni minnka verulega á næstu misserum.

Tafla 3.1.1.3 Kynjaskipting eftir svæðum 2000, 2004 og 2008 og breyting á milli árunna 2000 og 2008

Karlar	2000	2004	2008	Breyting	% Breyting
Höfuðborgarsvæðið	86.275	90.844	101.364	15.089	17,49%
Suðurnes	8.412	8.711	11.187	2.775	32,99%
Vesturland	7.312	7.447	8.181	869	11,88%
Vestfirðir	4.179	3.949	3.800	-379	-9,07%
Norðurland vestra	4.047	3.867	3.787	-260	-6,42%
Norðurland eystra	14.288	14.319	14.686	398	2,79%
Austurland	6.090	6.675	6.985	895	14,70%
Suðurland	10.990	11.226	12.548	1.558	14,18%
Samtals	141.593	147.038	162.538	20.945	14,79%

Konur	2000	2004	2008	Breyting	% Breyting
Höfuðborgarsvæðið	88.725	93.146	100.221	11.496	12,96%
Suðurnes	8.079	8.381	10.377	2.298	28,44%
Vesturland	6.951	6.971	7.539	588	8,46%
Vestfirðir	3.971	3.749	3.574	-397	-10,00%
Norðurland vestra	3.826	3.731	3.608	-218	-5,70%
Norðurland eystra	13.893	14.085	14.374	481	3,46%
Austurland	5.678	5.623	5.897	219	3,86%
Suðurland	10.129	10.567	11.628	1.499	14,80%
Samtals	141.252	146.253	157.218	15.966	11,30%

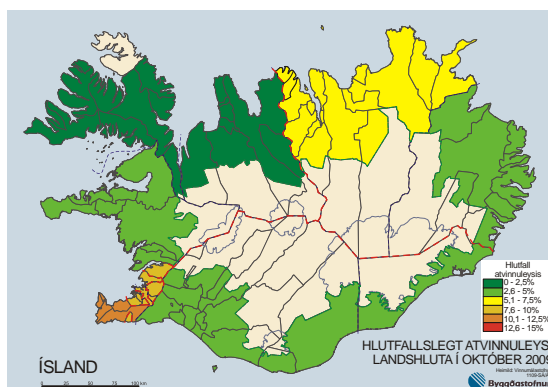
Tilflutningar fólks úr dreifbýli í þéttbýli er alþjóðleg þróun. Byggðaaðgerðir verða að taka mið af þeirri þróun og því að fólk sækist í að búa í meira þéttbýli þar sem að oftast er að finna fjölbreyttari möguleika á ýmsum sviðum. Á sama hátt verða mælikvarðar sem nota á til að meta árangur af byggðastefnu og byggðaaðgerðum að taka mið af þessum staðreyndum. Þeir mælikvarðar sem litið verður til eru mannfjöldabreytingar og fólksflutningar, breyting á fjölda starfa, hagvexti og tekjum.

Ef hugað er að þróun byggðamála á gildistíma Byggðaaætlunar 2006-2009 er hægt að fullyrða að nokkuð víða hefur mikið áunnist þó þróunin hafi orðið mismunandi eftir svæðum, líkt og við er að búast þar sem það er að sjálfsögðu þannig að fleiri þættir en byggðaaðgerðir einar hafa áhrif á þróun mála.

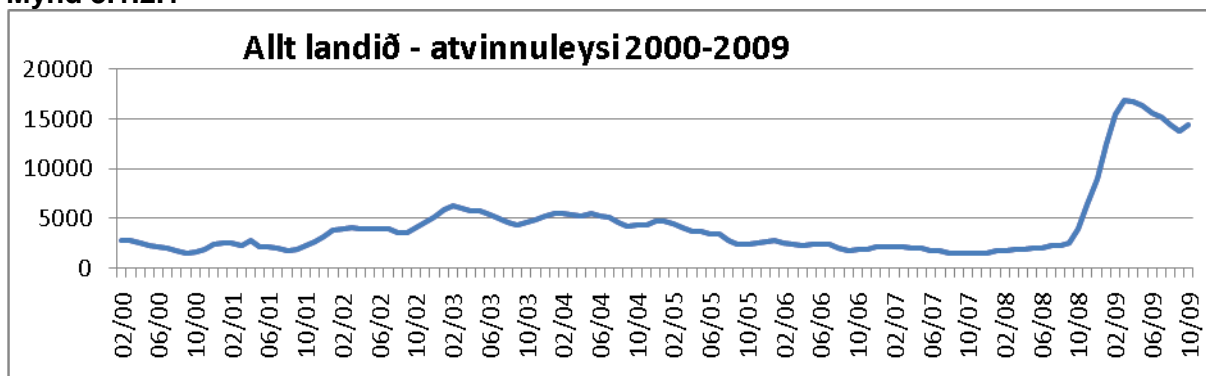
3.1.2 Atvinnuleysi

Mynd 3.1.2.1 Hlutfallslegt atvinnuleysi í október 2009

Atvinnuleysi á landinu var lítið meginhluta tímabilsins frá árinu 2000 til haustsins 2008, hvort heldur sem er á höfuðborgarsvæðinu eða á landsbyggðinni.⁶ Frá þessu voru þó tíma- og staðbundnar undantekningar. Gjörbreytt staða er nú uppi með þeirri gífurlegu aukningu sem varð í kjölfar bankahrunsins haustið 2008. Sú aukning hélt áfram á fyrstu mánuðum ársins 2009 og í októberlok mældist atvinnuleysi 7,6% en var í kringum 1% fyrri hluta árs 2008. Atvinnulausir karlar reyndust vera 8,0% á móti 7,6% hjá konum. Meginþungi þess atvinnuleysis er á höfuðborgarsvæðinu og áhrifasvæði þess. Í þessum kafla er byggt á tölum frá Vinnumálastofnun.

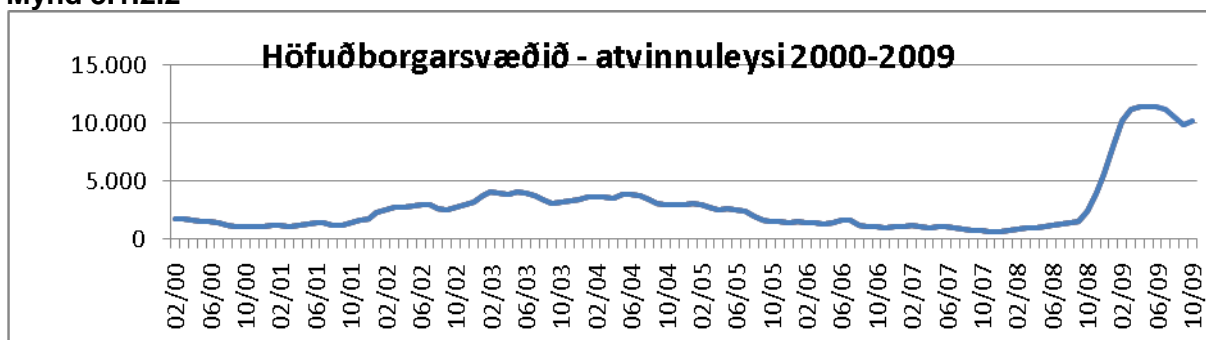

Mynd 3.1.2.1

Á höfuðborgarsvæðinu voru rúmlega 5.500 manns atvinnulausir í árslok 2008 en hafði fjölgaði í rúmlega 10.000 í októberlok 2009 eða 7,4%. Þetta er mikil breyting þar sem atvinnulausir á höfuðborgarsvæðinu voru innan við eitt þúsund á fyrri hluta ársins 2008. Á tímabilinu fyrir árið 2008 var atvinnuleysi mest á fyrri hluta árs 2003 þegar það fór í 4.000 manns og á fyrri hluta ársin 2004 þegar það fór í tæplega 4000 manns. Frá þeim tíma hafði það síðan minnkað stöðugt fram til haustsins 2008 eins og áður segir.

Mynd 3.1.2.2

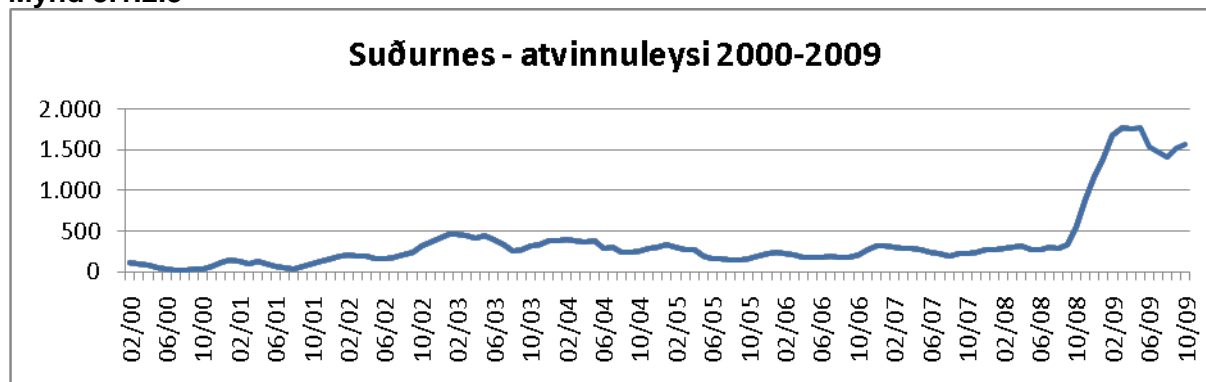

Á Suðurnesjum var mjög lítið atvinnuleysi á árunum 2000-2001 en jókst nokkuð á árunum á eftir þegar það var á bilinu 200-400 manns voru atvinnulausir. Það minnkaði síðan fram til haustsins 2008 þegar það margfaldaðist á stuttum tíma og stóð í tæplega 1.200 manns í árslok.

⁶ Vinnumálastofnun www.vinnumalastofnun.is

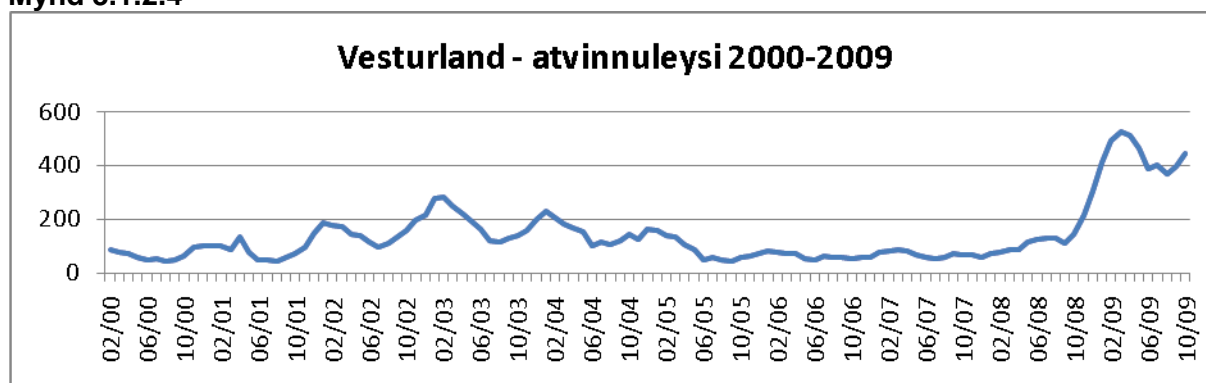
Eins og á höfuðborgarsvæðinu jókst atvinnuleysið á árinu 2009 og stóð í rúmlega 1.500 manns í októberlok eða 12,6%.

Mynd 3.1.2.3

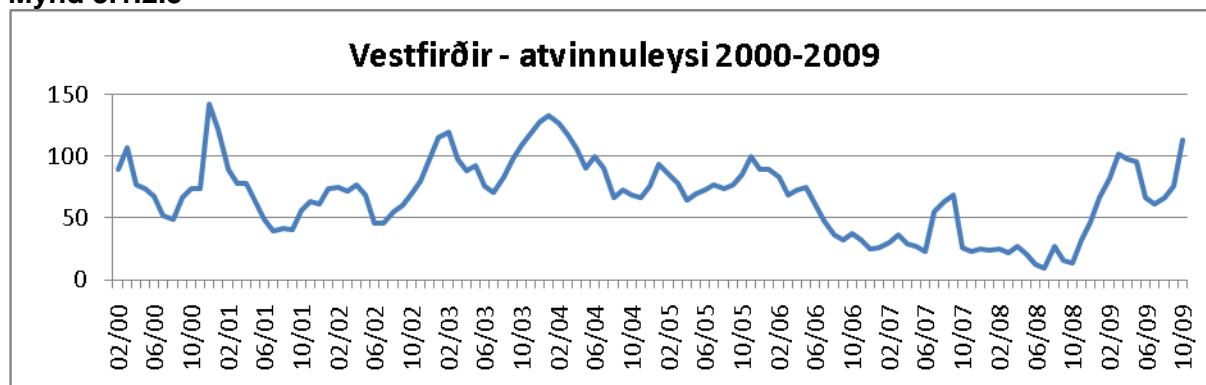
Atvinnuleysi á Vesturlandi sveiflaðist mikið á tímabilinu 2000 – 2008. Það er nú í hámarki en stóð í árslok 2008 í rúmlega 300 manns. Hæst hafði það áður farið í ársbyrjun 2003 þegar það fór í tæplega 300 manns. Frá seinni hluta árs 2005 var mjög lítið atvinnuleysi á svæðinu eða á bilinu 50-100 manns alveg fram til ársins 2008 þegar að það fór að aukast. Í októberlok voru atvinnulausir á Vesturlandi tæplega 450 manns eða 4,7%.

Mynd 3.1.2.4

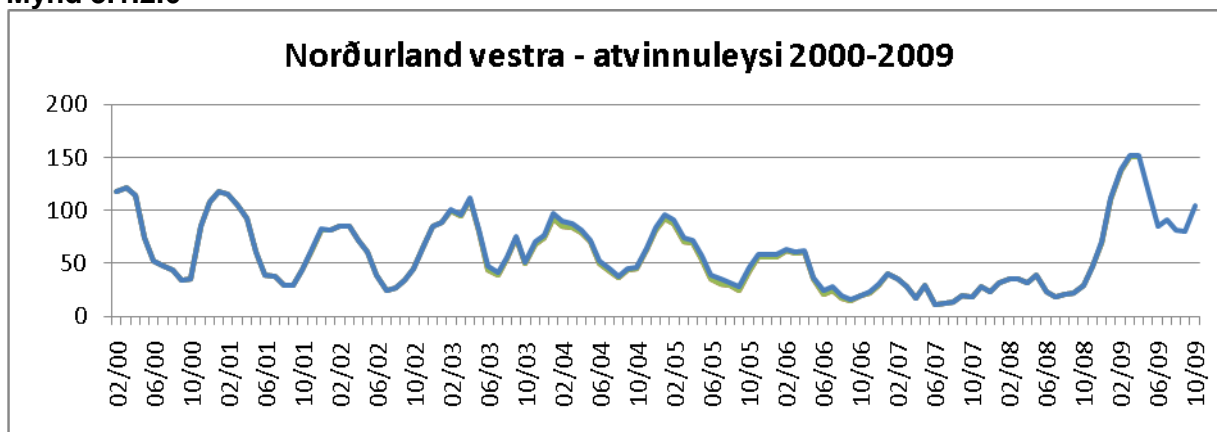
Á Vestfjörðum er atvinnuleysi með því minnsta á landinu eða 2,5% og er í októberlok 2009 nálægt hæstu toppum tímabilsins frá árinu 2000. Mesta atvinnuleysið var í kringum áramótin 2000/2001 þegar það fór í 140 manns og í upphafi árs 2004 þegar það var um 130 manns. Frá þeim tíma fór atvinnuleysi minnkandi fram til haustsins 2008 með þeirri undantekningu að tímabundin aukning varð sumarið 2007.

Mynd 3.1.2.5

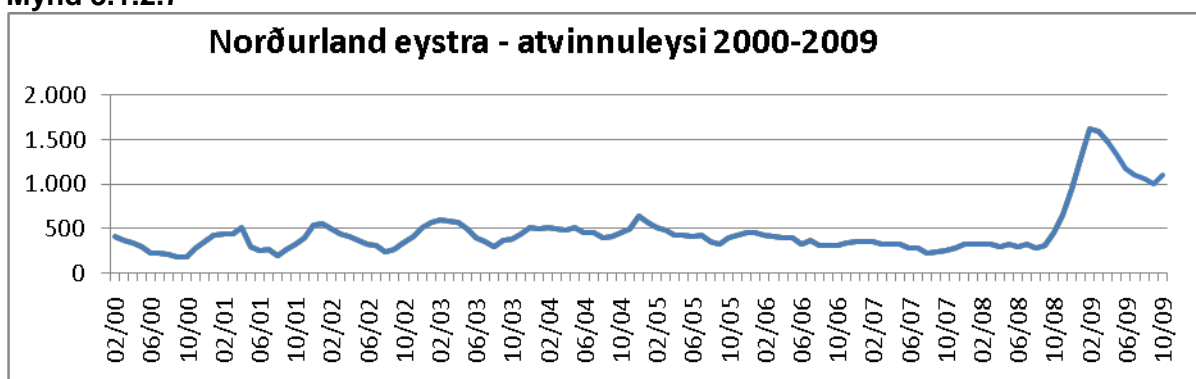
Árstíðasveiflur einkenna atvinnuleysi á Norðurlandi vestra framan af tímabilinu. Sjá má atvinnuleysi upp á 80-120 manns yfir vetrarmánuðina sem aftur fór niður í 20-40 manns yfir sumarmánuðina. Heldur dró úr þessum sveiflum síðustu þrjú árin og var atvinnuleysi undir 40 allt fram til hausts 2008 þegar atvinnuleysi jókst nokkuð og fór í 70 manns í árslok. Á árinu hefur atvinnuleysi aukist nokkuð og mælist í októberlok 2,2% sem er svipað og það var yfir vetrarmánuðina á árunum 2000-2005.

Mynd 3.1.2.6

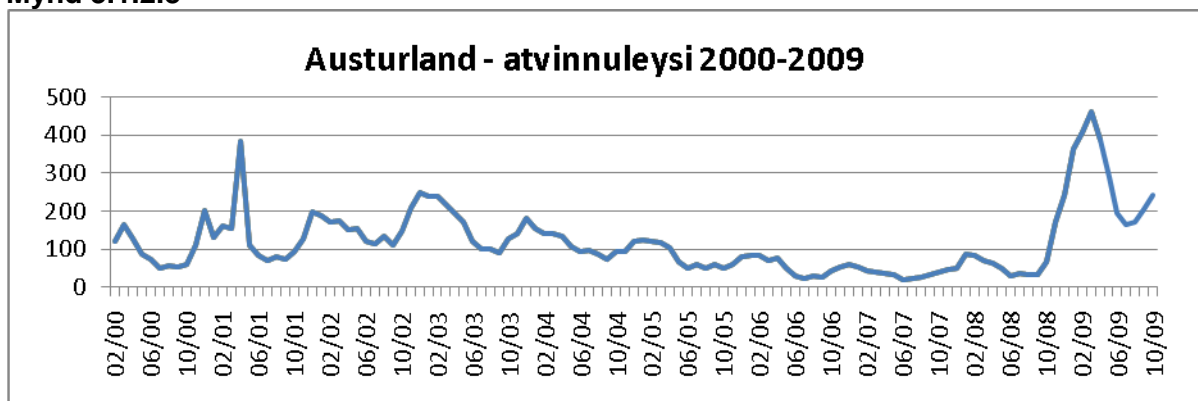
Þróun atvinnuleysis á Norðurlandi eystra var að mörgu leyti lík og á Norðurlandi vestra þar sem að árstíðasveiflur eru greinilegar. Atvinnuleysi á veturnum árin 2000-2005 fór í 500-600 manns en lækkaði um 200-300 manns á sumrin. Frá árinu 2005 minnkuðu þessar sveiflur verulega um leið og atvinnuleysi minnkaði niður í 300 manns. Frá haustinu 2008 til áramóta þrefaldaðist atvinnuleysi á Norðurlandi eystra og var 940 manns í árslok. Mjög veruleg aukning varð á atvinnuleysi í upphafi árs 2009 og fór það hæst yfir 1.600 manns en minnkaði nokkuð í mars- og aprílmánuðum. Í októberlok voru tæplega 1.100 manns atvinnulausir á Norðurlandi eystra eða 8,3%.

Mynd 3.1.2.7

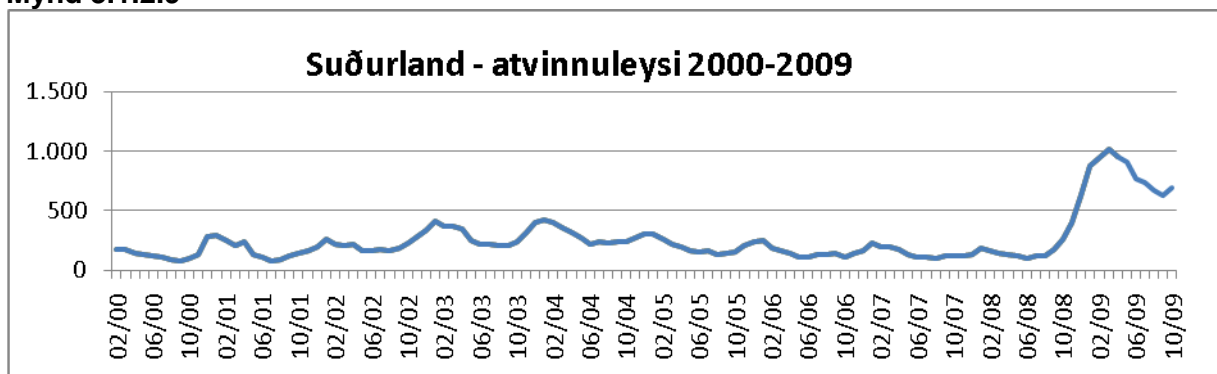
Á Austurlandi voru tæplega 400 manns atvinnulausir ársbyrjun 2001. Nokkar sveiflur voru á atvinnuleysi á tímabilinu 2001-2004, en eftir það fram til haustsins 2008 var atvinnuleysi á Austurlandi lítið. Frá haustmánuðum hefur það farið úr tæplega 50 upp í tæplega 250 í árslok. Í upphafi árs 2009 varð veruleg aukning eins og víðast hvar annars staðar á landinu og fór hæst í 460 manns í mars en lækkaði á árinu og var í októberlok um 240 manns eða 2,8%.

Mynd 3.1.2.8

Á Suðurlandi voru miklar árstíðarsveiflur framan af tímabilinu 2000-2008 þar sem atvinnuleysi á veturnum fór í 300-400 manns. Veruleg minnkun varð á atvinnuleysi frá og með árinu 2004 allt fram til hausts 2008 þegar atvinnuleysi stóð í um 100 manns. Fram til áramóta sexfaldaðist atvinnuleysið og hélt áfram að aukast í upphafi árs 2009 og fór hæst í 1.000 manns. Í októberlok stóð það í tæplega 700 manns eða 4,6%.

Mynd 3.1.2.9

3.1.3 Atvinnutekjur

Meðalatvinnutekjur hækkuðu um 37-38%, bæði á höfuðborgarsvæðinu og utan þess á tímabilinu 2000-2005, en nýrri tölur eru ekki til.⁷ Mest var hækkunin á Austurlandi um 52% þar sem meðalatvinnutekjur á árinu 2005 voru rétt neðan landsmeðaltals. Minnst var hækkunin á Suðurnesjum 28% og 33% á Suðurlandi. Atvinnutekjur á landsbyggðinni voru á tímabilinu 15-20% lægri en á höfuðborgarsvæðinu. Meðalatvinnutekjur voru lægstar á Norðurlandi vestra og Suðurlandi þar sem þær voru aðeins 83% af landsmeðaltali. Líkur eru á að munur á milli landsbyggðar og höfuðborgarsvæðis hafi minnkað á árinu 2006 en í skýrslu um Hagvöxt landshluta 2006, sem unnin var af Hagfræðistofnun Háskóla Íslands og Bygðastofnun, kemur fram að hagvöxtur utan höfuðborgarsvæðisins var meiri árið 2006 en hagvöxtur á höfuðborgarsvæðinu. Búast má við að nú sé þessi staða breytt í kjölfar fjöldaatvinnuleysis og lækkunar launa víða í samfélaginu.

⁷ Hagstofa Íslands www.hagstofa.is

Tafla 3.1.3.1 Meðalatvinnutekjur eftir landssvæðum árin 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Alls	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Höfuðborgarsvæði	106,2	105,6	105,3	106,0	106,8	106,0
Utan höfuðborgarsvæðis	90,4	91,3	91,8	90,6	89,2	90,1
Vesturland	92,1	92,9	92,2	90,7	91,1	92,1
Vestfirðir	89,6	88,5	89,7	87,2	86,2	87,1
Norðurland vestra	83,9	84,0	85,6	84,7	83,1	83,4
Norðurland eystra	89,8	91,6	92,8	91,0	90,5	90,6
Austurland	89,7	91,5	93,8	92,5	95,2	99,0
Suðurland	86,3	87,6	87,4	87,1	84,0	83,5
Suðurnes	100,2	99,4	98,9	97,6	92,1	93,0

Heimild: Hagstofa Íslands

Meðalatvinnutekjur karla á höfuðborgarsvæðinu og utan þess fylgja nokkuð heildarþróuninni. Þannig eru meðaltekjur á höfuðborgarsvæðinu nokkuð yfir landsmeðaltali á meðan þær eru undir meðaltali utan þess. Þá eru tekjurnar lægstar á Norðurlandi vestra og Suðurlandi en hæstar utan höfuðborgarsvæðisins á Austurlandi.

Tafla 3.1.3.2 Atvinnutekjur karla eftir landssvæðum árin 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Alls	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Höfuðborgarsvæði	105,6	104,8	104,2	105,3	106,3	105,6
Utan höfuðborgarsvæðis	92,0	93,1	93,9	92,2	90,7	91,4
Vesturland	93,8	94,7	94,0	92,1	92,9	93,8
Vestfirðir	91,5	90,3	91,8	88,7	87,6	88,9
Norðurland vestra	82,8	82,6	85,0	84,2	82,5	83,8
Norðurland eystra	92,8	94,7	96,2	93,6	93,2	93,1
Austurland	91,1	93,7	97,1	95,0	96,1	97,5
Suðurland	85,8	87,8	88,2	87,7	84,7	84,3
Suðurnes	103,3	102,4	101,6	100,2	94,3	94,8

Heimild: Hagstofa Íslands

Meiri munur er á atvinnutekjum kvenna á höfuðborgarsvæðinu og utan höfuðborgarsvæðisins en hjá körlum. Atvinnutekjur er lægstar á Suðurlandi, Norðurlandi vestra og Vestfjörðum. En minna munar á milli einstakra svæða utan höfuðborgarsvæðisins en hjá körlum.

Tafla 3.1.3.3 Atvinnutekjur kvenna eftir landssvæðum árin 2000-2005

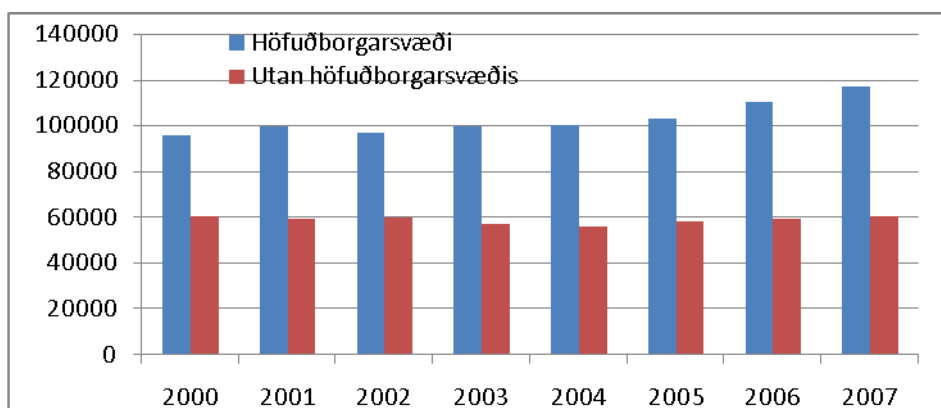
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Alls	100	100	100	100	100	100
Höfuðborgarsvæði	109,1	109	109	109	109	108
Utan höfuðborgarsvæðis	84,8	85,2	85,3	85,1	84,0	85,2
Vesturland	85,5	85,9	85,3	85,2	84,6	86,0
Vestfirðir	85,1	83,2	83,9	82,4	82,4	83,7
Norðurland vestra	82,9	83,6	84,2	83,6	82,6	82,6
Norðurland eystra	82,5	84,5	85,0	84,9	84,4	85,7
Austurland	83,5	83,4	83,4	83,7	85,8	89,2
Suðurland	83,6	83,9	83,4	84	81,6	81,4
Suðurnes	91,5	90,8	90,9	90,3	86,3	87,9

Heimild: Hagstofa Íslands

Í skýrslu Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands útgefin í september 2008 (bls.40), „Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði“, kemur m.a. eftirfarandi fram: „Að meðaltali eru heildarlaun á höfuðborgarsvæðinu 12% hærra en á landsbyggðinni og ef tekið er tillit til vinnuframlags breiðkar bilið á milli starfsmanna á landsbyggðinni og á höfuðborgarsvæðinu. Karlar á höfuðborgarsvæðinu hafa 16% hærra heildartímakaup en karlar á landsbyggðinni en þessi munur er 29% á meðal kvenna.“ Munur á launum karla og kvenna er samkvæmt skýrslunni einnig meiri á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu. Mismunur í launum er því verulegur bæði á milli kynja og einnig eftir búsetu fólks sem styður niðurstöður Hagstofnunar um atvinnutekjur hér að framan.

Mynd 3.1.3.1 Fjöldi starfa á höfuðborgarsvæðinu og utan þess 2000-2007

Á tímabilinu 2000-2007 fjölgaði störfum um 20.700 á landinu öllu. Öll sú fjölgun og meiri til varð á

höfuðborgarsvæðinu en þar fjölgaði störfum á þessum tímabili um 21.100 á meðan störfum utan höfuðborgarsvæðisins fækkaði um 400. Ef litið er til kynjaskiptingar þá fjölgaði körlum í störfum á höfuðborgarsvæðinu um 13.900 en konum í störfum um 7.200. Meginhluta þessarar aukningar má rekja til aukningar í þjónustustarfsemi, bæði í opinbera og einkageiranum. Utan höfuðborgarsvæðisins fækkaði hins vegar starfandi körlum um 1.000 en konum fjölgaði um 600. Ef dregnar eru ályktanir af tölum Vinnuálagstofnunar um atvinnuleysi er ekki óvarlegt að ætla a.m.k. 15 þúsund störf hafi tapast frá haustmánuðum 2008 til aprílloka 2009. Ætla má að allt að 11 þúsund þeirra séu á höfuðborgarsvæðinu og um 4 þúsund á landsbyggðinni, þ.m.t. á Suðurnesjum.

Sé litið til þróunar starfa á liðnum árum sést að hún var mjög á þann veg að störf lögðust af á landsbyggðinni. Ný störf urðu til á höfuðborgarsvæðinu, líka í landbúnaði og fiskveiðum. Þessi þróun kemur skýrt fram á töflunni hér til hliðar.⁸

Mynd 3.1.3.2

Störf tapast aðeins á landsbyggðinni

Breytingar á fjölda starfandi eftir atvinnugreinum og svæðum

	1997-2007	
	Höfuðb.	Landsb.
Allar atvinnugreinar	31100	3700
Landbúnaður og fiskveiðar	200	-1900
Framleiðslustarfsemi	3600	-3200
Þjónustustarfsemi	27300	8800

Heimild: Unnið upp úr gögnum Hagstofu Íslands (2008)

4

⁸ Lilja Mósesdóttir: Missir landsbyggðin af þekkingarsamfélaginu? Erindi á ársfundi Fræðasetra HÍ 2008 www.fraedasetur.hi.is/page/fraedasetur

3.2 Hagþróun

3.2.0 Almennt

Undanfarin ár hafa verið nokkrar sveiflur í framleiðslu í einstökum landshlutum en á tímabilinu frá 2000-2006 má segja að hagvöxtur hafi verið að mestu bundinn við þrjú svæði hér á landi.⁹ Í fyrsta lagi er vöxtur á höfuðborgarsvæðinu og áhrifasvæði þess, frá Árnassýslu í austri og vestur í Borgarfjörð. Þá hefur verið töluverður hagvöxtur á Akureyri og nágrenni. Í þriðja lagi hefur verið mikill vöxtur á Mið-Austurlandi, vegna hinna miklu framkvæmda þar. Annars staðar á landinu var hagvöxtur lítil eða enginn á þessu tímabili. Ef litið er til íbúatalna má greina mismunandi breytingar. Á Vesturlandi hefur orðið veruleg fólksfjölgun á suðurhluta svæðisins, í Borgarbyggð, á Akranesi og í Hvalfjarðarsveit, á meðan að það hefur orðið fækkun á Snæfellsnesi og í Döllum. Á Norðurlandi eystra er fjölgun íbúa bundin við Akureyri og 2-3 allra næstu sveitarfélög, á meðan fólki fækkar annars staðar. Á Austurlandi er fólksfjölgun bundin við Mið-Austurland, þ.e. Fljótsdalshérað, Fljótsdalshrepp og Fjarðabyggð. Stór hluti af þeirri fjölgun eru erlendir verkamenn sem starfa við álversframkvæmdirnar. Á Suðurlandi nær fjölgunin austur að Þjórsá og jafnvel austur fyrir hana en fólki fækkar í Austur- Skaftafellssýslu og í Vestmannaeyjum.

Íbúatölurnar sjálfar segja ekki alla söguna. Í mörgum litlum byggðarlögum fækkar fólki undir fertugu ört meðan fjöldi þeirra sem eldri eru helst stöðugur. Tölur um fólksfjölgun og vöxt útsvarstekna í einstökum sveitarfélögum voru notaðar til þess að áætla hagvöxt þar á árunum 2000 til 2006. Þessar tölur virðast gefa allgóðar vísbendingar um raunverulegan hagvöxt, einkum þó útsvarstekjurnar, en þær skýra um 80% af breytileika í hagvexti á tímabilinu. Út frá þessum vísbendingum má áætla hagvöxt á smærri svæðum en áður hefur verið gert. Mjög hraður vöxtur var á höfuðborgarsvæðinu á árunum 2000 til 2006. Þessi vöxtur smitaði út frá sér til nágrennabyggðanna. Þannig má sjá að töluverður vöxtur var í Árnassýslu á þessu tímabili. Vöxtur var einnig allmikill í Borgarfirði og á Suðurnesjum. Vöxt í Borgarfirði má raunar bæði tengja við Hvalfjarðargöng, sem stytta leiðina til höfuðborgarinnar um 50 kílómetra, og uppbyggingu stóriðju á Grundartanga. Í grannhéruðum höfuðborgarinnar má fá ódýrar lóðir, auk þess sem njóta má þeirra kosta sem lítil byggðarlög bjóða (til dæmis stuttra vegalengda), en samt er ekki langt í stórar verslanir og aðra þjónustu í höfuðborginni. Þá sækja margir vinnu til Reykjavíkur og margir borgarbúar fara á degi hverjum til vinnu í grannhéruðum. Geysimikill vöxtur var á framkvæmdasvæði Kárahnjúkavirkjunar og Fjarðaáls en samdráttur eða stöðnun var í grannhéruðum á Austurlandi. Þá var nokkur vöxtur í Eyjafirði og í Skagafirði en annars staðar á Norðurlandi var víðast hvar lítils háttar samdráttur eða stöðnun. Byggð eflist heldur á Ísafirði en annars staðar á Vestfjörðum er stöðnun í framleiðslu eða samdráttur.

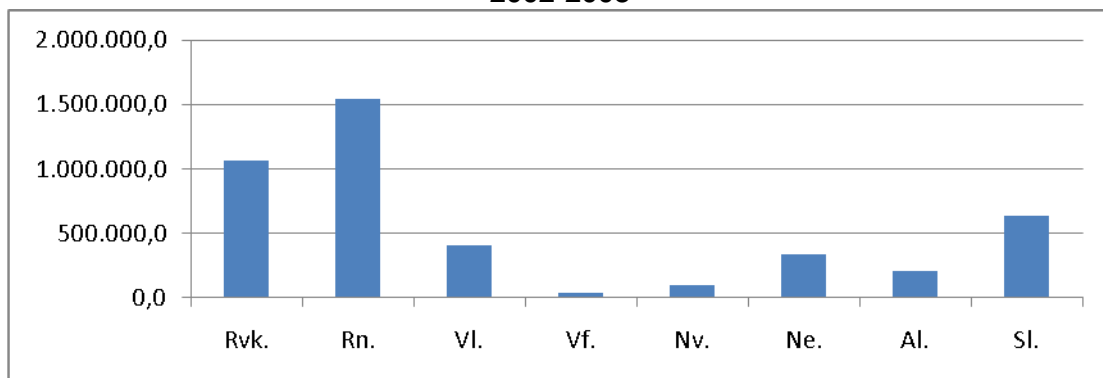
Á utanverðu Snæfellsnesi og í Rangárvallasýslu, Vestmannaeyjum og Vestur Skaftafellssýslu var víða lítils háttar vöxtur en vísbendingar um einstaka sveitarfélög eru ekki á einn veg. Svipaða mynd og hér hefur verið dregin upp má sjá þegar fasteignaverð í þéttbýli er skoðað. Það hækkaði afar mikið á höfuðborgarsvæðinu og á Austurlandi fram á árið 2008 en mun minna annars staðar á landinu. Þegar fasteignaverð árin 2007-2008 er skoðað sést að áhrifa höfuðborgarinnar gætir upp í Borgarfjörð, austur fyrir Selfoss og suður til Keflavíkur. Þá er verð hærra á Akureyri, Mið- Austurlandi og í Skagafirði en annars staðar á landsbyggðinni.

⁹ Hagþróun – Dr. Sigurður Jóhannesson og Sigurður Árnason, 2008. *Hagvöxtur landshluta 2000-2006*, Hagfræðistofnun Háskóla Íslands og Byggðastofnun.

Annars staðar á landinu er fasteignaverð yfirlétt innan við helmingur af verði í höfuðborginni.

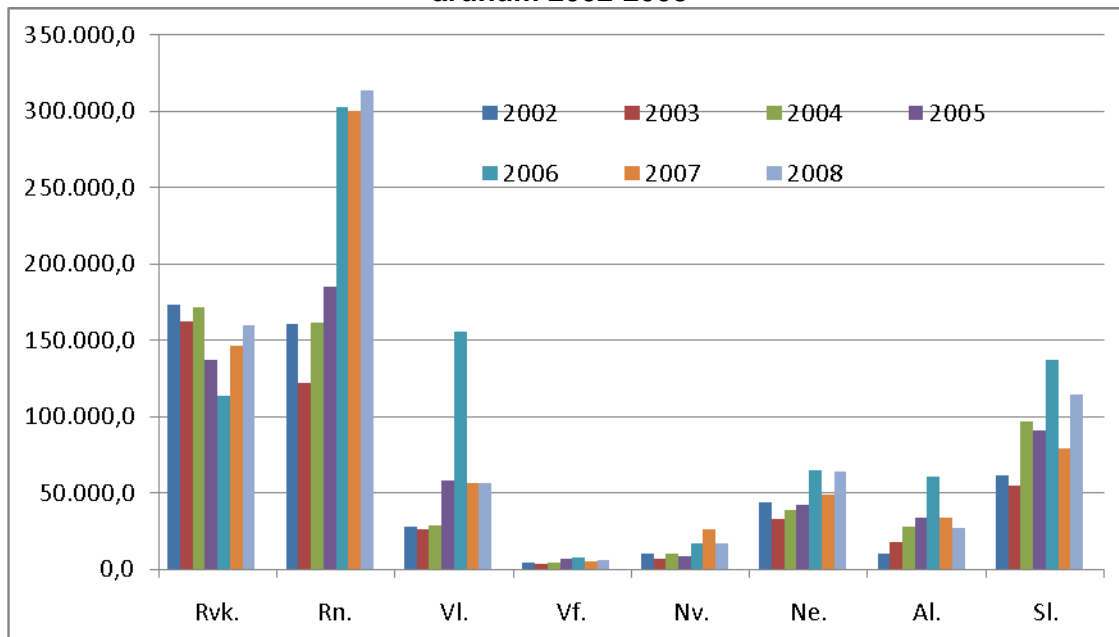
Enn einn mælikvarðinn sem hægt er að setja á hagþróun eða þenslu á einstökum svæðum er hversu mikið var byggt á viðkomandi svæði. Á mynd 3.2.0.1 er yfirlit yfir heildarfjölda fokheldra fermetra eftir landssvæðum á árunum 2002-2008. Þar sést gríðarlegur munur sem hefur verið á byggingarmagni á landinu á tímabilinu. Á meðan fokheldir fermetrar á Reykjanesi (Suðurnes og höfuðborgarsvæðið án Reykjavíkur) voru 1,5 milljón og 1 milljón í Reykjavík voru þeir aðeins 38 þúsund á Vestfjörðum og 94 þúsund á Norðurlandi vestra. Á mynd 3.2.0.1 sést vel að hversu gríðarlegur munur er á byggingarmagni eftir landssvæðum og árum. Þessar tölur renna stoðum undir það sem áður hefur verið sagt um þenslusvæði á landinu, þ.e. í kringum höfuðborgarsvæðið og síðan á Austurlandi.

Mynd 3.2.0.1 Heildarfjöldi fokheldra fermetra eftir landssvæðum á árunum 2002-2008

Heimild: Fasteignamat ríkisins

Mynd 3.2.0.2 Heildarfjöldi fokheldra fermetra eftir landssvæðum og árum á árunum 2002-2008

Heimild: Fasteignamat ríkisins

Víða í þéttbýli á landsbyggðinni eru umhverfismál með þeim hætti að það laðar ekki til búsetu. Mikilvægt er að virkja íbúa til að taka þátt í að móta tillögur um hvernig samfélagið og umhverfið verði áhugaverðara og betra til búsetu. Misjafnt er eftir þéttbýliskjörnum hvar skórinn krepur. Leggja þarf áherslu á ímynd hvers samfélags, sjálfsvirðingu og sérstöðu frekar en að leita fyrirmynda á höfuðborgarsvæðinu.

3.2.1 Atvinnugreinar

„Rekstraraðstæður fyrirtækja hafa versnað mikið í kjölfar alþjóðlegu fjármálakreppunnar og hruns íslensku bankanna. Þannig hefur eftirspurn eftir framleiðslu fyrirtækja almennt dregist saman. Þá hefur lækun á gengi krónunnar, hátt vaxtastig og takmörkuð geta bankanna til þess að veita lán leitt til þess að mörg fyrirtæki hafa farið í þrot. Fyrirtæki í útflutningi njóta þó góðs af bættri verðsamkeppnisstöðu og tekjur í erlendri mynt gera þeim auðveldara fyrir að greiða af erlendum lánum.“¹⁰ Gert er ráð fyrir samdrætti í framleiðslu á árinu 2009 en hægum bata spáð næstu ár.

Heildarframleiðslugeta álvera á Íslandi er tæplega 800.000 tonn eftir að álver Alcoa Fjarðaráls náði fullum afköstum upp á 350.000 tonn á síðasta ári. Áætlanir eru um nýtt í Helguvík og stækkanir á öðrum sem gætu leitt til þess að framleiðslugeta álvera á Íslandi myndi aukast um rúmlega 50%. Inni í þessum tölum er ekki hugsanlegt álver á Bakka við Húsavík. Fjármálakreppan hefur leitt af sér miklu lækun á eftirspurn og verði á áli. Útflutningsverðmæti áls verður því minna en á móti kemur að súrál ætti að lækka líka sem leiðir til lægri aðfangakostnaðar. Gert er ráð fyrir að álverð hækki á næstum árum. Lækun álverðs leiðir að auki til lækkaðra tekna af raforkusölu í þeim tilfellum þar sem rafmagnsverði tengist álverði.

Á fiskveiðiárinum 2007-2008 var þorskkvóti minkaður um 63.000 tonn, úr 193.000 tonna í 130.000 tonn. Á fiskveiðiárinu 2008-2009 var hann aukinn um 30.000 tonn í 160.000 tonn. Vegna lágs gengis íslensku krónunnar og hás verðs á íslenskum sjávarafurðum í erlendri mynt fékk útgerðin gott verð fyrir afurðir sínar. Á móti kemur að gengisfall krónunnar hafði áhrif til hækkunar á skuldum og að olíuverð hækkaði mikið. Í kjölfar þeirrar efnahagslæggðar sem ríðið hefur yfir hefur eftirspurn eftir dýrari sjávarafurðum dregist saman en það hefur leitt til þess að verð hefur lækkað í erlendri mynt. T.d. lækkaði verð á ferskum þorski um þriðjung á einu ári, frá fyrsta ársfjórðungi 2008. Búist er við að verð á sjávarafurðum muni enn lækka nokkuð.

Gjaldþrotum hefur fjölgað að undanförmu, mest í byggingarstarfsemi og verslun. Vegna samdráttar í innlendra eftirspurn og stöðu fasteignamarkaðarins má búast við að þessar greinar verði áfram í erfiðleikum með sinn rekstur.

Lægra gengi krónunnar hefur leitt til þess að innlend fyrirtæki eru nú samkeppnishæfari en áður bæði á innlandsmarkaði og í útflutningi. Á móti kemur samdráttur í eftirspurn á erlendum mörkuðum. Búast má við aukningu í tekjum af erlendum ferðamönnum á árinu 2009 jafnvel þó þeim fjölgi ekki því vegna stöðu krónunnar eru tekjur af hverjum ferðamanni hærri en áður á árinu 2009.¹¹

¹⁰ Fjármálaráðuneytið: Þjóðarbúskapurinn – vorskýrsla. Þjóðhagsspa fyrir árin 2009-2014, bls.28.

¹¹ Byggt á Fjármálaráðuneytið: Þjóðarbúskapurinn – vorskýrsla. Þjóðhagsspa fyrir árin 2009-2014, bls.28-30.

3.3 Menntun, menning, samfélag

3.3.1 Samfélag

Síðasta áratug hefur áhersla stjórnvalda í atvinnu- og byggðapróun víðast hvar verið á alþjóðavæðingu, á að samfélög lagi sig að einum alþjóðlegum markaði, færi atvinnuþróun yfir á vaxandi greinar á þeim markaði og sækir sér menntun sem auki færni einstaklinga og samfélaga og þar með samkeppnishæfni á alþjóðavísu. Um leið og finna má áherslu á alþjóðavæðingu og sjálfbæra þróun, að auðlindir séu nýttar hæfilega, í byggðastefnu evrópskra ríkja og ríkjasambanda í upphafi 21. aldar, má líka finna áherslu á byggðalega fjölbreytni, á að menning byggða og svæðasamfélaga verði vernduð og nýtt byggðum til eflingar. Byggðastefnu er þannig beitt gegn þeirri afleiðingu alþjóðavæðingarinnar að samfélög og menning verði einsleitari og ofuráhersla lögð á samkennd á stórum svæðum, en um leið á að styðja fjölbreytileika svæðanna. Umræður um fjölbreytt svæðasamfélög beinast einkum að nýtingu svæðisbundinna sérkenna, félagsauði og náttúruauðlindum og stjórnunar aðferðum við hæfi.

Sérstakar aðstæður hvers svæðis geta varðað samfélag, menningu og náttúruferðir og vegið þungt í lífsgæðum íbúa ekki síður en möguleiki til atvinnusköpunar. Á Íslandi sýna kannanir að íbúar á landsbyggðinni meta mikils þætti eins og öruggt, barnvænt umhverfi og samfélag, kyrrð og ró, stuttar vegalengdir t.d. milli heimilis og skóla og til vinnu, samstöðu íbúa, samkennd og samfélag sem býður upp á mikla þátttöku og virkni hvers og eins. Þessar aðstæður auka sjálfstraust og ánægju íbúanna með eigið samfélag og verða þar með mikilvægir búsetuþættir, verðugt viðfangsefni byggðastefnu. Jákvætt viðhorf íbúanna til eigin samfélags hlýtur að vera undirstaða uppbyggingar.

Kenningar um sjálfsmynd samfélaga eru sóttar í hugmyndir um sjálfsmynd einstaklinga, þar sem veik sjálfsmynd er talin valda framtaksleysi og uppgjöf en sterk sjálfsmynd áræðni og dugnaði. Samfélög, þar sem fólksfækkun hefur verið viðvarandi, þurfa að nýta sér staðbundna sérstöðu, þekkingu og menningu til að endurvekja og byggja upp sjálfsmynd íbúanna á svæðinu og ímynd þess hjá öðrum. Mikil áhersla hefur verið lögð á átaksverkefni á sviði atvinnuuppbyggingar, samgangna og menntamála en sífellt fleiri vísbendingar styðja mikilvægi félagslegra þátta, samfélagsanda og almennra búsetugæða til þess að styrkja byggð í landinu. Rannsóknir¹² á þýðingu félagslegs umhverfis fyrirtækja fyrir nýsköpunarstarfsemi og atvinnuþróun hafa sýnt fram á tengsl milli þess anda sem ríkir í byggðarlagi og þess hversu virkir íbúar, fyrirtæki og einyrkjar eru í nýsköpunarstarfi. Sjálfsmynd samfélaga byggir á einkennum, eiginleikum og sérstöðu svæðisins, er sameiningartákn með félagslegt gildi fyrir íbúana og auðveldar íbúum að finna sameiginlega upplifun.¹³ Ábyrgð samfélagsins sjálfs er að halda ímynd svæðisins á lofti með því að viðhalda þekkingu og varðveita staðbundinn menningararf. Aðgerðir sem efla bjartsýni, drifkraft og jákvæð viðhorf almennings gagnvart sjálfum sér og samfélagi sínu, styrkir búsetu og nýsköpunarumhverfi byggðarlaga.

3.3.2 Menning

Menning samfélaga, þ.e. samskipta- og starfshættir einstaklinga í samfélagi, hefur mótast af lífsbaráttu, stað og tíma. Hættir sjálfsþurftabúskaparins breyttust þegar fólk flutti á mölina og verkskipting jókst. Samskipta- og starfshættir í alþjóðavæddu samfélagi eru aðrir en voru og gamlar venjur, hefðir og gildi gefa eftir og falla í gleymsku. Alþjóðavæðingin hefur í för með sér alþjóðlega menningu og staðbundin gildi dofna og hverfa. Í byggðastefnu er víða lögð áhersla á að bregðast við þessari þróun, greina og efla staðbundna menningu og byggja á henni lífsgæði, störf og sjálfbæra þróun.

Í daglegu tali um menningu er oft vísað til listgreina og bókmennta, leiklistar, tónlistar og myndlistar auk menningararfs, kvikmynda, útvarps, íþróttar og æskulýðsmála. Menningarstarf

¹² Elín Aradóttir og Kjartan Ólafsson (2004). *Samfélagsandi og nýsköpunarstarf*. Rannsókn á völdum landsbyggðasvæðum. Akureyri: Byggðarannsóknarstofnun Íslands

¹³ Ray, Christopher (2001). *Culture Economies, a perspective on local rural development in Europe*. Newcastle: Center for Rural Economy

fer fram um land allt, ýmist á vegum sveitarfélaga, félagasamtaka eða einstaklinga og einkennist gjarnan, einkum í fámennum byggðarlögum, af mikilli virkni íbúanna.¹⁴

Íþrótt- og æskulýðsmál eru yfirleitt í höndum sveitarfélaga og íþróttasamtaka og eru víða talin mikilvægur búsetuþáttur, íþróttir taldar þroskandi og góður forvarnakostur. Ríkið hefur lengi stutt íþróttastarf á ýmsa vegu og setti Lýðheilsustöð á laggirnar árið 2003 til þess ”að viðhalda og efla heilbrigði fólks, með forvarnarstarfi og samfélagslegri ábyrgð á heilbrigði.”¹⁵ Starfsáherslur á þessu sviði varpa nýju ljósi á aðstæður í byggðum landsins sem í könnunum eru taldar til lífsgæða af íbúum.

Á þessum fyrsta áratug 21. aldar hefur ríkið stutt við menningarstarfsemi utan höfuðborgarinnar með fjárstuðningi til menningarsamninga og menningarhúsa. Fyrsti menningarsamningurinn var gerður fyrir Austurland að frumkvæði heimamanna og undirritaður árið 2001. Hann varð fordæmi fyrir gerð menningarsamninga í öðrum landshlutum, alls átta. Samningarnir eru samstarfssamningar ríkis og landshlutasamtaka sveitarfélaga fyrir hönd sveitarfélaganna. Þau leggja fram fjármuni á móti framlagi ríkisins, menntamálaráðuneytisins, en iðnaðarráðuneyti hefur einnig varið fjármunum til þessara samninga. Menningarráð hvers landshluta stýrir framkvæmd og veitir styrki til verkefna á starfssvæði sínu. Þannig hefur fjöldi styrkja verið veittur til menningarverkefna á landinu öllu. Mörg menningarverkefni eru líka unnin á vegum vaxtarsamninganna. Munur á þeim og verkefnum samkvæmt menningarsamningunum er m.a. að þau eru samstarfsverkefni og taka oft til stærri svæða en verkefni á vegum menningarsamninga geta verið verkefni einstaklinga, einstakra félaga eða fyrirtækja.

Árið 1999 ákvað þáverandi ríkisstjórn að veita stofnstyrki til uppbyggingar fimm menningarhúsa utan höfuðborgarinnar og slík hús hafa verið byggð upp á Ísafirði, Akureyri og í Skagafirði.^{16 17 18}

Varðveisla menningararfs er bæði menningar- og byggðamál og menningarminjar finnast á öllum svæðum. Á vegum ríkisins starfa minjaverðir á svæðum sem samsvara svæðum menningar- og vaxtarsamninga um mestallt landið. Með auknum fjárveitingum hins opinbera hafa fornleifarannsóknir vaxið mjög undanfarin ár og er sinnt bæði af einkaaðilum og ríkinu. Í þeim hafa tekið þátt bæði innlendir og erlendir sérfræðingar og má t.d. nefna Hólarannsóknina í Skagafirði. Flest söfn eru rekin af ríki eða sveitarfélögum eða í samstarfi ríkis og sveitarfélaga. Mikil gróska í safnastarfi hefur styrkt menningartengda ferðapjónustu.

3.3.3 Skapandi greinar

Segja má að frá upphafi byggðar hafi íslensk skáld haft sig í frammi við hirðir erlendra konunga og rithöfundar skráð sögu þessara kóniga og ritverk sem enn teljast mikilvægar bókmenntir. Menning þessarar fámennu þjóðar hefur alið Nóbelskáld og á síðustu árum hafa bækur margra íslenskra rithöfunda verið þýddar á erlend tungumál. Alþjóðleg velgengni tónlistarkonunnar Bjarkar hefur vakið athygli á Íslandi og sýnir hvernig skapandi greinar geta leitt til atvinnusköpunar, ímyndarsköpunar eða breytingar á ímynd samfélaga og peningalegra verðmæta. Hún styður líka þá kenningu að að lítil menningarsamfélög hafi gildi og geti alið öflugna, skapandi listamenn sem fá vægi í alþjóðasamfélaginu.

Skapandi greinar gefa tækifæri til fjölbreyttara atvinnulífs og sóknarfæra í byggðum landsins. Skapandi greinar er samheiti sem notað er fyrir listgreinar, hönnun, kvikmyndaiðnað, menningarmiðlun, margmiðlun og skyldar greinar. Tækifæri felast í samstarfi hönnuða og framleiðslufyrirtækja, hönnuðir geta m.a. aðstoðað fyrirtæki við vörubrúunarferlið og einstaklingar með rekstarþekkingu og markaðstengsl geta lagt íslenskum hönnuðum lið. Árangur af samstarfi ólíkra hagsmunaaðila veltur á færni manna í samskiptum, einkum trausti, sem er grundvöllur fyrir kraftmikla nýsköpunarstarfsemi og atvinnubrúun.

¹⁴ *Menning*, menntamálaráðuneytið, janúar 2009.

¹⁵ Lýðheilsustöð: www.lydheilsustod.is/lydheilsustod/#Lydheilsa

¹⁶ Ívar Jónsson: *Árangursmat á samningi ríkisins og sveitarfélaganna á Austurlandi frá 14. maí 2001 og 15. mars 2005 um menningarmál*. 2007

¹⁷ *Skýrsla samstarfshóps um menningarmál á landsbyggðinni, menntamálaráðuneytið*, október 2000

¹⁸ www.menntamalaraduneyti.is

Vægi skapandi greina má að nokkru sjá af því að dönsk stjórnvöld telja að um 10% af heildarverðmætasköpun í Danmörku verði í skapandi greinum og hafa á árinu 2009 skilgreint fjögur svið skapandi greina sem þau vilja leggja áherslu á og fjárstuðning við til þess að auka samkeppnishæfni Dana á alþjóðavísu. Þessar greinar eru tíska, tónlist, matargerð og tölvuleikir.¹⁹

Víða á landsbyggðinni er unnið að því að skapa svæðum sérstöðu sem byggir á menningarauði svæðisins, s.s. matarmenningu, handverki, þjóðsögum, tónlist, leiklist, bókmenntum og fornminjum. Um leið er lögð áhersla á, samkvæmt aðferðinni um menningarábata, að efla vitund og þekkingu íbúanna um umhverfi sitt, náttúru og menningu. Menning og staðbundin þekking eru lykilþættir í félags- og efnahagslegri þróun dreifbýlla svæða og þeir hafa orðið grundvöllur fyrir uppbyggingu ferðaþjónustu í seinni tíð.

3.3.4 Menningartengd ferðaþjónusta

Á undanföllum árum hefur áhersla verið á menningartengda ferðaþjónustu og sérhæfing aukist t.d. með heilsutengdri ferðaþjónustu og ferðaþjónustu sem tengist viðburðum, eins og fjallað er um hér á eftir. Þá hafa áherslur við markaðssetningu breyst, m.a. færst yfir á markaðssetningu svæða frá menningarlegu sjónarhorni. Til grundvallar liggur greiningarvinna þar sem fengist er við sérstöðu hvers svæðis eða sveitarfélags, söguleg, náttúruleg og menningarleg. Slík vinna sýnir íbúum nánasta samfélag og umhverfi í nýju ljósi, henni hefur fylgt gróska í safnastarfi og mörg söfn og setur verið opnuð undanfarin ár. Má t.d. nefna Þórbergssetur í Suðursveit, Galdrasýninguna á Ströndum, Vesturfarasetrið á Hofsósi, Síldaminjasafnið á Siglufirði, Draugasafnið á Stokkseyri, Landnámssetrið í Borgarnesi, Njálusetrið á Hvolsvelli. Svokallaðar bæjarhátíðir eru grein af menningartengdri ferðaþjónustu, eru af ýmsum toga og haldnar víða um land og laða til sín ferðamenn eins og íþróttamót, ekki síst hestamannamót, sem mörg draga að fjölda erlendra ferðamanna. Reynslan sýnir að samspil heildarinnar hefur úrslitabýðingu við uppbyggingu á ferðaþjónustu, fjölbreytni og gæði þjónustupáttu, gæði grunngerðar, s.s. samgangna, stoðkerfis og að seglar svæðisins fléttist saman í eina heild og myndi áfangastað ferðamannsins. Lifandi og öflugar menningarstofnanir á borð við bókasöfn, minjasöfn, tónlistarskóla, leikfélög og kóra geta í samstarfi við ferðaþjónustuaðila staðið að fjölpættu menningarstarfi, sýningum, hátíðum og skemmtunum sem laða að innlenda og erlenda ferðamenn og auðga líf íbúanna. Fagmennska í ferðaþjónustu felst ekki síst í samstarfi, því samfélagið allt á þátt í að móta ferðavöruna, allir íbúar svæðisins eru í raun þátttakendur í ferðaþjónustunni með búsetu á áfangastaðnum. Eftirsókn er í því að byggja upp áfangastaði þar sem allt samfélagið er meðvitað um mikilvægi þess að allir séu meðvirkir og hluti af heildinni. Fjölmörg tækifæri eru í ferðaþjónustu á landsbyggðinni og miklir möguleikar í nýsköpun og vöruþróun sem byggist á sögu, menningu og hefðum samfélaga og svæða.

3.3.5 Menntun

Möguleikar til menntunar eru mjög mikilvægur búsetuþáttur, aðgengi að framhalds- og háskólanámi sem og möguleikar á störfum fyrir langskólagengna í heimabyggð. Staðsetning háskólanáms hefur mikil áhrif á námssókn og sköpun starfa fyrir langskólagengið fólk. Háskólar geta skapað sérstök sóknarfæri fyrir svæðisbundna þróun utan áhrifasvæðis höfuðborgarinnar og þá einkum með framboði á störfum fyrir háskólamenntað fólk. Þannig styrkja háskólar líka svæðisbundna nýsköpun. Aðgengi að menntun hefur batnað stórlega á undanföllum árum, ekki síst með símenntunarstöðvum, fjarnámi, fjölgun háskóla og háskóla- og þekkingarsetra víða um land.

Aðgerðir ríkisins til þess að efla menntun og menningarstarf í byggðum landsins síðustu ár hafa verið fjölpættar og jafnan í nánú samstarfi við sveitarfélög. Skólar og þekkingarsetur á framhalds- og háskólastigi hafa verið styrkt sem og safna-, rannsóknar- og fræðastarf. Ríkið hefur sérstaklega beitt sér fyrir mikilli uppbyggingu í Háskólanum á Akureyri en líka stutt háskóla á Bifröst, Hvanneyri og Hólum og háskóla- og rannsóknastofnanir á fleiri

¹⁹ Erhvervs- og byggestyrelsen: www.oem.dk/sw25366.asp

stöðum. Áhersla á fjarnám á framhalds- og háskólastigi hefur skilað sér í menntunarstöðvum víða um land.

Stofnun fræðasetra Háskóla Íslands er mikilvæg fyrir byggðapróun þar sem stofnunin rekur þekkingar- og fræðasetur. Markmið hennar er að efla rannsóknir Háskóla Íslands á landsbyggðinni, auka möguleika almennings til menntunar og styrkja tengsl HÍ við atvinnu- og þjóðlíf. Í upphafi árs 2008 voru átta setur starfandi; á Hornafirði, í Vestmannaeyjum, Hveragerði, Sandgerði, Stykkishólmi, á Bolungarvík, Húsavík og Egilsstöðum: Um mitt ár 2009 tekur til starfa fræðasetur á Skagaströnd. Setrin eru faglega sjálfstæðar einingar og hafa hvert sitt áherslusvið sem tengjast sérstöðu svæðanna, en þrjú svið eru þó áberandi, umhverfisrannsóknir og landnýting, rannsóknir í ferðamálum og rannsóknir á lífríki hafsins. Starfsemi setrana hefur m.a. mikla þýðingu fyrir svæðisbundna nýsköpun.

Dreifmenntun er hugtak sem lýsir blöndu af menntun sem sótt er með fjarnámi og staðbundnu námi. Þannig gefst nemendum sem eru búsettir í dreifbýli kostur á að sækja nám án þess að flytja búferlum. Framboð á fjar- og dreifnámi hefur vaxið síðustu ár enda verið mikil eftirspurn eftir slíku námi og nemendur úr flestum aldurs- og samfélagshópum. Aukið framboð hefur veitt fleirum tækifæri til náms og þannig verið stuðlað að jöfnun aðstöðu til náms, óháð búsetu.

Í skýrslu starfshóps um fjar- og dreifnám²⁰ kom m.a. fram að mjög mismunandi er hversu aðgengilegt fjar- og dreifnám er fyrir grunnskólanemendur. Í skýrslunni setti starfshópurinn fram sjö tillögur til að bæta aðgengi nemenda. Meðal tillagna er að sett verði á fót upplýsingaveita, sjálfsmatskerfi skólanna nái til fjar- og dreifnáms, settar verði reglur um að grunnskólanemendur hafi jafnan aðgang að fjar- og dreifnámi í framhaldsskóla, átak verði gert í útgáfu íslenskra rafrænna kennslugagna og efld verði menntun og þjálfun kennara sem taka að sér kennslu í fjar- og dreifnámi með áherslu á aukna samvinnu kennara úr ólíkum skólum.

²⁰ Menntamálaráðuneytið (2007). Skýrsla starfshóps um fjar- og dreifnám http://bella.stjr.is/utgafur/skyrsla_fjar-dreifnam.pdf

3.4 Stoðkerfi atvinnu- og byggðapróunar

3.4.0 Almennt

Stofnanir og stuðningsaðgerðir hins opinbera, ríkis og sveitarfélaga, sem beinast að atvinnu- og byggðapróun, eru margháttaðar og þrátt fyrir takmarkaða samhæfingu eru þær saman nefndar stoðkerfi í einu orði. Í stoðkerfinu eru þannig stofnanir sem stöðugt sinna atvinnu- og byggðamálum, aðgerðaáætlanir og styrktarsjóðir fyrir frumkvöðlastarfsemi, rannsóknir og nýsköpun í atvinnulífi. Þá hafa stjórnvöld oft sett á laggirnar nefndir til að vinna tillögur til snöggra úrbóta við aðsteðjandi vanda í atvinnumálum ákveðinna byggða.

Ástæða er til að bera saman árangur af starfi nefnda sem settar eru á laggirnar tímabundið til þess að bregðast við áfalli byggðarlaga og „fyrirbyggjandi aðgerða“, þróunarstarf s.s. starf atvinnuþróunarfélaga og vaxtarsamninga. Á sama hátt er vert að meta stofnanauppbyggingu með annars vegar mörgum örstofnunum og hins vegar að byggja á þeim stofnanagrunni, starfs- og samstarfshefðum stofnana, sem fyrir eru.

Starfsemi í stoðkerfinu hefur verið eflað m.a. með flutningi og tilfærslu verkefna til atvinnuþróunarfélaga, stofnun Nýsköpunarmiðstöðvar Íslands, aukinni starfsemi Fræðasetra Háskóla Íslands, auknu framboði fjarnáms á háskólastigi, þátttöku í erlendum samstarfsáætlunum, opnun starfsstöðva hinna ýmsu stofnana á landsbyggðinni, vaxtarsamningum, fjölbreyttum átaksverkefnum og nú síðast með eflingu Nýsköpunarsjóðs og Tækniþróunarsjóðs sem styrkt hafa mörg sprota- og nýsköpunarfyrirtæki. Áform eru um að verja allt að 270 milljónum króna á næstu 3 árum í svonefnda öndvegissstyrki með áherslu á vistvænt eldsneyti og orkulíftækni, vistvænar byggingar og skipulag og sjálfbæra ferðaþjónustu. Viðbætur við Tækniþróunarsjóð eru jafnframt svonefndir Frumherjastyrkir með 60 milljóna framlagi og Brúarstyrkir sem eru afar mikilvæg viðbót. Af öðrum sjóðum er tengjast beint þróunarverkefnum í atvinnulífinu má nefna Framleiðnisjóð landbúnaðarins og AVS sjóðinn.

Aðgengi sprotafyrirtækja að styrkjum og þolinmóðu fé í öðru formi frá ýmsum opinberum sjóðum og stofnunum hefur aukist á síðustu misserum. Miklar takmarkanir hafa hins vegar verið á lánsfjármögnun til frumkvöðla og sprotafyrirtækja eftir því sem þau komast lengra áfram á þróunarbrautinni. Þessi fyrirtæki eiga það jafnan sammerkt að geta ekki lagt fram þær tryggingar í formi veða sem lánastofnanir, jafnt opinberar sem almenna bankakerfið, gera kröfu um og því hefur fjölmörgum slíkum umsóknum verið hafnað í gegnum tíðina, óháð því hvort þær hafa þótt vænlegar að öðru leyti. Brýnt er að ráða bót á þessu, annað hvort með beinum lánveitingum eða ábyrgðum.

3.4.1 Mótvægisstyrkir

Í upphafi árs 2008 fól iðnaðarráðuneytið Bygðastofnun að hafa umsjón með og veita 360 milljónir til að efla atvinnuþróun, nýsköpun og ferðaþjónustu vegna mótvægisáðgerða ríkisstjórnarinnar á þeim svæðum sem verða fyrir mestum áhrifum vegna skerðingar veiðiheimilda. Við mat á því hvaða svæði yrðu fyrir mestum áhrifum vegna þorskaflaskerðingar var aflað upplýsinga um hugsanleg áhrif þess í sveitarfélögum þar sem yfir tíu tonn af þorski var landað á fiskveiðiárinu 2006-2007.²¹ Byggt var á niðurstöðum í skýrslu Hagfræðistofnunar Háskóla Íslands (2007) *Um áhrif aflasamdráttar í þorski á fjárhag*

²¹ Bygðastofnun (2008). Mat á áhrifum niðurskurðar þorskheimilda fiskveiðiárið 2007-2008. Óbirt greinagerð.

sveitarfélaga²² og skýrslu Byggðastofnunar og Hagfræðistofnunar Háskóla Íslands (2007) *Hagvöxtur landshluta 1998-2005*²³, auk annarra gagna sem Byggðastofnun aflaði. Styrkhæf svæði voru skilgreind á eftirfarandi hátt: *Sveitarfélög þar sem hlutfall starfa í veiðum og vinnslu var 10% eða meira*. Alls voru 34 sveitarfélög á skilgreindu svæði, íbúar 1. desember 2007 voru 53.214.000 sem var um 17% landsmanna. Ef miðað er við aldurshópinn 16-67 ára var markhópurinn um 35.653 einstaklingar, þar af voru 17.150 konur og 18.503 karlar, kynjahlutfallið var 49% á móti 51%.

Samtals bárust 556 umsóknir, sótt var um fjármögnun á verkefnum að upphæð 3,4 milljarða króna. Um 200 mkr. voru til ráðstöfunar til atvinnuþróunar- og nýsköpunarverkefna og 160 mkr. til að efla ferðapjónustu (tölur 3.4.1.1 og 3.4.1.2).

Tafla 3.4.1.1 Atvinnuþróun og nýsköpun – 200 mkr.

Svæði	Fjöldi umsókna	Samtals sótt um
Suðurnes	13	78.950.000
Vesturland	22	123.350.000
Vestfirðir	69	475.477.000
Norðurland vestra	44	226.078.130
Egyjafjörður	35	192.089.250
Norðausturland	25	144.985.000
Austurland	32	215.755.000
Suðurland	13	71.950.000
Samtals	253	1.528.487.060

Tafla 3.4.1.2 Ferðapjónusta – 160 mkr.

Svæði	Fjöldi umsókna	Samtals sótt um
Höfuðborgarsvæði	22	14.040.000
Suðurnes	8	58.000.000
Vesturland	36	212.544.925
Vestfirðir	87	489.564.758
Norðurland vestra	41	264.820.000
Egyjafjörður	30	191.920.000
Norðausturland	27	149.780.000
Austurland	37	238.732.000
Suðurland	14	88.456.000
Samtals	303	1.840.966.683

Aðferð

Við mat á umsóknum var lögð áhersla á nýsköpun, ný þróunarverkefni eða endurnýjun í starfandi fyrirtækjum, sköpun nýrra framtíðarstarfa, arðsemi, hve hratt störfin skapast og vaxtar- og markaðsmöguleikar. Samtals uppfylltu 327 umsóknir af 556 kröfur sjóðanna (tölur 3.4.1.3 og 3.4.1.4).

Matsþættir

Mat á verkefnum byggðist á eftirfarandi:

1. Viðskiptalegar forsendur
2. Atvinnusköpun

²² Hagfræðistofnun Háskóla Íslands (2007). *Áhrif aflasamdráttar í þorski á fjárhag sveitarfélaga*. Sambands íslenskra sveitarfélaga

²³ Byggðastofnun og Hagfræðistofnun Háskóla Íslands (2007). *Hagvöxtur landshluta 1998-2005*.

www.byggdastofnun.is

3. Hve fljótt störfín verða til
4. Fækkun starfa í sveitarfélaginu/fyrirtækinu
5. Nýnæmi/samkeppni
6. Líkur á árangri
7. Kostnaðaráætlun og verkþættir
8. Heildarfjármögnun

Tafla 3.4.1.3 Atvinnuþróun og nýsköpun - flokkun umsókna

		Samtals stig	Fjöldi	Hlutfall %
I.	Sérlega áhugaverðar umsóknir sem uppfylla mjög vel kröfur sjóðsins	176-200	16	
II.	Góðar umsóknir sem uppfylla vel kröfur sjóðsins	145-175	85	
III.	Umsóknir sem uppfylla vel kröfur sjóðsins	120-144	59	
IV.	Umsóknir sem uppfylla illa kröfur sjóðsins	81-119	40	
V.	Umsóknir sem uppfylla mjög illa kröfur sjóðsins	0-80	16	
VI:	Utan starfssviðs sjóðsins/ófullnægjandi umsókn		37	
			253	100%

160 umsóknir uppfylltu kröfur sjóðsins

Tafla 3.4.1.4 Ferðapjónusta - flokkun umsókna

		Samtals stig	Fjöldi	Hlutfall %
I.	Sérlega áhugaverðar umsóknir sem uppfylla mjög vel kröfur sjóðsins	155-175	1	0.3
II.	Góðar umsóknir sem uppfylla vel kröfur sjóðsins	125-154	72	24
III.	Umsóknir sem uppfylla vel kröfur sjóðsins	105-124	94	31
IV.	Umsóknir sem uppfylla illa kröfur sjóðsins	70-104	59	19
V.	Umsóknir sem uppfylla mjög illa kröfur sjóðsins	0-69	75	25
VI:	Utan starfssviðs sjóðsins/ófullnægjandi umsókn		2	0.7
			303	100%

167 umsóknir uppfylltu kröfur sjóðsins

Atvinnuþróun og nýsköpun – 200 mkr.

Samtals voru veittir 76 styrkir, flestir til verkefna á Vestufjörðum að upphæð rúmlega 36 mkr. og næstflestir til verkefna á Norðurlandi - vestra samtals að upphæð 31 mkr. (tafla 3.4.1.5).

Tafla 3.4.1.5 Atvinnuþróun og nýsköpun - svæði og upphæðir

Svæði	Fjöldi	Styrkupphæð
Suðurnes	3	9.600.000
Vesturland	9	23.750.000
Vestfirðir	15	36.100.000
Norðurland vestra	14	31.165.000
Egyjafjörður	13	32.400.000
Norðausturland	11	28.000.000
Austurland	8	26.500.000
Suðurland	3	11.500.000
Samtals	76	199.015.000

Byggðastofnun annast eftirfylgni

Flestir atvinnuþróunar- og nýsköpunarstyrkirir voru veittir til vöruþróunar og markaðssetningar í iðnaði og sjávarútvegi. Konur fengu 13% af fjármagninu. Að meðaltali voru styrkir til kvenna að upphæð tæplega 2 mkr. en styrkir til karla tæplega 3 mkr. (tafla 3.4.1.6).

Tafla 3.4.1.6 Atvinnuþróun og nýsköpun - kyn styrkhafa

Umsækjandi/ verkefnisstjóri	Fjárhæð alls	Hlutfall %	Meðaltal	Stuðull
Karlar	173.365.000	87	2.796.000	1
Konur	25.650.000	13	1.832.000	0.65
Samtals	199.015.000	100		

Ferðapjónusta – 160 mkr.

Samtals voru veittir 77 ferðapjónustustyrkir, flestir til verkefna á Vestfjörðum (tafla 3.4.1.7).

Tafla 3.4.1.7 Ferðapjónusta - svæði og upphæðir

Svæði	Fjöldi	Styrkupphæð
Suðurnes	2	4.000.000
Vesturland	11	19.700.000
Vestfirðir	21	56.400.000
Norðurland vestra	12	15.900.000
Egjaþjörður	6	12.500.000
Norðausturland	7	12.000.000
Austurland	13	27.500.000
Suðurland	5	12.000.000
Samtals	77	160.000.000

Ferðamálstofu annast eftirfylgni

Ferðapjónustustyrkir voru veittir til vöruþróunar og markaðssetningar, afgerandi flest eða 37 verkefni tengdust sögu og menningu, 24 verkefni voru sjávertengd, annars vegar í tengslum við sjóstangaveiði og hins vegar vöruþróun á sjávarafurðum til ferðamanna.

Tafla 3.4.1.8 Styrkir til ferðapjónustuverkefna

Umsækjandi/ verkefnisstjóri	Fjármagn	Hlutfall / fjöldi	Meðaltal	Stuðull
Karlar	112.600.000	70 / 49	2.297.000	1
Konur	47.400.000	30 / 28	1.693.000	0.74
Samtals	160.000.000	100 / 77		

Konur fengu 30% fjármagnsins eða rúmar 47 mkr. og karlar rúmar 122 mkr. Konur fengu að meðaltali rúmlega 1,6 mkr. og karlar tæplega 2,30 mkr. í styrk (tafla 3.4.1.8).

Áhrif mótvægisáðgerða að upphæð 360 mkr. á stöðu kynjanna

Í ljósi þess að sjö af hverjum tíu umsækjendum voru karlar má ætla að þau sjónarmið, sem voru lögð til grundvallar, hafi verið hagfelldari körlum en konum. Hins vegar virðist sem matsferlið hafi ekki verið hagfelldara öðru kyninu þar sem hlutfall kvenna sem fengu styrk var það sama og þeirra sem sóttu um styrk og hlutfall karla sem fengu styrk var það sama og karla sem sóttu um styrk. Konurnar fengu hins vegar að meðaltali lægri styrki en karlar. Ætla má að styrkveitingarnar hafi jákvæðari áhrif á stöðu karla. Í besta falli viðheldur styrkveitingin núverandi kynjaskiptingu á vinnumarkaðinum en í versta falli getur hún aukið á mismunandi aðstæður kvenna og karla á vinnumarkaðinum.

Afar mikilvægt er að samþætting kynjasjónarmiða sé höfð að leiðarljósi við alla opinbera stefnumótun og ákvarðanatöku. Því er brýnt að ríkisvaldið setji skýrar verklagsreglur um það hvernig eigi að haga slíkri vinnu og hvaða upplýsingar þurfi að liggja fyrir áður en hafist er handa við að skilgreina forsendur, markhópa eða svæði.

Árangursmat – janúar 2010

Mörgum góðum verkefnum var hafnað og því er mikilvægt að áfram verði stutt við atvinnuþróun og nýsköpun í atvinnulífinu því víða á landsbyggðinni liggja ónýtt tækfæri. Jafnframt er áframhaldandi stuðningur við verkefni sem nú þegar eru komin af stað mikilvægur. Strax í upphafi vinnuferilins var lögð áhersla á að meta árangur styrkveitinganna, niðurstöður munu liggja fyrir í byrjun árs 2010.

3.4.2 Mótvægisnefndir

Forsætisráðherra skipaði á árinu 2007 nefnd til að fjalla um leiðir til að styrkja atvinnulíf á Vestfjörðum.²⁴ Sambærilegar nefndir voru skipaðar vegna stöðu mála á Norðurlandi vestra²⁵ og Norðausturlandi²⁶ á fyrri hluta ársins 2008. Í nefndunum sátu fulltrúar forsætis- og iðnaðarráðuneyta og fulltrúar heimamanna á hverju svæði. Nefndirnar funduðu með helstu stofnunum, fulltrúum atvinnulífs og sveitarstjórnunum á svæðunum og í framhaldi af því bárust nefndunum tillögur um margvísleg verkefni sem voru mislangt komin í útfærslu og framkvæmd. Nefndirnar funduðu einnig með fulltrúum einstakra ráðuneyta um framgang einstakra tillagna. Á fundum með ráðuneytunum komu hins vegar nær engar tillögur fram um flutning verkefna og starfa frá höfuðborgarsvæðinu. Nefndunum var ætlað að gera tillögur um mögulega styrkingu menntunar og rannsókna, uppbyggingu iðnaðar og þjónustu og flutning starfa frá höfuðborgarsvæðinu til landshlutanna.

Í skýrslum nefndanna er lýsing á þróun og stöðu búsetu og atvinnulífs á svæðunum, sem er almennt þannig að þetta eru þau svæði landsins þar sem byggðaþróun hefur verið svæðunum óhagstæð. Þá eru í skýrslunum tillögur sem hægt er að segja að séu almenns eðlis og sértækar tillögur um einstök verkefni á hverju svæði.

Nefndirnar töldu að almennar aðgerðir til að bæta samgöngur, byggja upp farsímasamband og háhraðatengingar og auka öryggi í raforkumálum væru brýnar. Þá var talið efla þyrfti og standa vörðum starfsemi opinberra stofnana á svæðinu á sviði menntunar, rannsókna og nýsköpunar og fjölga störfum sem krefðust sérfræðimenntunar.

Fimm atriði eru talin skipta höfuðmáli til að bæta aðstæður og öryggi til búsetu og atvinnuuppbyggingar en það eru samgöngur, farsími og háhraði, öryggi í raforkumálum, efling menntunar, rannsókna og nýsköpunar og efling annarrar opinberrar þjónustu.

Stofnað hefur verið Háskólasetur Vestfjarða og Þróunarsetur á Ísafirði, gerður Vaxtarsamningur Vestfjarða og Menningarsamningur Vestfjarða (25 mkr. á ári). Á Vestfjörðum hafa verið áætlaðar vegaframkvæmdir fyrir 10 milljarða króna á næstu árum, fjarsíma- og háhraðaframkvæmdir og framkvæmdir við snjóflóðavarnir fyrir 2,5 milljarða króna. Lögð er til niðurgreiðsla flutningskostnaðar, að auka öryggi raforkuflutninga, að efla menntun, rannsóknir og nýsköpun undir faglegru forystu Háskólaseturs Vestfjarða. Lögð er höfuðáhersla á sjávarútvegs- og matvælasvið, mennta- og rannsóknasvið og menningar- og ferðaþjónustusvið. Lagðar eru fram tillögur um eflingu opinberrar þjónustu í 13 opinberum stofnunum.

Þá eru einnig nefndar sértækar aðgerðir sem sagðar eru ná til alls landsins, en það er að styrkja starfsemi rækjuvinnslustöðva, aðgerðir til flutningsjöfnunar og uppbygging olíuhreinsunarstöðvar á Vestfjörðum.

²⁴ Skýrsla nefndar um leiðir til að styrkja atvinnulíf á Vestfjörðum, forsætisráðuneyti apríl 2007

²⁵ Skýrsla nefndar um atvinnu og samfélag á Norðurlandi vestra, forsætisráðuneyti maí 2008

²⁶ Skýrsla nefndar um atvinnu og samfélag á Norðurlandi eystra og Austurlandi, forsætisráðuneyti maí 2008

Á Vestfjörðum komu fram 37 sértækar tillögur um aðgerðir. Þær fólu í sér að til yrðu allt að 80 ný störf á Vestfjörðum og að árlegur kostnaður yrði um 500 mkr.

Menningarsamningur Norðurlands vestra hefur verið gerður (32 mkr. á ári), Vaxtarsamningur Norðurlands vestra (30 mkr. á ári), Menningarhús hefur verið endurbyggt í Skagafirði (90 mkr samtals) og framlög til Fjölbrautaskóla Norðurlands vestra aukin vegna uppbyggingar nýrra námsbrauta sem tengist atvinnulífi á svæðinu (20 mkr. árið 2008) og til viðhalds á FNV (10 mkr.). Stefnt er að uppbyggingu og eflingu Háskólans á Hólum. Auka þarf aðgengi að fjarnámi á framhalds- og háskólastigi og tengja það með beinum hætti við rannsókn- og fræðistofnanir á svæðinu, t.d Verinu.

Mótvægisáðgerðir vegna þorskaflaskerðingar hafa verið (20 mkr.) á Skagaströnd og (20 mkr.) á Sauðárkróki og að 20 mkr. verði varið til viðhalds fasteigna sýslumanns á Blönduósi. Fjármunum verður varið til skráningarstarfa við Héraðsskjalasafn Skagfirðinga. Opinber verkefni hafa verið flutt til Norðurlands vestra, Fæðingarorlofsjóður til Hvammstanga 2007, Atvinnuleysisstryggingasjóður til Skagastrandar, Sektorinnheimta vegna umferðarlagabrota og Þjónustuver Íbúðalánasjóðs samtals 55 störf. Þekkingarsetur Nýsköpunarmiðstöðvar Íslands 3 verði byggt upp á Sauðárkróki (3 stöðugildi), Þekkingarsetur á Skagaströnd (1-2 stöðugildi), uppbygging annarra fiskirannsókna á Sauðárkróki, samstarf safna á Blönduósi (2 stöðugildi) og Selaseturs Íslands eftl. Þá er talið að efla eigi Innheimtumiðstöð á Blönduósi, Vinnuálastofnun á Skagaströnd og koma upp upplýsingakerfi í málefnum fatlaðra.

Talið er að efla þurfi og standa vörðum starfsemi opinberra stofnana á svæðinu á sviði menntunar, rannsókna og nýsköpunar, fjölga störfum fyrir menntað fólk og að tengja saman lykilaðila með þekkingarsetrum. Mikilvægt að efla nýsköpun, ekki aðeins í frumvinnslugreinum og iðnaði heldur einnig í þjónustugreinum og list og menningarstarfsemi og byggja á félags- og menningarauði svæðisins.

Nefndin telur að bæta þurfi samgöngur með áherslu á áframhaldandi uppbyggingu tengivega (570 mkr.) og að öðrum vegaframkvæmdum verði flýtt um eitt ár, endurbæta farsímasamband og háhraðatengingar og auka öryggi í raforkumálum. Markaðssetja þarf sérstöðu svæðisins í landbúnaði.

Styrkja þarf heilbrigðis- og öldrunarþjónustu og nýta sameiningu sjúkrahúsanna á Blönduósi og Sauðárkróki til að bæta nýtingu aðstöðu á hvorum stað.

Á Norðurlandi vestra komu fram 11 sérgreindar tillögur um allt að 25 ný störf á sviði rannsókna, ráðgjafar og fleira og var árlegur kostnaður við framkvæmd þeirra áætlaður um 200 mkr.

Bæta þarf samgöngur og stytta vegalengdir milli byggðakjarna, auka öryggi fjarskipta. Auka þarf framboð á menntun og góðri heilbrigðisþjónusta. Fjölga þarf störfum fyrir menntað fólk. Byggja þarf upp þróunar- og frumkvöðlasetur og rannsóknastofnanir sem nýta sérstöðu svæðisins. Auka þarf samvinnu við stjórnvöld um leiðir til eflingar landbúnaðar á sviði ræktunar og vinnslu, hámarka nýtingu lands til landbúnaðarframleiðslu. Markaðssetja sérstöðu svæðanna í landbúnaði, nýta félagsauð. Flytja opinber störf til Norðausturlands og Austurlands enda ýmsir möguleikar til staðar.

Nefndin fyrir Norðausturland gerði tillögur um aðgerðir ríkisvaldsins sem tengjast atvinnu- og menningarmálum. Verksmiðjurekstur hefur verið til skoðunar í Mývatnssveit og á Húsavík; en ekki liggur fyrir kostnaður við þær tilraunir. Samningar eru um eftirfarandi verkefni: Menningarsamningur Eyþings (29 mkr. á ári), Vaxtarsamningur Austurlands (20 mkr. á ári), Vaxtarsamningur Norðausturlands (30 mkr. á ári), Menningarsamningur Austurlands (48 mkr. á ári), Þekkingarnet Austurlands (49 mkr. á árinu 2007). Ríkið kemur að rekstri þekkingarsetra á Húsavík, Egilsstöðum og Höfn í Hornafirði (ekki eru tilgreindar upphæðir). Starfsstöðvar Nýsköpunarmiðstöðvar Íslands settar upp á Húsavík (2 stöðugildi) og

Egilsstöðum (2 stöðugildi). Nytjaskógaræktun er studd og að skoða þarf leiðir til eflingar landbúnaðar á sviði ræktunar og vinnslu til að hámarka nýtingu lands til landbúnaðarframleiðslu og markaðssetja sérstöðu svæða í landbúnaði.

Á Norðausturlandi komu fram 17 sérgreindar tillögur um allt að 20 ný störf á sviði rannsókna, ráðgjafar og þjónustu í fámennum byggðarlögum á Norðurlandi eystra og Austurlandi og var áætlað að árleg útgjöld við framkvæmd þeirra yrði um 200 mkr.

3.4.3 Stofnanir og stoðkerfið

Stuðningskerfi atvinnu- og byggðapróunar er margþætt og eftirlit með árangri takmarkað. Færa má rök fyrir því að nýting fjármuna og mannauðs geti verið betri en nú er með betri stefnumörkun, samþættri áætlanagerð og samstarfi.

Skilvirkara samstarf aðila stoðkerfisins á svæðis, lands- og alþjóðavísu er mikilvægt og þarf að auka. Eftirsóknarvert er að þeir fjármunir, sem varið er til kerfisins, nýtist sem best þeim verkefnum sem að er unnið og sem minnsti hluti þess fari til rekstrar og þjónustu stoðkerfisins sjálfs. Í þessu samhengi má benda sérstaklega á starf Nýsköpunarmiðstöðvar Impru og vaxtarsamninga sem hafa verið áberandi í umræðu um nýsköpun og þróun að undanförmu.

Mat á árangri og virk eftirfylgni með verkefnum er sjálfsagður hluti hinna ýmsu eininga stoðkerfisins sem ber að efla.

Mikilvægt er að þekkingarlínur séu opnar og virkar. Því þarf stoðkerfið að leggja aukna áherslu á þekkingaryfirfærslu og skilvirka nálgun að viðfangsefnum hverju sinni. Í þessu samhengi er rétt að huga að leiðum til að efla samstarf innan svæðabundinna þekkingarsamfélaga með áherslu á starfsemi svæðisbundinna þekkingarsetra þar sem saman koma hinir ýmsu þættir stoðkerfisins, ólíkar fræðigreinar og fjölþætt þekking. Þekkingarlínur milli þekkingarsetra á landsvísu og alþjóðatengsl eru síðan sérlega mikilvæg í stóru, fámennu og dreifbýlu landi.

Nú, þegar illa árar í efnahagslegu tilliti, er mikilvægara en áður að leita leiða til að efla og auka skilvirkni stoðkerfisins. Athyglin hefur beinst að þeim greinum atvinnulífsins sem fyrir eru, nýsköpunarstarfi í þeim, að byggja á mannauði og náttúrugæðum sem þar er og á styrkleikum og sérstöðu svæða. Nýsköpunarverkefni starfandi fyrirtækja eru líkleg til að skila skjóttum árangri og svæðisbundin nýsköpunarverkefni sem ganga þvert á atvinnugreinar og fræðasvið er vænleg til eflingar staðbundins atvinnulífs og byggðar.

Í öllum landshlutum starfa menningarráð í tengslum við menningarsamninga. Þessa starfsemi þyrfi að tengja betur við aðra þætti stoðkerfisins þannig að þeir aðilar sem starfa að menningu, menntun, nýsköpun, rannsóknum og þróun og ráðgjöf í atvinnumálum vinni saman á skapandi og gagnvirkan hátt og þekking þeirra sé aðgengileg og samþætt. Slíkt gæti t.d. gerst með þátttöku í starfi þekkingarsetra þar sem öll þessi öfl gætu fundið samráðsvettvang.

Sérstakt átak verði gert fyrir konur sem vilja ráðast í eigin atvinnurekstur, til að auðvelda þeim vinnslu viðskiptahugmyndar. Styrkja þarf atvinnusköpun kvenna með áherslu á vöruþróun og þjónustugreinar. Bæta og þróa þjónustu stoðkerfisins við konur sem hafa viðskipahugmyndir en vantar aðstoð við að hrinda þeim í framkvæmd. Nýleg könnun sýnir að konur telja stoðkerfi atvinnulífsins ekki þjóna sínum þörfum með fullnægjandi hætti. Eftirfylgni við kvennaverkefni verði stóraukin meðal annars með rekstrarráðgjöf samhliða fjárveitingum. Boðið verði upp á fleiri og sveigjanlegri úrræði sem taka mið af þörfum kvenna, s.s. ráðgjöf, handleiðslu, tölvukunnáttu, bókhaldspekkingu, ráðgjöf fagaðila o.s.frv. Jafnframt þarf að endurvekja samstarfsverkefni Byggðastofnunar og félagsmálaráðuneytis um staðbundna atvinnu- og jafnréttisráðgjafa.

Fyrir breyttar áherslur og aðferðir í stoðkerfi atvinnulífsins eru lykilorðin:

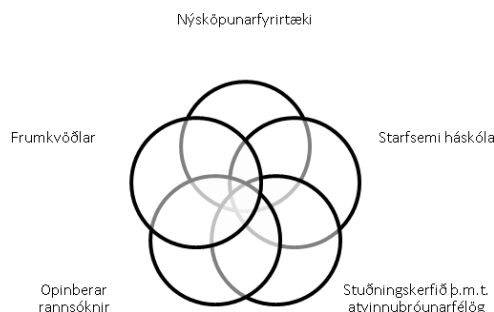
- aukið samstarf og samþætting
- aukin eftirfylgni og árangursmat
- virkar þekkingarlínur

3.4.4 Þekkingarsamfélag og þekkingarsetur

Orðið þekkingarsetur vísar til samstarfs fyrirtækja, háskóla, rannsóknarstofnana og stuðningskerfisins um rannsóknir, þróun og nýsköpun í þágu félagslegra- og efnahagslegra framfara.

Hugmyndin um þekkingarsetur hefur þróast undanfarin ár, einkum með tilliti til nýsköpunar, frumkvöðla, rannsókna, háskóla og stuðningskerfis. Leiðir að markmiðinu er að efla menntun og nýsköpun, þekkingarsamfélagið, og að byggja á staðbundnum styrk og sérkennum og með aukinni þátttöku í alþjóðlegum þekkingarnetum. Kökuritið hér á eftir sýnir núverandi hugmyndir um þekkingarsetur í hnotskurn.

Mynd 3.4.4.1 Þekkingarsetur

Í þingsályktun um byggðaáætlun fyrir árin 2006-2009 er áhersla lögð á gildi rannsókna, nýsköpunar og atvinnuþróunar á landsbyggðinni. Þar er gert ráð fyrir að skilgreina forgangssvið og móta fyrirkomulag samstarfs, að áfram verði unnið að uppbyggingu þekkingarsetra, stuðningi við atvinnustarfsemi og eflingu skapandi greina, að unnið verði að því að samhæfa stoðkerfi atvinnuþróunar og nýsköpunar á landsbyggðinni til að gera starfið markvissara og lögð áhersla á að tryggja góða tengingu við uppbyggingu á höfuðborgarsvæðinu en þangað munu setrin leita eftir faglegum stuðningi og þátttöku í starfi sínu. Um ofangreindar áherslur ályktaði Vísinda- og tækniráð 19. desember 2005:

„Vísinda- og tækniráð telur að efling rannsókna, tækniþróunar og nýsköpunar, sem byggist á sérstöðu í héraði, sé líkleg til verðmætasköpunar á landsbyggðinni og auki því samkeppnishæfni Íslands“.²⁷

Þekkingarsetur eru líkleg til að ná fram samlegðaráhrifum ólíkra fræðasviða og vera vettvangur ólíkra sjónarmiða, þau mynda mikilvægan grunn rannsókna og þróunarstarfs og sem slík líkleg til að leiða til skilvirkrar atvinnuþróunar og eflingar byggðar. Starfsemi þekkingarsetra, sem þegar hafa myndast, byggja á staðbundnum sérkennum, tækifærum og áherslum heimamanna og eru sem slík líkleg til að skila miklum árangri.

Haft er eftir hinum kunna fræðimanni og hugmyndafræðingi klasakenninganna, Micael E. Porter, að varasamt sé að flokka atvinnuvegina sem nýja og gamla, framsækna eða úrelta, það sem úrslitum ráði um árangur í atvinnulífinu og samkeppnislega yfirburði sé miklu frekar hvernig staðið er að hlutunum heldur en í hvaða atvinnuvegi er unnið. Upplýsinga- og þekkingarsamfélagið tekur til allra atvinnugreina samfélagsins, bæði þeirra hefðbundnu og þeirra nýju. Þekkingin er mikilvægasta auðlindin og mikilvægi náttúruauðlinda, vinnuafis og fjármagns felst aðallega í þeim skorðum sem þær setja. Án þessara auðlinda blómstrar þekkingin ekki og án þeirra getur stjórnun ekki skilað árangri, er haft eftir hagfræðingnum víðkunna, Peter F. Drucker. Hefðbundin skipting auðlinda í náttúruauðlindir, vinnuafis og fjármagn er takmarkandi og mikilvægt að tekið sé tillit til svæðisbundins félagsauðs,

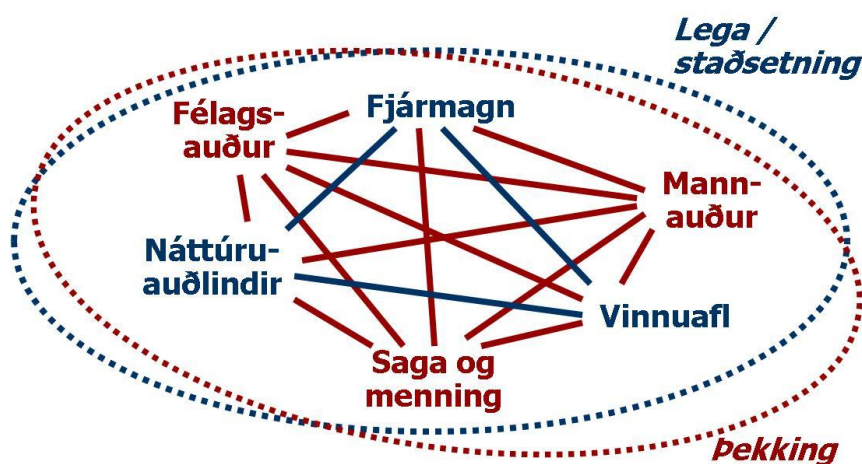
²⁷ www.rannis.is/files/Ályktun%20Vísinda-%20og%20tækniráðs%2019des2005_1202917358.pdf

mannauðs, sögu og menningar þegar fjallað er um þekkingarsamfélag eða þekkingarhagkerfi, hverjar séu forsendur öflugs og framsækins atvinnulífs, auk legu eða staðsetningar.

Markmið nútímalegrar atvinnu- og byggðastefnu er að búa til „svæði sem læra“ (e. *learning regions*). Ferlið er að „bræða saman“ tiltekna **skjalfesta** þekkingu t.d. nýjar aðferðir eða þekkingu sem er mikilvæg í nýjum greinum framleiðslu við **þögla** þekkingu t.d. verkvit á tilteknu sviði, sem oft tengist sögulegum aðstæðum svo að úr verði **stað-** eða **svæðisbundin** þekking sem skapar svæðinu sérstöðu og samkeppnisforskot.²⁸

Áherslur Evrópusambandsins í þessu samhengi er að finna í Lissabon- og Gautaborgar-sáttmálunum sem miða að því að færa aðildarlöndin í átt „að samkeppnishæfu þekkingarsamfélagi, sem getur haldið uppi viðvarandi hagvexti, skapað fleiri og betri störf og tryggt félagslegt jafnvægi“.

Mynd 3.4.4.2 Lærandi svæði

Kerfisbundnar matsaðferðir gefa ákveðna mynd af nýsköpunarstarfi og hagrænum árangri OECD landa. Hefðbundnar greiningar eru t.d. mat á fjárframlagi til rannsókna (inputs) og fjölda einkaleyfa (outputs) svo dæmi séu tekin. En samskipti og samstarf aðila eru taldar jafn mikilvægar og fjárfestingar í rannsóknum og þróun. Þau samskipti eru lykillinn að því að umbreyta því sem lagt er til rannsókna og þróunar í raunverulega nýsköpun, vöruþróun eða viðskiptatækifæri innan starfandi fyrirtækja. Forsenda skilvirks nýsköpunarkerfis í þekkingarsamfélagi nútímans er flæði þekkingar á milli fyrirtækja, háskóla og rannsóknastofnana. Bæði í gegnum óformlegar leiðir en jafnframt kerfisbundnar (útgáfur, einkaleyfi).

Flæði tækni og upplýsinga á milli einstaklinga, fyrirtækja og stofnana er forsenda nýsköpunar. Nýsköpun og tækniþróun er árangur flókinna tengsla þátttakenda í kerfinu þar sem þátttakendur eru m.a. fyrirtæki, háskólar og opinberar rannsóknarstofnanir.

Viðtekið er að við mat á árangri og virkni nýsköpunarkerfa séu lagðar 4 megináherslur:

- Samskipti og samstarf fyrirtækja, aðallega sameiginlegt rannsóknastarf og annað tæknisamstarf.
- Samskipti á milli fyrirtækja, háskóla og opinberra rannsóknastofnana, þ.m.t. sameiginlegar rannsóknir, samvinna um einkaleyfi, sameiginlegar útgáfur og fleiri óformleg tengsl.
- Flæði þekkingar og tækni til fyrirtækja þ.m.t. tækniyfifærsla

²⁸ Dr. Karl Benediktsson, erindi.

- Hreyfanleiki starfsfólks, með áherslu á flutning tæknifólks innan og á milli opinberra aðila og einkafyrirtækja.

Nýsköpunarkerfi eru gjarna greind niður eftir umfangi og viðfangsefnum. Nýsköpunarkerfi á landsvísu, staðbundin nýsköpunarkerfi, svæðisbundin nýsköpunarkerfi, nýsköpunarkerfi bundin ákveðnum atvinnugreinum og nýsköpunarkerfi sem snúa fyrst og fremst að ákveðnum þjóðfélagshópum.

Ekki er um að ræða neina eina algilda skilgreiningu á nýsköpunarkerfum á landsvísu en sem dæmi má nefna eftirfarandi skilgreiningar (OECD 1997):

- „samstarfsnet opinberra stofnana og einkageira sem með starfsemi sinni og samskiptum hrinda af stað þekkingar og tækniyfirfærslu.“²⁹
- „ólíkar stofnanir sem hver fyrir sig og sameiginlega leggja af mörkum til þróunar og miðlunar nýrrar tækni og þekkingar. Mynda vettvang fyrir stjórnvöld til að móta nýsköpunarferlin. Sem slík er um að ræða kerfi samtengdra stofnana til að mynda, varðveita og miðla þekkingu, hæfni og getu til að þróa nýja tækni.“³⁰

Svæðisbundin nýsköpunarkerfi eru skilgreind sem samstarfsvettvangur fyrirtækja og stofnana sem saman leiða til þróunar nýrrar vöru eða þjónustu innan ákveðinna starfsgreina.

Undanfarin ár hafa víða um land verið myndaðir vísar að þekkingarsetrum sem er svæðisbundinn samstarfsvettvangur atvinnulífs, háskóla, rannsóknarstofnana og stuðningskerfisins með að markmiði að stuðla að efnahags- og félagslegum framförum. Sums staðar má segja að þróun ofangreindra hugmynda um þekkingarsetur sé langt komin í raun.

Athugun á fjölda stöðugilda, staðsetningu og stofnanasamsetningu þekkingarsamfélagsins á landsbyggðinni sem tengst geta hugmyndum um þekkingarsetur frá í febrúar 2009, leiðir í ljós að töluverð samþjöppun hefur átt sér stað og má nefna a.m.k. 10 svæði/staði þar sem grundvöllur er fyrir starfsemi öflugra þekkingarsetra og að um sé að ræða um 340 stöðugildi. Þau eru á eftirfarandi stöðum: Vesturlandi (Borgarnes), Vestfjörðum (Ísafjörður), Norðurlandi vestra (Sauðárkrókur), Eyjafirði (Akureyri), Norðurlandi eystra (Húsavík), Austurlandi (Egilsstaðir), Suðausturlandi (Höfn Hornafirði), Suðurlandi (Selfoss), Vestmannaeyjum og Sandgerði/Reykjanesbæ. Meginkjarnar setrana eru á ofangreindum þéttbýlisstöðum en aðilar setrana koma víðar að úr nærumhverfi þeirra og eins getur verið um minni sérstök setur að ræða sem tengjast meginsetrum. Sem dæmi um þetta getum við tekið Vestfirði þar sem þekkingarsamfélagið byggir á a.m.k. 41 stöðugildi frá 10 mismunandi aðilum/stofnunum sem staðsettir eru á Ísafirði, Bolungarvík, Hólmavík og Patreksfirði. Þeir aðilar sem a.m.k. kæmu að þekkingarsetri Vestfjarða væru Atvinnuþróunarfélag Vestfjarða, Rannsókn- og fræðasetur Vestfjarða, Vaxtarsamningur Vestfjarða, Náttúrustofa Vestfjarða, Fornleifavernd, Nýsköpunarmiðstöð Íslands, Hafrannsóknarstofnun, Mátis, Búnaðarsamtök Vesturlands, Háskólasetur Vestfjarða auk Galdraseturs, Sögusmiðju og Þjóðtrúarstofu.

Taflan hér að neðan sýnir hvar þessi störf liggja og um hversu marga aðila er að ræða.

Tafla 3.4.4.1 Grunnur þekkingarsetra

	Stöðugildi	Aðilar
Vesturland	46,0	13
Vestfirðir	43,0	12
Norðurland vestra	40,0	15
Eyjafjörður	46,5	12
Norðausturland	30,0	8

²⁹ Freeman, 1987

³⁰ Metcalfe, 1995

Austurland	37,0	13
Suðausturland	10,0	5
Suðurland	30,0	10
Vestmannaeyjar	21,0	10
Reykjanes	37,5	11
Samtals	341,0	

Eftirfarandi tafla sýnir hvaða aðilar eru teknir með í talningu stöðugilda á landsvísu (utan höfuðborgarsvæðisins).

Tafla 3.4.4.2 Þekkingarsamfélagið - samsetning

Stofnun	Stöðugildi	Hlutfall
Atvinnuþróunarfélag	38,5	11,3%
Háskólasetur	22,0	6,5%
Hafrannsóknarstofnun	23,0	6,7%
Landgræðslan	9,0	2,6%
Leiðbeiningarmiðstöðvar landbúnaði	50,0	14,7%
Matís	14,0	4,1%
Náttúrustofur	39,0	11,4%
Markaðsstofur	12,5	3,7%
Nýsköpunarmiðstöð Íslands	17,0	5,0%
Símenntunarmiðstöðvar	28,0	8,2%
Vaxtarsamningar	6,0	1,8%
Menningarsamningar	13,0	3,8%
Veiðimálastofnun	3,0	0,9%
Fornleifavernd	5,0	1,5%
Skógrækt ríkisins	12,0	3,5%
Þekkingar- og rannsóknasetur	49,0	14,4%
	341,0	100,0%

Samkvæmt ofangreindu eru Leiðbeiningarmiðstöðvar í landbúnaði, þekkingar- og rannsóknarsetur, Atvinnuþróunarfélög, Náttúrustofur, Símenntunarmiðstöðvar, Háskólasetur auk Hafrannsóknarstofnunar lykilaðilar í þekkingarsamfélaginu með um 70% stöðugilda. Nýsköpunarmiðstöð er staðsett á 7 stöðum á landsbyggðinni með 17 starfsmenn eða 5,0%. Starfsmenn „hreinna“ útibúa ríkisstofnana eru 105 talsins en aðilar með blandaða fjármögnun /eignarhald eru með 236 starfsmenn eða 69,2% þekkingarsamfélagsins.

Eins og áður sagði eru þegar til virk þekkingarsetur og eru Vestmannaeyjar, Höfn Hornafirði, Sandgerði, Ísafjörður og Húsavík dæmi um staði þar sem þekkingarsetur hafa þróast á afar jákvæðan hátt. Ef Vestmannaeyjar eru skoðaðar í þessu ljósi þá sýnir eftirfarandi tafla samsetningu þekkingarsamfélagsins. Fjölmargir aðilar koma þar við sögu og forsenda árangurs og skilvirkni er samstarf og tengsl sem er raunin.

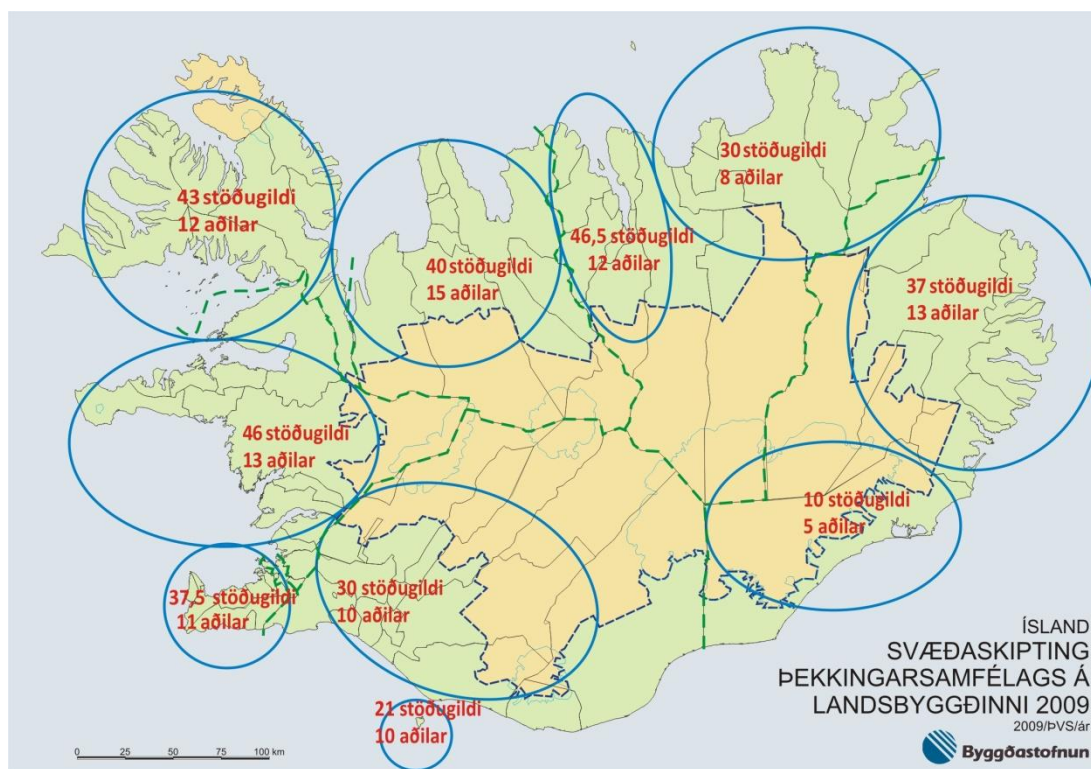
Tafla 3.4.4.3 Vestmannaeyjar

Heiti	Staður	Fjöldi
Nýsköpunarmiðstöð Íslands	Vestmannaeyjar	2
Atvinnuþróunarfélag	Vestmannaeyjar	1
Matís	Vestmannaeyjar	1

Hafrannsóknarstofnun	Vestmannaeyjar	2
Fræðasetur Háskóla Íslands	Vestmannaeyjar	2
Náttúrustofa Suðurlands	Vestmannaeyjar	4
Þekkingarsetur Vestmannaeyja	Vestmannaeyjar	5
Rannsóknáþjónusta Vestmannaeyja	Vestmannaeyjar	1
Sursteyjarstofa	Vestmannaeyjar	1
Viska, Símenntunarmiðstöð	Vestmannaeyjar	2
Samtals stöðugildi		21
Fjöldi aðila		10

Veita þarf auknu fjármagni til rannsókna og þróunarstarfs í staðbundnum þekkingarsetrum og gera þeim þar með frekar kleift að sækja um fjármögnun verkefna í erlenda og innlenda samkeppnissjóði.

Mynd 3.4.4.3 Svæðaskipting á landsbyggðinni 2009

Augljós ávinningur er af auknu samstarfi ólíkra aðila þekkingarsamfélagsins og þá bæði á milli einstakra stofnana/einstaklinga svo og þvert á þekkingarsetrin.

Kortið hér að ofan sýnir umfang þekkingarsamfélaga eftir landshlutum. Hafa verður í huga að skilgreining á störfum sem tilheyrja svæðisbundnum þekkingarsamfélögum er ekki algild en um er að ræða sérfræðistörf á ákveðnum fagsviðum hinna ýmsu stofnana samfélagsins. Hér er ekki tekið tillit til háskóla á landsbyggðinni né opinberra stofnana sem þar starfa að öllu leyti eins og Byggðastofnun, Landmælingar Íslands, Skógrækt ríkisins og Landgræðslan.

Á næstu þremur síðum er sundurliðað yfirlit yfir þekkingarsamfélagið á landsbyggðinni skipt niður í 10 svæði þekkingarsetra. Alls eru tiltekin 341 stöðugildi.

Tafla 3.4.4.4 Grunnur þekkingarsetra

Vesturland

Heiti	Staður	Fjöldi
Landgræðsla	Hvanneyri	2
Atvinnuráðgjöf	Borgarnes	6
Vaxtarsamningur Vesturlands	Borgarnes	1
Búnaðarsamtök Vesturlands	Hvanneyri	11
Menningarráð Vesturlands	Hvanneyri	1
Símenntunarmiðstöðin á Vesturlandi	Borgarnes	4
Veiðimálastofnun	Hvanneyri	1
Atvinnuráðgjöf	Snæfellsbæ	1
Hafrannsóknarstofnun	Ólafsvík	4
Markaðsstofa Vesturlands	Borgarnes	3
Skógrækt ríkisins	Hreðavatn	3
Náttúrustofa Vesturlands	Stykkishólmur	4
Háskólasetur Snæfellsness	Stykkishólmur	4
Fornleifavernd	Stykkishólmur	1
Landbúnaðarháskóli Íslands	Hvanneyri	
Viðskiptaháskólinn Bifröst	Bifröst	
Landmælingar Íslands	Akranes	
	Samtals stöðugildi	46
	Fjöldi aðila	13

Vestfirðir

Heiti	Staður	Fjöldi
Atvinnuráðgjöf	Patreksfjörður	3
Rannsókn- og fræðasetur Vestfjarða	Bolungarvík	3
Vaxtarsamningur Vestfjarða	Ísafjörður	1
Náttúrustofa Vestfjarða	Bolungarvík	8
Fornleifavernd	Bolungarvík	1
Atvinnuráðgjöf	Ísafjörður	2
Menningarsamningur Vestfjarða	Ísafjörður	1
Nýsköpunarmiðstöð Íslands	Ísafjörður	3
Markaðsstofa Vestfjarða	Ísafjörður	1
Hafrannsóknarstofnun	Ísafjörður	8
Matís	Ísafjörður	3
Atvinnuráðgjöf	Hólmavík	1
Búnaðarsamtök Vesturlands	Ísafjörður	1
Háskólasetur Vestfjarða	Ísafjörður	7
Sögusmiðjan	Hólmavík	
Galdrasetur	Hólmavík	
	Samtals stöðugildi	43
	Fjöldi aðila	12

Norðurland vestra

Heiti	Staður	Fjöldi
Atvinnuráðgjöf	Hvammstangi	3
Atvinnuráðgjöf	Blönduós	1
Atvinnuráðgjöf	Sauðárkrókur	1
Atvinnuráðgjöf	Siglufjörður	1
Vaxtarsamningur Norðurlands vestra	Sauðárkrókur	1
Hátæknisetur Íslands	Sauðárkrókur	1
Náttúrustofa Norðurlands vestra	Sauðárkrókur	5
Matís	Sauðárkrókur	1
Fornleifavernd	Sauðárkrókur	1
Búnaðarsamband Húnaþings og Stranda	Blönduós	4
Leiðbeiningarmiðstöðin	Sauðárkrókur	6
Selasetur	Hvammstangi	3

SjávarlíftækniSETUR	Skagaströnd	3
Menningarráð Norðurlands vestra	Skagaströnd	1
Farskólinn Norðurlandi vestra	Sauðárkrókur	3
Farskólinn Norðurlandi vestra	Blönduós	1
Veiðimálastofnun	Sauðárkrókur	1
Landgræðslan	Hólum	1
Nýsköpunarmiðstöð Íslands	Sauðárkrókur	2
Háskólinn Hólum	Hólum	
Háskólinn Hólum	Sauðárkrókur	
Byggðastofnun	Sauðárkrókur	
	Samtals stöðugildi	40
	Fjöldi aðila	15

Eyjafjörður

Heiti	Staður	Fjöldi
Búgarður	Akureyri	10
Matís	Akureyri	4
Atvinnuþróunarfélag Eyjafjarðar	Akureyri	3
Vaxtarsamningur Eyjafjarðar	Akureyri	1
Skógrækt ríkisins	Akureyri	3
Markaðsstofa Norðurlands	Akureyri	2,5
Nýsköpunarmiðstöð Íslands	Akureyri	5
Menningarráð Eyþings	Akureyri	1
Fornleifavernd	Akureyri	1
Símenntunarmiðstöð Eyjafjarðar	Akureyri	5
Símenntun Háskólans Akureyri	Akureyri	2
Hafrannsóknarstofnun	Akureyri	4
Stofnun Vilhjálms Stefánssonar	Akureyri	5
Háskólinn Akureyri	Akureyri	
	Samtals stöðugildi	46,5
	Fjöldi aðila	12

Norðausturland

Heiti	Staður	Fjöldi
Landgræðslan	Húsavík	3
Landgræðslan	Mývatnssveit	1
Atvinnuþróunarfélag Þingeyinga	Húsavík	8
Náttúrustofa Norðausturlands	Húsavík	6
Þekkingarsetur Þingeyinga	Húsavík	6
Nýsköpunarmiðstöð Íslands	Húsavík	2
Fræðasetur Háskóla Íslands	Húsavík	1
Náttúrufrannsóknarstöðin við Mývatn	Mývatnssveit	1
Búgarður		2
	Samtals stöðugildi	30
	Fjöldi aðila	8

Austurland

Heiti	Staður	Fjöldi
Matís	Neskaupstaður	3
Þróunarfélag Austurlands	Egilsstaðir	4
Vaxtarsamningur Austurlands	Egilsstaðir	1
Náttúrustofa Austurlands	Egilsstaðir	3
Náttúrustofa Austurlands	Neskaupstaður	5
Nýsköpunarmiðstöð Íslands	Egilsstaðir	2
Markaðsstofa Austurlands	Egilsstaðir	2
Upplýsingamiðstöð Austurlands	Egilsstaðir	1
Menningarsamningur Austurlands	Egilsstaðir	1
Fornleifavernd	Egilsstaðir	1
Landgræðslan	Egilsstaðir	1

Búnaðarsamband Austurlands	Egilsstaðir	4
Þekkingarnet Austurlands	Egilsstaðir	6
Skógrækt ríkisins	Egilsstaðir	3
	Samtals stöðugildi	37
	Fjöldi aðila	13

Suðausturland

Heiti	Staður	Fjöldi
Þekkingarnet Austurlands	Höfn Hornafirði	1
Matís	Höfn Hornafirði	2
Nýsköpunarmiðstöð	Höfn Hornafirði	1
Háskólasetrið	Höfn Hornafirði	5
Hafrannsóknarstofnun	Höfn Hornafirði	1
	Samtals stöðugildi	10
	Fjöldi aðila	5

Suðurland

Heiti	Staður	Fjöldi
Atvinnuþróunarfélag Suðurlands	Selfoss	3
Háskólasetrið Hveragerði	Hveragerði	2
Landgræðslan	Gnúpverjahreppur	1
Veiðimálastofnun	Selfoss	1
Menningarsamningur Suðurlands	Selfoss	1
Markaðsstofa Suðurlands	Selfoss	1
Búnaðarsamband Suðurlands	Selfoss	12
Fræðslunet Suðurlands	Selfoss	5
Vaxtarsamningur Suðurlands	Selfoss	1
Skógrækt ríkisins	Selfoss	3
Landgræðslan	Gunnarsholt	
	Samtals stöðugildi	30
	Fjöldi aðila	10

Vestmannaeyjar

Heiti	Staður	Fjöldi
Nýsköpunarmiðstöð Íslands	Vestmannaeyjar	2
Atvinnuþróunarfélag	Vestmannaeyjar	1
Matís	Vestmannaeyjar	1
Hafrannsóknarstofnun	Vestmannaeyjar	2
Fræðasetur Háskóla Íslands	Vestmannaeyjar	2
Náttúrustofa Suðurlands	Vestmannaeyjar	4
Þekkingarsetur Vestmannaeyja	Vestmannaeyjar	5
Rannsóknþjónusta Vestmannaeyja	Vestmannaeyjar	1
Surtseyjarstofa	Vestmannaeyjar	1
Viska, Símenntunarmiðstöð	Vestmannaeyjar	2
	Samtals stöðugildi	21
	Fjöldi aðila	10

Reykjanes

Heiti	Staður	Fjöldi
Fræðasetur	Sandgerði	2
Háskólasetur Suðurnesja	Sandgerði	1
Náttúrustofa Reykjanes	Sandgerði	4
Rannsóknastöðin Biolce	Sandgerði	10
Hafrannsóknarstofnun	Grindavík	4
Miðstöð Símenntunar Suðurnesjum	Reykjanesbær	6
Saltfisksetur Íslands	Grindavík	1
Atvinnuráðgjafi SSS		0,5

Markaðsstofa Suðurnesja	Reykjanesbær	2
Menningarfulltrúi Reykjanesbæjar	Reykjanesbær	1
Upplýsingarmiðstöðvar		6
Stofnfiskur	Reykjanesbær/Hafnir	
Orf Lífrækni, Græna smiðjan	Grindavík	
Keilir, Miðstöð vísinda fræða og atvinnulífs	Reykjanesbær	
	Samtals stöðugildi	37,5
	Fjöldi aðila	11
	Heildarfjöldi stöðugilda	341

3.4.5 Svæðabundnar þróunaráætlanir

Starfsemi sem byggist á svæðabundnum vaxtarsamningum og menningarsamningum þykir hafa skilað góðum árangri. Starfssvæði þessara samninga hafa ekki verið einstök sveitarfélög, heldur hafa iðnaðarráðuneyti og menntamálaráðuneyti gert þessa samninga við sveitarfélög og fleiri aðila á svæðum sem miðast við starfssvæði landshlutasamtaka sveitarfélaga og atvinnuþróunarfélaga. Stjórn á framkvæmd þessara samninga og verkefnum sem á þeim byggjast hefur færst til samtaka sveitarfélaga, atvinnuþróunarfélaga og menningarráða, og það fært með sér ábyrgð, yfirsýn og störf á sviðum samninganna. Þessi þróun varpar ljósi á að samstarf sveitarfélaga um atvinnu- og byggðamál er vaxandi og mikilvægt og er jafnvel forsenda fyrir því að starfsemi og störf á þessum sviðum verði til og þróist á landsbyggðinni.

Áhersla stjórnvalda í atvinnu- og byggðapróun á Íslandi hefur verið á þessi svæði og er enn, á að þróun byggist á svæðunum, því sem þar er, svæðabundnum sérkennum, hefðum, mannauði og auðlindum. Áhersla er nú á aukid samstarf í svæðabundnum þekkingarsamfélögum og sé litið til Evrópusambandsins og Norðurlanda sjást sams konar áherslur. Á þessum grundvelli byggist stefnan um þróun fyrirtækja og samfélaga í alþjóðlegri samkeppni komandi ára.

Sú góða reynsla sem fengist hefur af vaxtarsamningum og menningarsamningum hvetur til að samstarf sveitarfélaga verði eflt á grundvelli þessara samninga, þannig að til þeirra verði sótt markmið fyrir þróunaráætlanir fyrir svæði samninganna og landshlutasamtaka sveitarfélaga og á ábyrgð sveitarfélaganna og samtaka þeirra. Á þann hátt mætti tengja svæðisbundnar áherslur samninganna á sviði atvinnu- og byggðapróunar við áætlanir einstakra sveitarfélaga, lýsa sérkennum, auðlindum, mannauði, félagsauði og markmiðum um uppbyggingu og setja upp framtíðarsýn fyrir hvert svæði. Slíkar áætlanir þyrfti að vinna í góðri sátt á svæðunum, þannig að hvert sveitarfélag gæti byggt stefnu sína á þessari sameiginlegu svæðisstefnu eða framtíðarsýn. Á þennan hátt sköpuðust líka nýjar og skilvirkar forsendur til samspils á milli áætlana á landsvísu, s.s. áætlana einstakra ráðuneyta, og svæðisbundinna áætlana, á milli stjórnsýslustiga, þannig að draga myndi úr líkum á ágreiningi, en líkur til góðs árangurs áætlana með því að hámarka samvirkni, myndu aukast.

Svæðaáætlanir af því tagi sem hér er lýst byggjast á sérstöðu hvers svæðis, sem elur af sér áherslur og viðfangsefni hvernar áætlunar. Eðlilega geta því efnistökin verið ólík, stefna og málefni þó sameiginleg sé stefna að sjálfbærri þróun.

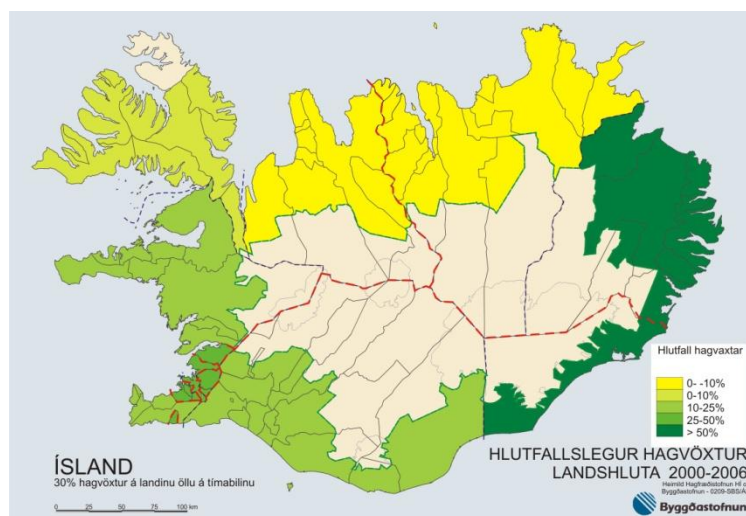
3.5 Landshlutar

3.5.0 Almennt

Erfitt er að spá fyrir um áhrif efnahagskreppunnar á byggðapróun á komandi árum. Ástand í atvinnulífi hefur að undanfögnu verið verst á höfuðborgarsvæðinu og á Suðurnesjum. Mögulegt er að það hafi þau áhrif að fólki fjölgi í sveitarfélögum utan höfuðborgarsvæðisins, ef atvinnuástand verður betra þar. Búsetuskilyrði eru

misjöfn innan landshlutanna. Alls staðar eru þó möguleikar fyrir hendi en nýting þeirra og samkeppnishæfni svæðanna byggist á samgöngum, þekkingu til nýsköpunar og stjórn- og stoðkerfi sem er fært um að styðja nýsköpun og bæta búsetuskilyrði.³¹

Mynd 3.5.0.1 Hlutfallslegur hagvöxtur landshluta 2000-2006

3.5.1 Vesturland

Suðvesturland, allt frá Árnassýslu til Borgarfjarðar, er smám saman að verða eitt atvinnu- og þjónustusvæði. Greiðar samgöngur eru um svæðið og íbúar hafa góðan aðgang að allri þeirri þjónustu og þekkingarstarfsemi sem í boði er á höfuðborgarsvæðinu.

Ferðaþjónusta er vaxandi á Snæfellsnesi og Hvalfjarðargöngin hafa breytt miklu fyrir Vesturland. Miklir möguleikar á Snæfellsnesi, t.d. Búðir, Hellnar, Breiðafjörður o.fl. Áhugi er á að efla menningartengda ferðaþjónustu, auk þess sem Snæfellsnes vill markaðssetja sig sem vistvænt svæði og nýta aðdráttarafl jökulsins. Víða þykja ónýttir ýmsir möguleikar til menningartengdrar ferðaþjónustu, t.d. í Hvalfirði.

Með áframhaldandi uppbyggingu orkufreks iðnaðar á Grundartanga, hafnasamstarfi á svæðinu og eflingu háskóla, Viðskiptaháskólans að Bifröst og Landbúnaðarháskólans að Hvanneyri og samstarfi þeirra við atvinnulífið, munu byggðarlög á suðurhluta Vesturlands halda áfram að eflast. Þrír framhaldsskólar eru á svæðinu, á Akranesi, í Grundarfirði og svo nýr skóli í Borgarnesi. Menningarstarf er öflugt, t.d. í Reykholti og Landnámssetur í Borgarnesi. Íbúum hefur fækkað á Snæfellsnesi síðasta áratug nema í Grundarfirði. Með samgöngubótum síðustu ára, Hvalfjarðargöngum, Bröttubrekku, Vatnaleið og í Kolgrafarfirði eru góðar samgöngur af Snæfellsnesi við höfuðborgarsvæðið. Á þéttbýlisstöðunum á norðanverðu Snæfellsnesi er atvinnulíf fremur einhæft en næg atvinna. Sjávarútvegur er þó fjölbreyttur og byggist mjög á sókn á nálæg fiskimið. Ferðaþjónusta stendur traustum fótum og er vaxandi á Snæfellsnesi, m.a. vegna fjölbreyttrar náttúru á landi og sjó og góðra samgangna allan ársins hring. Þjóðgarðurinn Snæfellsjökull var stofnaður árið 2001 og skapar ný sóknarfæri í ferðaþjónustu, t.d. má nýta land betur fyrir sumarhúsabyggð. Möguleikar eru í fiskeldi, kræklingarækt, frekari nýtingu jarðhita á svæðinu og í fullnýtingu sjávarfangs. Í því

³¹ Halldór Kristjánsson og Sigríður K. Þorgrímsdóttir:

. Útg. Bygðastofnun, júlí 2008,

http://www.byggestofnun.is/static/files/Skyrslur/Byggedarlog/Byggedarlog_loka.pdf

efni er vert að minnast á sjávarrannsóknasetrið Vör í Ólafsvík þar sem unnið er að rannsóknum og markaðssetningu á beitukóngi.

Í Dalabyggð og Reykhólahreppi hefur fólki fækkað mikið og samdráttur verið í atvinnulífi, einkum í sauðfjárrækt. Möguleikar felast helst í vöruþróun í landbúnaði, ferðaþjónustu, frekari uppbyggingu Þörungaverksmiðjunnar á Reykhólum og víðtækari nýtingu jarðhita. Ferðaþjónusta er vaxandi, ekki síst í Flatey, en mörg tækifæri eru þó enn sem komið er ónotuð á þessu svæði og skortir á þjónustu við ferðamenn. Tækifæri kunna að opnast með vegi um Arnkötludal sem tengir Strandir og Vesturland. Það gæti m.a. verið í þjónustu en einnig opnast möguleikar á samstarfi milli þessara byggðarlaga.

Vaxtarsamningur fyrir Vesturland var gerður árið 2006. Í tengslum við hann má nefna klasastarf í ferðamálum á Vesturlandi undir heitinu „All Senses“.

3.5.2 Vestfirðir

Þéttbýlisstaðir á Vestfjörðum byggja afkomu sína fyrst og fremst á sjávarútvegi. Atvinnulíf er fremur fábreytt nema á Ísafirði, atvinna hefur verið næg en íbúum hefur samt fækkað alls staðar síðasta áratug. Flytja hefur þurft inn vinnuafli til fiskvinnslu.

Ferðaþjónusta er vaxandi og er víða öflug eins og á Ströndum í nágrenni Hólmavíkur (Sögusmiðjan). Þá eru siglingar um Djúpið o.fl. sem tengist einnig gönguleiðum á Hornströndum. Gistirými er hins vegar veiki hlekkurinn víða, auk skorts á afþreyingu fyrir ferðamenn. Þá má og nefna samgönguörðugleika. Tækifæri eru m.a. talin felast í náttúrulegum aðstæðum, s.s. sjóstangaveiði, auk þess sem menn sjá mikil tækifæri á Hólmavík og nágrenni og vilja frekari uppbyggingu tengda ferðaþjónustu.

Hin mörgu þjóðerni, sem nú má finna á Vestfjörðum, kunna að fela í sér möguleika til atvinnusköpunar og þróunar, t.d. á sviði ferðaþjónustu og skapandi greina. Sóknarfæri felast líka í uppbyggingu rannsókn- og menntastofnana í tengslum við fyrirtæki í hefðbundnum atvinnugreinum og tengdum greinum s.s. eldi sjávardýra. Þorskeldi er í vexti og þorskeldisklasi nokkurra fyrirtækja er nýstofnaður. Á Ísafirði var nýlega sett á fót Háskólasetur Vestfjarða og Þekkingarsetur sem hýsir ýmsa starfsemi. Vetrarsamgöngur innan Vestfjarða hafa háð samstarfi þéttbýlisstaða, fyrirtækja og stofnana. Með greiðari og öruggari samgöngum milli þéttbýlisstaðanna opnast möguleikar og búsetuskilyrði batna.

Í Vestur-Barðastrandarsýslu hefur fólki fækkað mikið undanfarin ár. Atvinnuástand hefur þó verið gott og jafnvel hefur þurft að flytja inn erlent vinnuafli til fiskvinnslu. Atvinnulífið er einhæft og byggist mest á sjávarútvegi. Helstu sóknarfæri auk sjávarútvegs eru í ferðaþjónustu og fiskeldi. Möguleikar eru í ferðaþjónustu, ekki síst tengt Látrabjargi, ef samgöngubætur fást. Bættar samgöngur eru algjör forsenda áframhaldandi búsetu á svæðinu. Talsverðar væntingar eru tengdar mögulegri olíuhreinsunarstöð við Hvestu í Arnarfirði, en óvíst hvað verður. Á Tálknafirði hefur mikil áhersla verið lögð á umhverfismál, en sprotafyrirtækið Villimey sem framleiðir krem úr jurtum, byggir ímynd sína m.a. á hreinleika í umhverfinu.

Í Strandasýslu hefur fólki fækkað stöðugt. Byggð er dreifð og atvinnulíf einhæft, hefur byggst á sauðfjárrækt og hlunnindanýtingu í sveitum og sjávarútvegi á Hólmavík og Drangnesi. Nokkur vöxtur hefur þó verið í ferðaþjónustu og Galdrasetrið á Hólmavík er dæmi um velheppnaða nýsköpun á því sviði. Árneshreppur hefur sérstöðu hvað samgöngur snertir og er oft einangraður að vetrinum. Miklar væntingar eru vegna vegar um Arnkötludal sem mun breyta mjög miklu fyrir íbúana á Ströndum, en kemur íbúum Árneshrepps þó ekki til góða nema að takmörkuðu leyti. Sú samgöngubót mun þó breyta miklu, bæði hvað varðar

samgöngur til höfuðborgarinnar, möguleika á eflingu ferðaþjónustu og samstarf sveitarfélaga, jafnvel sameiningu við Dalabyggð.

Vaxtarsamningur fyrir Vestfirði var gerður árið 2006. Árið 2007 skipaði forsætisráðherra nefnd til að fjalla um leiðir til að styrkja atvinnulíf á Vestfjörðum og fór sú vinna fram í samstarfi við sveitarfélögin á svæðinu. Nefndin gerði tillögur um aðgerðir á ýmsum sviðum og sértækar aðgerðir um 80 ný störf og var áætlað að árlegur kostnaður við þau yrði 500 mkr.

3.5.3 Norðurland vestra

Fólki hefur fækkað mikið í Húnaþingi undanfarin ár og atvinna dregist saman, jafnt í þéttbýli sem sveitum. Atvinnulíf byggist á landbúnaði, sjávarútvegi og þjónustu, tekjur eru almennt lágar nema á Skagaströnd. Ullarþvottastöð er starfandi á Blönduósi og þar og á Hvammstanga eru afurðastöðvar. Með veiðum og vinnslu innfjarðarækju fyrir nokkrum áratugum varð mikil uppsveifla á Hvammstanga sem ekki náðist að fylgja eftir. Aðstæður fyrir stóriðju hafa verið taldar góðar á svæðinu milli Skagastrandar og Blönduóss og með Þverárfjallsvegi stækkar atvinnu- og þjónustusvæðið til Sauðárkróks.

Ferðaþjónusta hefur verið að eflast, ekki síst í Skagafirði. Víða er verið að byggja upp menningartengda ferðaþjónustu, t.d. Grettistak, Vesturfarasetrið, Hólar, söfnin, fljótasiglingarnar o.fl. Skagfirðingar hafa skapað sér sterka ímynd sem hestamenn og söngmenn, bæði innanlands og utan, a.m.k. hvað hestamennsku varðar. Ferðaþjónustan stendur líklega veikast í A-Hún. Tækifærin eru talin felast í eflingu ferðaþjónustu, m.a. með gönguleiðum, með menningu og sögu o.fl.

Opinber starfsemi hefur verið flutt á svæðið, Fæðingarorlofssjóður á Hvammstanga, Innheimtumiðstöð sekta og sakarkostnaðar á Blönduósi og Vinnumálastofnun á Skagaströnd, auk þess sem hluti af starfsemi Íbúðalánasjóðs og öll starfsemi Byggðastofnunar er á Sauðárkróki.

Íbúum hefur fækkað í Skagafirði en þar er atvinnulíf og opinber þjónusta tiltölulega fjölbreytt, einkum á Sauðárkróki. Sjávarútvegur er öflugur og Kaupfélag Skagfirðinga er stærsta fyrirtækið á svæðinu. Menningartengd ferðaþjónusta hefur verið í þróun, t.d. tengd íslenska hestinum, vesturförum og safnastarfi, sem og matarmenningu. Einnig eru öflugar fornleifarannsóknir í Skagafirði, sérstaklega tengt Hólum. Á þessu sviði eru sóknarfæri sem og í fiskeldi og nýjum búgreinum, t.d. hrossarékt og kornarékt. Hólaskóli hefur eflst á undanförunum árum og starfar nú á háskólastigi. Háskóla- og rannsóknastarf á sviði fiskeldis, sem fram fer í tengslum við öflug útgerðar- og fiskvinnslufyrirtæki, fela í sér tækifæri til nýsköpunar. Verið – Vísindagarðar er þekkingarsetur sem starfar í tengslum við Háskólann á Hólum, en hýsir nú einnig Matís og Nýsköpunarmiðstöð Íslands verður þar einnig með aðsetur. Nú er verið að kanna möguleika á stofnun koltrefjaverksmiðju á Sauðárkróki. Vörupróun í sauðfjárslátrun í samvinnu við Nýsjálendinga er athyglisverð og lofandi. Landkostir og hafnarskilyrði hafa verið talin góð fyrir orkufrekan iðnað austan við botn Skagafjarðar og þá með hliðsjón af mögulegri orkuframleiðslu jökulánna í Skagafirði.

Vaxtarsamningur fyrir Norðurland vestra var gerður í ársbyrjun 2008. Í janúar 2008 skipaði forsætisráðherra nefnd til að fjalla um leiðir til að styrkja atvinnulíf og samfélag á Norðurlandi vestra og lauk hún störfum hálfu ári síðar. Nefndin gerði tillögur um aðgerðir á ýmsum sviðum og sértækar aðgerðir um 25 ný störf og var áætlað að árlegur kostnaður við þau yrði 200 mkr.

Íbúum á Siglufirði fækkaði allan seinnihluta síðustu aldar og hefur haldið áfram að fækka. Ekki hefur náðst að skapa fjölbreytni í atvinnulífi og sóknarfæri er helst að finna í fullnýtingu sjávaraflla og ferðaþjónustu. Uppbygging Síldarminjasafns hefur vakið athygli og hlotið

viðurkenningu og aðstæður til skíðaíþróttu eru óvíða betri frá náttúrunnar hendi en á Siglufirði. Héðinsfjarðargöng munu auðvelda aðgang að fjölbreyttri þjónustu í Eyjafirði og bæta búsetuskilyrði. Nú hefur Fjallabyggð sameinast Ólafsfjarðarbæ, en Héðinsfjarðargöng skapa skilyrði fyrir slíkri sameiningu.

3.5.4 Norðurland eystra

Nokkur íbúafjölgun hefur verið undanfarin ár á Akureyri, Grenivík, í Svalbarðsstrandarhreppi og í Eyjafjarðarsveit. Íbúum hefur hins vegar fækkað í öðrum sveitarfélögum við Eyjafjörð, einkum út með firðinum að vestan. Störfum í iðnaði hefur fækkað, sjávarútvegur eflst en fyrst og fremst hefur störfum fjölgað í þekkingar- og þjónustugreinum. Akureyri hefur eflst sem skólabær með skólum á framhalds- og háskólastigi. Eyjafjörður er fjölmennasta og öflugasta þéttbýlissvæði utan Suðvesturlands og líklegast, ásamt Miðausturlandi, til þess að laða til sín fólk og fyrirtæki utan þess svæðis.

Sameining sveitarfélaga og bætta samgöngur hafa í för með sér bætt búsetuskilyrði, starfsskilyrði fyrirtækja, meiri samkeppnishæfni svæðisins og betri skilyrði til að flytja þangað verkefni frá ríkinu, t.d. tengd sjávarútvegi.

Ferðaþjónusta er vaxandi og Mývatnssveit hefur sérstöðu. Einnig þar hafa menn hug á stefnumótun og frekari markaðssetningu, t.d. á vetrarferðaþjónustu. Aðrir sjá einnig tækifæri tengd vetrarferðamennsku, t.d. á Ólafsfirði. Nálægð við Akureyri er einnig talin gefa tækifæri. Ýmislegt er í vexti, t.d. Hvalaminjasafnið á Húsavík og hvalaskoðunarferðir þaðan hafa visst forskot. Húsvíkingar hugsa einnig um strandmenningu með því að gera hafnarsvæðið aðgengilegt, en slíkt verkefni er í gangi víðar. Auk Mývatns má nefna þjóðgarðinn í Jökulsárgljúfrum. Talsvert er verið að vinna í kynningarmálum nyrst og austast á svæðinu en á því svæði eru samgöngur veikleiki. Menn sjá m.a. tækifæri í nýtingu jarðhita á Þeistareykjum, í Kröflu og í Bjarnarflagi, t.d. á Húsavík og nágrenni, auk menningartengdrar ferðaþjónustu. Héðinsfjarðargöng eru talin geta eflt ferðaþjónustuna á því svæði. Skemmtiferðaskip hafa viðdvöl á Akureyri og hugsanlega geta nágrannabyggðir notið enn frekar góðs af. Jarðböðin við Mývatn hafa skapað aukna möguleika í ferðaþjónustu. Áhugi er á heilsutengdri ferðaþjónustu. Hugmynd um útivistarsvæði á Langanesi og í Hrísey og þá sem hreina og umhverfisvæna eyju.

Sóknarfæri eru á flestum sviðum og byggjast á íbúafjölda, þéttbýli og þeirri fjölbreytni sem er að finna á Eyjafjarðarsvæðinu. Vaxtarsamningur fyrir Eyjafjarðarsvæðið var endurnýjaður í ársbyrjun 2008.

Íbúum hefur fækkað á Húsavík og atvinnulíf átt undir högg að sækja, bæði vegna tækniþróunar í fiskveiðum og –vinnslu og breytinga í vinnslu landbúnaðarafurða. Hins vegar hafa fyrirtæki í ferðaþjónustu verið í sókn. Einnig má nefna ferðaþjónustuverkefni sem snertir þingeyska matarmenningu. Nálægð við ríkar orkulindir skapar sóknarfæri til framtíðar, í iðnaði, hátækni og líftækni. Í þessu ljósi eru rannsóknir á háhitasvæðum í Þingeyjarsýslum mikilvægar.

Í Mývatnssveit lagðist starfsemi Kísiliðjunnar af. Fyrirtækið Grænar lausnir hefur reynt að þróa framleiðslu á vörubrettum, en þar eru afar fá störf. Ferðaþjónusta er öflug og þar eru sóknarfæri. Áhersla hefur verið á að lengja ferðamannatímamann, efla afþreyingarkosti, eins og jarðböðin eru gott dæmi um, og að nýta nálægðina við þjóðgarð norðan Vatnajökuls.

Í Norður-Þingeyjarsýslu hefur íbúum fækkað mikið undanfarin ár. Samgöngur eru erfiðar, vegalengdir langar, atvinnulíf er einhæft og tekjur lágar. Á svæðinu eru góð skilyrði til sauðfjárræktar og árstíðabundinnar ferðaþjónustu. Á Þórshöfn er staða útgerðar sterk og hefur leitt til nýsköpunar við veiðar og vinnslu á kúfiski. Samgöngubætur, ekki síst nýr vegur um

Hófaskarð sem tengir austasta svæðið vestur á við, munu stækka atvinnu- og þjónustusvæði þéttbýlisstaðanna og auka möguleikana í ferðaþjónustu.

Miklar væntingar hafa verið vegna möguleika á byggingu álvers við Bakka, ekki síst í Suður-Pingeyjarsýslu. Sú framkvæmd hefur þó frestast m.a. vegna efnahagsástandsins og óvíst um framhaldið.

Vaxtarsamningur fyrir Norðausturland var gerður árið 2008. Um svipað leyti skipaði forsætisráðherra nefnd til að fjalla um leiðir til að styrkja atvinnulíf og samfélag í fámennum byggðarlögum á Norðurlandi eystra og Austurlandi og lauk hún störfum um hálfu ári síðar. Nefndin gerði tillögur um aðgerðir á ýmsum sviðum og sértækar aðgerðir um 20 ný störf á sviði rannsóknna, ráðgjafar og þjónustu í fámennum byggðarlögum á Norðurlandi eystra og Austurlandi og var áætlað að árleg útgjöld við framkvæmd þeirra yrði um 200 mkr.

3.5.5 Austurland

Á Miðausturlandi hefur verið mikil uppbygging vegna álversins í Reyðarfirði. Þá má nefna eflingu fiskeldis, allt frá Berufirði til Seyðisfjarðar. Sóknarfæri er líka að finna í nýjum búgreinum, einkum á Fljótsdalshéraði. Möguleikar eru í ferðaþjónustu, t.d. í sérstakri náttúru og nálægð við miðhálandið í tengslum við ferjusiglingar milli Seyðisfjarðar og hafna á meginlandi Evrópu. Vonir voru bundnar við möguleika tengda millilandaflugi á Egilsstöðum, en það hefur nú lagst af. Á Austurlandi er öflugt menningarstarf og vaxandi ferðaþjónusta. Þekkingarnet Austurlands var stofnað árið 2006 og rekur m.a. háskólanámssetur á Egilsstöðum.

Uppbygging orkufreks iðnaðar er mjög þýðingarmikil fyrir byggð á Austurlandi. Til þessa verks heyra samgöngubætur milli byggða á Miðausturlandi, uppbygging menntastofnana, opinberrar þjónustu og bygging íbúðarhúsnæðis.

Eftir langt tímabil fólksfækkunar hefur íbúum fjölgað á Miðausturlandi en íbúum hefur áfram fækkað í sveitarfélögum norðan við Fljótsdalshérað. Uppbygging á Miðausturlandi mun hafa áhrif til norðurs þó Vatnsskarðið dragi úr þeim. Miklu skiptir fyrir byggð í Vopnafirði og norður um, þar sem atvinnulíf er einhæft, að vegasamband við Hérað verði bætt.

Eftir mikla uppbyggingu síðustu áratugi varð afturkippur í atvinnulífi á Hornafirði, m.a. vegna hagræðingar og samdráttar í landbúnaði og sjávarútvegi sem stendur þó nokkuð traustum fótum og felur í sér færi til sóknar. Þá skapar starfsemi Nýheima skilyrði til þekkingarstarfsemi í tengslum við sjávarfang og –vinnslu auk þess sem lega Hornafjarðar og nálægð við Vatnajökul skapar sérstöðu fyrir ferðaþjónustu sem hefur verið í þróun og lofar góðu.

Vaxtarsamningur fyrir Austurland var gerður árið 2007.

Vaxandi ferðaþjónusta og mikill straumur sem tengist ferðum Norrænu. Þjónusta við ferðamenn er kannski helsti veikleikinn. Ýmislegt athyglisvert eins og Papeyjarferðir, steinasafnið á Stöðvarfirði, safn um sögu Frakka á Fáskrúðsfirði o.fl. Á suðausturhorninu tengist ferðaþjónustan nálægð við Jökulsárlón, jökulinn, þjóðgarðinn og öræfin. Veikleikinn er einnig sá að ferðamenn staldra ekki við á leið sinni frá Seyðisfirði og norður eða suður um landið. Eitthvað af skemmtiferðaskipum hafa einnig viðkomu á Seyðisfirði og hugsanlega mætti nýta það eitthvað.

3.5.6 Suðurland

Á síðustu árum hefur fólki fjölgað í Árnessýslu og atvinnulíf eflst. Skilyrði virðast vera til þess að þessi þróun haldi áfram, góðir landkostir, þétt byggð og nálægð við höfuðborgarsvæðið. Selfoss er þjónustumiðstöð Suðurlands og uppbygging þar í

þjónustugreinum hefur verið mikil. Suðurstrandarvegur mun bæta samband við alþjóðaflugvöll. Breikkun Suðurlandsvegur milli Hveragerðis og Selfoss mun auka öryggi vegfarenda. Mikill straumur ferðamanna er um Suðurland og þar er öflug ferðaþjónusta og vaxandi.

Íbúum hefur heldur fækkað síðasta áratuginn í Rangárþingum en mun meiri fækkun hefur orðið í Vestur-Skaftafellssýslu. Mikil uppbygging er í ferðaþjónustu og einstakir náttúrustaðir fela í sér enn frekari sóknarfæri í þeirri grein. Vatnajökulsþjóðgarður mun væntanlega skapa ný tækifæri á svæðinu. Nýjar fræðigreinar og bætt markaðssetning fela í sér möguleika til þróunar í vinnslu landbúnaðarafurða, nýrra búgreina, matvælaíðnaðar og ferðaþjónustu.

Í Vestmannaeyjum hefur fólki fækkað mikið. Eyjarnar hafa mikla sérstöðu hér á landi vegna legu sinnar, mikilvægis sjávarútvegs, sérstakrar náttúru; fuglalífs og jarðsögu, byggðarsögu og eyjasamfélagsins. Á litlu svæði má fá yfirsýn yfir þetta allt og það, ásamt góðri þjónustu, hefur skapað Vestmannaeyjum sérstöðu sem ráðstefnustað og áfangastað ferðafólks. Þessa sérstöðu má nýta til þess að þróa ferðaþjónustu enn frekar og bjóða þekkingarfyrirtækjum hagstætt starfsumhverfi. Atvinnulíf er einhæft, tengt sjávarútvegi og fiskvinnslu og sóknarfæri í þeim greinum er helst að finna í fullnýtingu sjávarfangs. Þekkingar- og rannsóknastarf í Eyjum er því mikilvægt og bætтар samgöngur milli lands og Eyja eru forsenda fyrir þá fjölbreytni í atvinnulífi sem annars eru góð skilyrði fyrir. Miklar væntingar eru vegna fyrirhugaðra samgöngubóta með Landeyjahöfn. M.a. er stefnt að samstarfi við austursvæði Suðurlands og einnig búist við að ferðaþjónusta eflist verulega í Vestmannaeyjum. Tvö ný ferðaþjónustuverkefni sem nefna má eru „Pompeii Norðursins“, þar sem gera á minjar um Vestmannaeyjagosið sýnilegar og Tyrkjaránssetur. Frá árinu 2007 hefur einnig verið unnið að eflingu rannsókn- og háskólastarfs með opnun þekkingarseturs í Eyjum.

Sunnlendingar leggja áherslu á ferðaþjónustu og uppbyggingu hennar, eins og flestir aðrir. Öflug ferðaþjónusta og mikill straumur ferðamanna einkennir Suðurland. Þar er einnig talsverð þjónusta við ferðamenn. Nefna má þætti eins og Sögusetrið, ferðir á Mýrdalsjökul, Gullfoss og Geysi o.fl. Þá eru greiðar samgöngur. Veikleikar eru m.a. að fá ferðamenn til að staldra við á svæðinu nær höfuðborginni. Áhugi er á að nýta garðyrkjuna til eflingar ferðaþjónustu og Vestmannaeyingar telja sig hafa ýmsar hefðir til að byggja ferðaþjónustuna á. Þá er nálægð við óbyggðirnar talinn kostur, t.d. á Vík og Kirkjubæjarklaustri og m.a. horfa menn til Vatnajökulsþjóðgarðs.

Vaxtarsamningur fyrir Suðurland og Vestmannaeyjar var undirritaður árið 2006. Verkefni sem m.a. tengjast vaxtarsamningi eru Safnaklasi Suðurlands með 50-60 þátttakendum, frumkvöðlar í matvælaframleiðslu, en ekki síst Háskólafélag Suðurlands sem stofnað var 2007 og vill auka menntastig á svæðinu með eflingu háskólastarfs sem byggir á því sem fyrir er.

3.5.7 Suðurnes

Suðurnes eru í mikill nálægð við höfuðborgina og má segja að það sé eitt atvinnu- og þjónustusvæði. Sérstaða Suðurnesja felst í staðsetningu alþjóðaflugvallarins og aðgengilegum háhitasvæðum. Uppbygging á sviði ferðaþjónustu hefur grundvallast á þessum aðstæðum og þær má nýta frekar. Bláa lónið er einn mesti ferðamannastaður landsins. Samt er erfitt að fá ferðamenn til að staldra við á Reykjanesi, annars staðar en í Bláa lóninu. Tækifærin sem menn sjá er t.d. hvalaskoðun, gönguleiðir, samgöngubætur, aukin kynning í Bláa lóninu. Þá má ekki gleyma nálægðinni við alþjóðaflugvöllinn sem skapar margs konar tækifæri, m.a. varðandi ferðaþjónustu.

Hafnarskilyrði og nágrenni við fiskimið hafa skotið stoðum undir mikla útgerð og fiskvinnslu. Ástæða fyrir íbúafjölgun á Suðurnesjum síðustu ár er þó frekar nágrennið við höfuðborgarsvæðið og flugvöllinn. Uppbygging á Vallarsvæðinu er hafin og þar eru möguleikar til vaxtar. Má þar t.d. nefna Keili, miðstöð vísinda, fræða og atvinnulífs, sem stofnuð var árið 2007 í samstarfi við Háskóla Íslands. Sem stendur er mikið atvinnuleysi á Suðurnesjum og meira en annars staðar á landinu.

4. Byggðastefna erlendis og fjölþjóðlegt samstarf

4.1 Byggðastefna Evrópusambandsins

4.1.1 Um byggðastefnu Evrópusambandsins

Stefna ESB í byggðamálum og byggðaðróun byggist á Lissabon og Gautaborgar sáttmálanum. Í Lissabonsáttmálanum³² er áhersla á vöxt, samkeppnishæfni og störf en í Gautaborgarsáttmálanum³³ er áhersla á sjálfbæra þróun. Í þessum sáttmálum er áhersla lögð á þróun á sviði rannsókna og tækni, þekkingarsamfélag, nýsköpun, verndun umhverfisins og aðlögunarhæfni vinnuafls. Við mótnun núverandi stefnu, sem gildir fyrir tímabilið 2007-2013, var leitast við að einfalda framkvæmd stefnunnar, útteilingu styrkja og eftirlit. Í meginatriðum ákveða stofnanir sambandsins rammann um starfið, en aðildarríkin eða svæðin hafa svigrúm til að móta áherslur út frá eigin hagsmunum og aðstæðum.

Þrjú meginmarkmið einkenna byggðastefnuna; í fyrsta lagi að auka samleitni svæða (convergence), í öðru lagi að tryggja samkeppnishæfni og atvinnu á tilteknum svæðum og í þriðja lagi að auka samvinnu milli svæða sambandsins. Til þess að ná fram þessum markmiðum veitir Evrópusambandið tæplega 350 milljörðum evra til byggðamála á árunum 2007-2013, sem er um þriðjungur heildarfjárlaga sambandsins. Þrír uppbyggingarsjóðir veita aðallega styrki til verkefna í aðildarríkjunum; samheldnisjóður, byggðaðróunarsjóður og félagsmálasjóður.

Ráðherraráð ESB samþykkti í byrjun október 2006 heildarramma núverandi stefnu á grundvelli tillagna frá framkvæmdastjórn sambandsins.³⁴ Tillögur framkvæmdastjórnarinnar komu fram að höfðu nánu samráði við aðildarríkin. Ákveðin grundvallarsjónarmið liggja stefnunni til grundvallar, s.s. að styrkveiting frá ESB komi til viðbótar við framlög aðildarríkjanna en ekki í þeirra stað. Jafnframt er lögð áhersla á meðalhóf og jafnrétti kynjanna við ákvörðun verkefna. Á grunni heildarrammans vinna öll aðildarríkin rammaáætlanir þar sem forgangsmál þeirra eru tilgreind ásamt lykilþáttum varðandi framkvæmd stefnunnar. Þar er m.a. að finna greiningu á félags-/hagfræðilegum aðstæðum í

³² Lisbon Strategy http://ec.europa.eu/growthandjobs/faqs/background/index_en.htm

³³ Gothenburg Strategy http://europa.eu/eur-lex/en/com/cnc/2001/com2001_0264en01.pdf

³⁴ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:291:0011:0032:EN:PDF>

ríkjunum og lýsingu á því hvernig áherslur ríkjanna stuðla að því að markmiðum Lissabonsáttmálans verði náð.

Rammaáætlanir aðildarríkjanna innihalda jafnframt tiltekna áætlanir sem þau telja að geti stuðlað að þeim markmiðum sem stefnt er að á viðkomandi svæðum. Sérhver áætlun spannar allt tímabil stefnunnar, þ.e. árin 2007-2013, og varðar yfirleitt einungis eitt af þremur meginmarkmiðum byggðastefnunnar. Sú nýbreytni er í núverandi byggðastefnu að sérhver áætlun fær einungis styrki úr einum sjóði sambandsins. Þetta er gert til þess að einfalda alla yfirsýn og eftirfylgni. Framkvæmdastjórn ESB þarf að samþykkja sérhverja áætlun til þess að tryggja að hún stuðli að heildarmarkmiðum sambandsins og falli innan rammaáætlunar viðkomandi ríkis. Þegar slíkt samþykki liggur fyrir er það í höndum aðildarríkjanna sjálfra að framkvæma áætlanirnar, velja þau verkefni sem rétt er að styrkja ásamt því að fylgjast með og meta árangur þeirra.

Greiðslur styrkja fara fram einu sinni á ári og í þremur áföngum til hverrar áætlunar um sig. Eftirlit er aðallega í höndum aðildarríkjanna sjálfra, en framkvæmdastjórnin fylgist jafnframt með framvindu mála. Fyrir sérhverja áætlun ríkis þarf að koma upp nokkrum fjölda eftirlitsaðila til þess að fylgja á eftir verkefnum og miðla upplýsingum til framkvæmdastjórnarinnar.³⁵

4.1.2 Styrktarsjóðir

Uppbyggingarsjóðirnir (Structural Funds) tveir, Byggðaðróunarsjóðurinn (ERDF) og Félagsmálasjóðinn (ESF), veita fjármunum til byggðamála, auk Samheldnisjóðsins (CF). Byggðaðróunarsjóðurinn hefur 203 milljarða evra til ráðstöfunar, Félagsmálasjóðinn 75 milljarða evra og Samheldnisjóðurinn (CF) 70 milljarða evra á sama tímabili.³⁶ Þessum þremur sjóðum til viðbótar er rétt að nefna Evrópska dreifbýlisþróunarsjóðinn (EAFRD) sem hefur til ráðstöfunar 78 milljarða evra á tímabilinu 2007–2013.³⁷

Hlutverk Byggðaðróunarsjóðs ESB er að jafna bilið milli þróunar svæða sambandsins. Áhersluatriði sjóðsins eru m.a. rannsóknir, nýsköpun, umhverfismál og uppbygging innviða samfélagsins. Þá styrkir sjóðurinn samstarf milli svæða og yfir landamæri. Sjóðurinn veitir styrki í öllum löndum sambandsins og í reglum hans eru sérstök ákvæði um styrki til strjálbýlla afskekktara svæða en Ísland flokkast að stærstum hluta sem slíkt.

Félagsmálasjóðurinn stuðlar að bættum atvinnuöguleikum, hærra atvinnustigi og betri starfhæfni vinnuafis á viðkomandi svæðum. Þetta markmið tengist sterklega Lissabon áttmálanum, sem er m.a. ætlað að auka samkeppnishæfni sambandsins og gera ESB að framsæknasta þekkingarhagkerfi veraldar. Sjóðurinn veitir styrki í öllum löndum.

Hlutverk Samheldnisjóðsins er að styrkja efnahagslega og félagslega samheldni og auka þannig stöðugleika og sjálfbæra þróun svæðisins. Slíkt felst m.a. í því að bæta samgöngur, auka umhverfisvitund og leggja áherslu á notkun endurnýtanlegrar orku. Sjóðurinn styrkir einungis verkefni frá aðildarríkjum þar sem vergar þjóðartekjur á mann eru undir 90% af meðaltali sambandsins í heild.

.Evrópski dreifbýlisþróunarsjóðurinn (European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)) veitir stuðning til verkefna sem stuðla að aukinni samkeppnishæfni, umhverfisvernd og bættum lífsgæðum íbúa viðkomandi svæðis, en þessir þrír þættir eru meginmarkmið byggðaðróunarstefnu sambandsins. Öll dreifbýlissvæði sambandsins geta sótt um stuðning úr sjóðnum, en einungis ákveðin svæði eru hluti af svonefndri “Leader” nálgun,

³⁵ Byggt á skýrslu utanríkisráðherra frá apríl 2009 og á vefsíðum ESB

³⁶ Uppbyggingarsjóðir Evrópusambandsins http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/fonds/index_en.htm

³⁷ EAFRD <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:261:0032:0034:EN:PDF> og http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/l60032_en.htm

(sjá kafla 4.1.4) með forgangsverkefnum allra þriggja markmiða sem er ætlað að bæta stjórnáætlun og virkja þróunarmöguleika viðkomandi svæða. Sjóðurinn veitir styrki í öllum löndum Evrópusambandsins.³⁸

4.1.3 Svæðatengdar samstarfsáætlanir

Til þess að efla samheldni styður Byggingarþróunarsjóður ESB 69 svæðatengdar samstarfsáætlanir,³⁹ sem hver felur í sér mýmörg verkefni. Langflestar þessar áætlanir er fjölbjóðlegar (Cross border programmes), eða 52.⁴⁰ Þeirra á meðal er Norðurslóðaáætlunin (Northern Periphery, NPP) sem Svíar stýra. Þar hefur Ísland tekið þátt í tugum verkefna og tekur þátt í 14 verkefnum 2009. (Sjá kafla 4.3.3 hér á eftir.) Í flokki fjölsvæðaáætlana⁴¹ tekur Ísland þátt ESPON, samstarfsáætlun á sviði byggðarannsóknna þar sem öll aðildar- og umsóknarlönd ESB hafa tekið þátt auk Noregs, Sviss og Liechtenstein. Byggingastofnun annast samstarf að Íslands hálfu við báðar þessar samstarfsáætlanir. (Sjá kafla 4.3.4 hér á eftir.)

Auk þessara svæðatengdu samstarfsáætlana og í sama tilgangi og þær eru gerðar, leggur ESB á þessu starfstímabili, 2007-2013, áherslu á samstarf við fjárfestingabanka á sviði fjármálaverkfræði. Með þessu samstarfi er leitast við að bjóða viðbótarlán til atvinnuþróunar á svæðum ESB, leggja til sérhæfða þekkingu frá þessum stóru fjárfestingaböndum á sviði fjármála og fjárhagsstýringar, hvetja frumkvæði til þess að nýta kosti þess að blanda styrkjum og lánum til fjármögnunar og tryggja sjálfbærni til langs tíma með áframhaldandi stuðningi úr Byggingarþróunarsjóði ESB með verkferlum sem byggjast á fjármálaverkfræði.⁴² Fjórar sameiginlegar stuðningsáætlanir hafa verið skilgreindar og verið er að móta þrjár af þessum fjórum áætlunum, nefndar J-áætlanir.

JEREMIE (Joint European Resources for Micro to medium Enterprises) er sett á laggirnar að frumkvæði framkvæmdastjórnar ESB, Evrópska fjárfestingabankans (EIB)⁴³ og Evrópska fjárfestingasjóðsins (EIF)⁴⁴ og á að bæta aðgengi lítilla og meðalstórra fyrirtækja að fjármagni. Þessi áætlun býður hlutfjárkaup, áhættufjármagn, ábyrgðir, lán og tækniráðgjöf sem hefur margföld áhrif á sjóði ESB með áframhaldandi fjármálaþjónustu í staðinn fyrir styrki.

JESSICA (Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas) er sett á laggirnar að frumkvæði framkvæmdastjórnar ESB, EIB og Banka framkvæmdastjórnar Evrópu (CEB)⁴⁵ til þess að styðja fjárfestingar í áætlunum og verkefnum til sjálfbærrar þróunar borga. Til verkefna í JESSICA áætluninni getur fjármagn fengist frá framkvæmdaáætlunum ESB og meðfjármagn frá sveitarfélögum, böndum, lífeyrissjóðum og fjárfestingasjóðum.

JASPERS (Joint Assistance in Supporting Projects in European Regions) er samstarfsverkefni framkvæmdastjórnarinnar, EIB og Evrópska enduruppbyggingar- og þróunarsjóðsins (EBRD)⁴⁶ fyrir tæknilega aðstoðarþjónustu fyrir stór verkefni í ríkjum 12 sem gengu í ESB árin 2004 og 2007 því þessa þjónusta skorti í löndunum 12. Á vegum áætlunarinnar eru starfandi þrjár framkvæmdaskrifstofur, í Varsjá, Vín og Búkarest og unnið er að 227 verkefnum.

³⁸ Byggt á skýrslu utanríkisráðherra frá apríl 2009 og vefsíðum ESB

³⁹ http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperation/index_en.htm

⁴⁰ http://ec.europa.eu/regional_policy/country/prordn/search.cfm?gv_pay=ALL&gv_reg=ALL&gv_obj=11&gv_the=ALL&lan=EN&gv_per=2

⁴¹ http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperation/interregional/index_en.htm

⁴² Jaspers, Jeremie, Jessica, Jasmine http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/2007/jjj/index_en.htm

⁴³ European Investment Bank: <http://www.eib.org>

⁴⁴ European Investment Fund: <http://www.eif.org>

⁴⁵ The Council of Europe Bank: <http://www.coebank.org/index.asp?ChangeLangue=EN>

⁴⁶ European Bank for Reconstruction and Development: <http://www.ebrd.com/>

JASMINE (Joint Action to Support Micro-finance Institutions in Europe)⁴⁷ er ætlað að bæta aðgengi að fjármagni fyrir lítil og meðalstór fyrirtæki fyrir minnihlutahópa, utangarðsfólk og þjóðernisbrot sem vilja skapa sér atvinnu.

4.1.4 Svæðastefna Evrópusambandsins (Territorial Agenda)

Svæðastefna Evrópusambandsins (Territorial Agenda of the European Union. Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions)⁴⁸ var samþykkt í Leipzig í maí 2007 á fundi ráðherra sem fara með þróun borga og svæðatengda samheldni (cohesion) í sambandslöndunum.

Svæðastefnunni er ætlað ramma inn aðgerðamiðaða stefnu fyrir samstarf ráðherranna og framkvæmdastjórnar ESB til þess að styrkja svæðatengda samheldni, bætt lífskjör og lífsgæði með jöfnum tækifærum sem snúa að svæða- og staðbundnum möguleikum, óháð því hvar fólk býr, á miðsvæði eða jaðarsvæðum Evrópu. Stefnan byggist á Lissabonsáttmálanum um atvinnuþróun og Gautaborgarsáttmálanum um tillit til náttúrunnar og sjálfbæra þróun. Hún er sett fram í 3 köflum um starf og áherslur auk framkvæmdalýsingar í 4. kaflanum og alls í 46 greinum.

Starfs- og áherslukaflarnir nefnast:

- I. Viðfangsefni til framtíðar: Svæðatengd samheldni.
- II. Nýjar ögranir: Styrking svæðatengdra sjálfsmynda, betri nýting fjölbreytileika svæða.
- III. Svæðatengd forgangsmál fyrir þróun Evrópusambandsins.

4.1.5 Að snúa fjölbreytileika í styrk svæða

Í grænbók framkvæmdastjórnar Evrópusambandsins dags. 6.10. 2008⁴⁹, er gerð grein fyrir undirbúningi að stefnu Evrópusambandsins um svæðatengda samheldni (territorial cohesion) sem grundvöll til þess að snúa fjölbreytileika í styrk svæða. Þessi vinna er þáttur í að tengja samheldnistefnuna (cohesion policy) byggðasvæðum og skilgreina áherslupætti, aðferðir og gerðir svæða. Dregnar eru ályktanir um mikilvægar áherslur, t.d. að virða fjölbreytileika svæða, mikilvægi góðs grunnverks, aðgengis almennt og að opinberri þjónustu, á sjálfbærni og á samsömun, að fólki finnist það heyra til á ákveðnum stað. Þá kemur fram áhersla á svæðasamstarf, dreifistjórnun (governance), stofnanasamstarf yfir landamæri, stofnanauppbyggingu eða –gerð og t.d. vakin athygli á að umbreyting amtanna í Danmörku hafi miðað að því að auka samheldniáhersluna í samþættri áætlanagerð. (Að setja upp eitt yfirvald áætla fyrir borgir og landbúnaðarsvæði.) Í þessu vinnuskjali í aðdraganda þessarar grænbókar er rætt um að svæðistengd viðhorf geirastefnumiða (sectoral policies) séu ofurmikilvæg og um að sums staðar sé mikil áhersla á að samþætta svæðistengdar stefnur og áætlanir, s.s. samgöngur, fjarskipti, sjálfbæra þróun og umhverfismál og að flest lönd hafi einhvers konar landsáætlanir. Bent er á mikilvægi þess að samþætta geirastefnumið (málaflokka) og svæðatengd stefnumið til þess að hámarka samvirkni og forðast ágreining stefnumiða og áætlana.

⁴⁷ <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/1312&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=fr>

⁴⁸ http://www.bmvbs.de/Anlage/original_1005295/Territorial-Agenda-of-the-European-Union-Agreed-on-25-May-2007-accessible.pdf

⁴⁹ Green Paper on Territorial Cohesion; Turning territorial diversity into strength: http://ec.europa.eu/regional_policy/consultation/terco/paper_terco_en.pdf

4.2 Byggðastefna á Norðurlöndum

4.2.1 Noregur

Almennt

Norsk byggðastefna hefur byggst á því að halda beri öllu landinu í byggð. Áhersla er lögð á valfrelsi til búsetu. Mikilvægt er talið að nýta landið og auðlindir þess og ná þannig fram aukinni verðmætasköpun. Forsendan er að til staðar sé næg og fjölbreytt atvinna, sterk samfélagsgerð og fjölbreytt þjónusta. Áhersla er lögð á að dreifbýlissvæði Noregs taki þátt í átaksverkefnum með það að markmiði að efla byggðina. Lögð er áhersla á að lífsskilyrði séu þau sömu um allt land og að halda við núverandi búsetumynstri. Þetta markmið hefur verið útfært nánar á síðustu árum þannig að það gildi um byggð í einstökum landshlutum (landsdelar) sem samsvara NUTS 2 svæðaskilgreiningu og er m.a. notað innan Evrópusambandsins.

Óhætt er að segja að byggðaaðgerðir Norðmanna eru víðtækar og til þeirra er varið miklu fjármagni. Norðmenn leggja ríka áherslu á þátttöku í alþjóðlegu samstarfi og taka þátt í öllum þeim áætlunum Evrópusambandsins sem kostur er.

Stefnumótun á sviði byggðamála byggist á samráði og samstarfi við þá sem málið varðar og breið pólitísk samstaða hefur verið um þá umfangsmiklu byggðastefnu sem rekin er.

Formið

Fjórða hvert ár leggur norska ríkisstjórnin fram skýrslu (Stortingsmelding om distrikts- og regionalpolitikken) um þróun byggðarinnar. Þar er lýst hver þróunin hefur verið og hver sé stefna stjórnvalda í byggðaaðgerðum. Í raun eru það fylkin sem mest hvílir á varðandi framkvæmd byggðastefnunnar þó svo ríkið leggi fram stærsta hlut fjármunanna. Gerður er greinarmunur á „litlu“ og „stóru“ byggðastefnunni í Noregi. Til stóru byggðastefnunnar teljast ýmis stefnumál stjórnvalda, t.d. á sviði aðgerða í skattakerfinu, grunngerðar (samgangna, fjarskipta, menntunar, heilsugæslu), landbúnaðarstefnu, vinnumálastefnu, menntunar, landvarna og velferðarstefnu. Til litlu byggðastefnunnar teljast hefðbundnar aðgerðir á sviði atvinnu- og markaðsmála sem víða er beitt í hinum vestræna heimi. Þar má einkum nefna svæðisbundna styrki til fyrirtækja og einstakra atvinnugreina.

Í Noregi hefur skattaleg ívilnun verið snar þáttur í byggðastefnu landsins. Samningurinn um Evrópska efnahagssvæðið setur skorður við heimildum til að veita styrki til atvinnulífsins. Eftirlitsstofnun EFTA hefur samþykkt heimild til Norðmanna til að vera með mishá atvinnurekendagjöld og tryggingagjöld eftir landsvæðum. Hæst eru þau í þéttbýlinu í suðurhluta landsins, 14,1%, en lækka eftir því sem norðar dregur og eru engin í nyrstu héruðnum. Einnig hafa Norðmenn fengið heimild til að endurgreiða hluta flutningskostnaðar til og frá ýmsum byggðarlögum í Norður- og Vestur-Noregi. Þessu til viðbótar nota Norðmenn allar þær heimildir sem mögulegt er til að styðja við þau svæði sem eiga undir högg að sækja. Þannig eru veittir styrkir til lítilla nýstofnaðra fyrirtækja og þá horft sérstaklega til fyrirtækja í eigu kvenna.

Sérstakar aðgerðir

Í nyrstu héruðum Noregs, Finnörku og Norður-Troms, eru sérstakar aðgerðir í gangi vegna þess að þar hefur fækkun íbúa verið viðvarandi vandamál. Fyrir utan þær aðgerðir sem að framan eru nefndar þá er á þessu svæði veittur afsláttur af endurgreiðslu námslána, undanþága frá greiðslu gjalda af rafmagni, lægri skattar á einstaklinga, hærri barnabætur og launauppbót

til leikskólakennara.⁵⁰ Hluti af byggðaaðgerðum í Noregi hefur verið flutningur opinberra stofnana frá Osló út á land. Þessar áherslur hafa verið mismiklar og breytilegar en í skýrslu frá 2006, „Effekter af utlokalisering av statlige arbeidsplasser“ er þróun þessara aðgerða rakin undanfarna áratugi. Samkvæmt skýrslunni hefur flutningur starfa farið stigvaxandi og á árunum 2000-2006 á að flytja 17 stofnanir að hluta eða að öllu leyti með samtals 1200 störf. Árið 2006 á að flytja stóran hluta, 7 stofnanir sem einkum hafa sinnt ýmis konar eftirliti. Niðurstaða skýrsluhöfunda er að reynsla af flutningi stofnana hafi verið góð.

Byggðamynstur

Í Noregi eru 19 fylki og 430 sveitarfélög. Umræða hefur verið í gangi um fækkun. Helstu verkefni sem fylkjunum er ætlað að sinna eru byggðastefna, háskóla- og framhaldsmenntun, rannsóknir, skipulagsmál, umhverfismál og stjórnun auðlinda, samgöngumál, menningarmál, heilsugæsla og sjúkrahús.

Vert er að geta þess að stjórnvöld leggja áherslu á sterkt höfuðborgarsvæði.

Svæðisbundin uppstokkun

Regional omstilling (mætti útleggjast sem „svæðisbundin uppstokkun“, en „omstilling“ getur haft merkingu eins og „aðlögun“ eða „endursköpun“ o.fl. í þeim dúr) er byggðaaætlun sem er á ábyrgð fylkjanna og sveitarfélaganna, en með aðkomu ríkisins og Innovasjon Norge, eða norsku nýsköpunarmiðstöðvarinnar, hér eftir skammstafað IN. Regional omstilling er ein af mörgum byggðaaætlunum í Noregi. Svæðið getur verið allt frá einu sveitarfélagi til fylkis. Áætlunin er að hámarki til sex ára og er ætluð svæðum sem standa frammi fyrir alvarlegum vandamálum, svo sem fábreytni í atvinnulífi og því að verið er að leggja niður grundvallarfyrirtæki á staðnum. Einng geta hlutir eins og það að herinn dragi úr umsvifum verið ástæða þess að áætlunin er virkjuð.⁵¹ Markmiðið er að styrkja atvinnulíf með því að stofna ný og ábatasöm fyrirtæki og auka verðmætasköpun og fjölbreytni og möguleika fyrir bæði kynin. Skoða á samfélagið í víðu samhengi, m.a. þjónustu sveitarfélagsins við atvinnulífið. Opinber eignaraðild er mikilvæg og sömuleiðis að tengja atvinnulífið inn í átakið auk sveitarfélagsins. Höfuðábyrgðin verður að liggja hjá heimamönnum. Starfið þarf að byggjast á víðtækri þátttöku og virkni á hinum ýmsu sviðum – og styrkri stjórn. Upplýsingaflæði frá stjórn átaksins til sveitarfélagsins, atvinnulífsins, fjölmiðla og íbúanna þarf að vera gott.

Greining skal taka mið af þróun síðustu 10 ára, íbúáþróun, þróun starfa, menntunar o.fl., spá um áframhaldandi þróun. Stefnumótun, annað stig, byggir á SVÓT-greiningu, skilgreind stefnumál, fjárhagsrammi, ábyrgð og umboð. Það þurfa að vera mælikvarðar eða mat á árangri. Svæðið á að leggja fram 25% kostnaðar, en fylkið 75%. Á sex ára framkvæmdastiginu skal áætlunin metin árlega og tekin ákvörðun um framhaldið á grundvelli þess mats. Fyrir þarf að liggja áætlun um hvernig á að meðhöndla umsóknir, um eftirfylgni, mat á verkefnum og verkefnislok og –framhald. Eigi síðar en tveimur árum fyrir lok áætlunar á að liggja fyrir áætlun um framhaldið.

Á lokastiginu metur IN árangur ásamt stjórn áætlunarinnar. Lokamat er m.a. byggt á spurningakönnun meðal fyrirtækja á svæðinu sem áætlunin nær til. Eftirfylgni byggist á svörum við þessum spurningum:

- Hvaða hæfni hefur orðið til sem er þess virði að verði framhald á?

⁵⁰ Dómur gekk fyrir EFTA dómstólum þann 3. maí 2006 varðandi barnabæturnar og var niðurstaðan að heimilt sé að vera með slíkar sérreglur á afmörkuðum svæðum.

⁵¹ Það er raunar áhugavert að víða er tekið tillit til byggðasjónarmiða (í viðbót við varnarsjónarmiðin) þegar verið er að breyta fyrirkomulagi landvarna.

- Hvaða árangurskröfur er mikilvægt að halda áfram með?
- Hverjir eru viðskiptavinirnir, hvaða svæði eru þetta?
- Hvaða skipulag hentar?
- Hvað gerist ef ekki verður framhald á?

Mikilvægir þættir við lok áætlunar eru að sveitarfélagið sé fært um að halda þróunarvinnu áfram eftir að tímabili lýkur, að það hafi virkjað atvinnulíf, hið opinbera og frumvinnslugreinar til þátttöku og að sveitarfélagið hafi not af verkefninu í frekara starf til þróunar atvinnulífs. Í framhaldinu þarf atvinnulífið að taka við ábyrgðinni af stöðkerfinu. Það er mikilvægt að tapa ekki þeirri þekkingu, reynslu og samstarfsneti sem mótaðist á áætlunartímabilinu, heldur nýta áfram á svæðinu.

Að sumu leyti má segja að „Svæðisbundna uppstokkunar“ verkefnið taki til sömu hluta og hér á sér stað þegar stjórnvöld rjúka af stað til að leysa vandamál sem upp koma í einstökum sveitarfélögum eða á stærri svæðum með sértækum aðgerðum.

Sjá heimasíðu Kommunal- og regionaldeparmentet:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd.html?id=504> en þaðan er hægt að sækja mikið af upplýsingum um byggðamál í Noregi.

4.2.2 Svíþjóð

Almennt

Sænska byggðastefnan, sem í gildi er, ber nafnið „Landsstefna um svæðisbundna samkeppnishæfni, frumkvöðlastarf og atvinnu 2007 – 2013“. (A national strategy for regional competitiveness entrepreneurship and employment 2007 – 2013.)

Hún byggir á því að allir hlutar landsins eigi að leggja sitt af mörkum til vaxtar Svíþjóðar og sjálfbærrar þróunar landsins. Byggðastefnan setur markið á að skapa vöxt, að þróunin sé sjálfbær og hátt þjónustustig fyrir konur og karla í öllum landshlutum.

Áhersla er lögð á stað- og svæðisbundna samkeppnishæfni. Horft er til stað- og svæðisbundinna vinnumarkaðssvæða (vinnusóknarsvæða) og hvernig þau móta skilyrði til uppbyggingar í strjálbýli og landbúnaðarhéruðum, smáum og meðalstórum bæjum sem og borgum. Litið er svo á að þéttbýli, dreifbýli og sveitir hafi sterk tengsl innbyrðis.

Markmið byggðastefnunnar eru virk, sjálfbær staðbundin vinnumarkaðssvæði sem bjóða uppá hátt þjónustustig um allt landið. Litið er svo á að aðgerðir í öllum málaflokkun hafi áhrif á byggðapróun.

Lögð er áhersla á samstarf allra aðila sem eiga hagsmuna að gæta í undirbúningi og framkvæmd stefnunnar.⁵²

Formið

Í viðbót við Landsstefnuna um svæðisbundna samkeppnishæfni, frumkvöðlastarf og atvinnu 2007 – 2013 og þróunaráætlun fyrir dreyfbýlið (Rural Development Programme) eru margar áætlanir sem ýmist ná til landsins alls eða hluta landsins.

Til landsins alls nær þannig framkvæmdaáætlun fyrir uppbyggingarsjóðina og undir þá áætlun heyra átta svæðisbundnar áætlanir og jafnmargar framkvæmdaáætlanir. Þá eru 21 svæðisbundnar þróunaráætlanir og jafnmargir vaxtarsamningar.

Lögð er áhersla á innbyrðis tengsl áætlana eins og byggðaáætlana, samgönguáætlana, áætlana um uppbyggingu innviða og húsnæðis.

⁵² <http://www.regeringen.se/sb/d/1470> og <http://www.skl.se/startside.asp?C=24>

Til vaxtarsamninganna var varið 14,8 milljörðum sænskra króna árið 2007. Af þeirri upphæð komu 44% eða 6,3 milljarðar frá ríkinu. Aðrir aðilar sem leggja fram fé eru uppbyggingarsjóðirnir, lénin, sveitarfélögin og einkaaðilar.

Á árinu 2009 áætlað sænska stjórnin að varið verði 3,5 milljörðum sænskra króna til svæðisbundinna vaxtaraðgerða. Þar inni eru niðrugreiðslur á flutningskostnaði. Af þessum 3,5 milljörðum koma 1,5 milljarðar frá uppbyggingarsjóðunum. Þessu til viðbótar er svo veittur afsláttur af raforkuverði og lækkun launatengdra gjalda, á vissum svæðum, alls tæpir 1,4 milljarðar sænskra króna.

Aðgerðir

Meðal þeirra aðgerða sem grípa á til svo árangur náist er:

- Að þétt sé haldið utan um aðgerðir ríkisins (sem eins og áður segir hafa allar áhrif á byggðamál).
- Skýrari ábyrgð svæðanna (heimafólks) á aðgerðum á tilteknum sviðum.
- Skýr mörk valdsviðs ríkis og sveitarfélaga.
- Samanburður á milli svæða nýttur til breytinga.
- Samstarf við uppbyggingarsjóði og byggðstefnu ESB.

Stefnan byggir á:

- Stað- og svæðisbundin áhrif heimamanna og ábyrgð á ráðstöfun opinberra framlaga.
- Að tekið sé tillit til mismunandi forsendna einstaklingsins til þroska og samkeppnishæfni fyrirtækja á hinum mismunandi svæðum svo sem dreifbýli, litlum og meðalstórum bæjum sem og stórborgum.
- Stefnumiðaðar aðgerðir sem stuðla að sjálfbærum vexti í samstarfi við þátttakendur jafnt staðbundið, svæðisbundið, evrópskt og hnattrænt.
- Samstarf þvert á málaflokka og samræming hjá ríkinu í samstarfi við staðbundna og svæðisbundan þátttakendur.
- Gott aðgengi að þjónustu einkaaðila jafnt sem opinberra aðila bæði fyrir borgarana og fyrirtækin um allt land.
- Aukið framboð vinnuafls með stækkun vinnusóknarsvæða og auknum hreyfanleika innan og milli svæða.
- Svæðisbundin stefnumótun og áætlanir sem ganga út frá samvinnu og samspili á landsvísu og evrópskum vettvangi með það að markmiði að styrkja sjálfbæran vöxt jafnt staðbundið og á héraðagrunni.

Gerð er nánari grein fyrir markmiðum einstakra svæða á sérstöku fylgiskjali.

Evrópusambandið er nálægt

Þegar sænsk stjórnvöld mótuðu þá stefnu sem gildir gagnvart uppbyggingarsjóðum Evrópusambandsins fyrir árin 2007 – 2013 var lögð áhersla á eftirtalin lykilorð út frá þeim möguleikum og vandamálum sem Svíþjóð og svæðin í landinu stóðu frammi fyrir:

- Nýsköpunarumhverfi og frumkvöðlastarf. (Innovative environments and entrepreneurship)
- Aukin samkeppnishæfni og meira framboð vinnuafls. (Skills supply and increased labour supply)
- Bættar samgöngur og gagnaflutningar. (Accessibility)
- Árangursmiðað samstarf yfir landamæri. (Strategic cross-border cooperation)

Það er tekið fullt tillit til markmiða Lissabon og Gautaborgaryfirlýsinganna því sjálfbærni er alls staðar höfð að leiðarljósi.

Svæðisbundnar þróunaráætlanir, svæðisbundnir vaxtarsamningar og svæðisbundnar áætlanir fyrir uppbyggingarsjóðina til að styrkja samkeppnishæfni svæðanna og efla atvinnu ásamt áætlun um svæðasamvinnu, eru verkfæri við framkvæmd stefnunnar sem og stað- og héraðabundin forgangsroðun og aðgerða.

Stefnan gefur líka línuna um framkvæmd áætlana uppbyggingarsjóða ESB í Svíþjóð og er leiðbeinandi fyrir yfirvöld landsins varðandi samstarf í svæðisbundnu þróunarstarfi. Ekki fer á milli mála að sænska byggðastefnan tekur mjög mið af því að landið er aðili að Evrópusambandinu. Við inngöngu Svía í Evrópusambandið fengu þeir sérákvæði vegna norðlægrar legu landsins hvað varðar landbúnað og byggðamál.

Samleitni stefna (cohesion policy) Evrópusambandsins felur í sér þrjú markmið á tímabilinu 2007 – 2013. Aðlögun (Convergence) svæða, samkeppnishæfni og atvinnu (Regional competitiveness and employment) og evrópska svæðasamvinnu. (European territorial cooperation). Svíar fá fjármuni til markmiða tvö og þrjú. Fjármagn til annars markmiðsins kemur bæði frá Byggðapróunarsjóðnum og Félagsmálasjóðnum en þriðja markmiðið er fjármagnað í gegnum INTERREG.

Á heimasíðu Sænska sveitarstjórnarsambandsins kemur fram að allt að 60% af málum sem Sænsku sveitarfélögin fjalla um hafa beinan eða óbeinan snertiflöt við Evrópusambandið.

Stefnan

Stefna ríkisstjórnarinnar er að mikilvægt sé að minnka beinar niðurgreiðslur til atvinnulífsins. Þar sem þörf er á fjármögnun til viðbótar því sem markaðurinn veitir aðgang að á að stefna að því að fjárframlög séu endurgreidd. Ríkisstjórnin telur að atvinnulífið eigi að eiga aðgang að áhættufjármagni, ábyrgðum og lánnum innan ramma svæðisbundnu uppbyggingarsjóðanna þar sem við á.

Lögð er áhersla á stækkun skilvirkra svæða (functional regions) og þróað upplýsingasamfélag. Með þróun upplýsingasamfélagsins eiga borgararnir að geta unnið, notað þjónustu opinberra og einkaaðila og verið þátttakendur í samfélaginu burtséð frá hvar þeir búa. Með stækkun skilvirkra svæða er hugmyndin að tengja betur saman vinnumarkaðssvæði og draga þannig úr einhæfni, og gera sérhæfingu mögulega.

Tekið er tillit til hinna sérstöku skilyrða sem einkenna strjálbýl svæði í Norður-Svíþjóð sem og mikilvægis borga fyrir samkeppnishæfni svæða og landsins alls. Sérstök áætlun nær til dreifbýlis þar sem tekið er á efnahagslegri, félagslegri og umhverfislegri þróun. (Rural Development Programme.) Strjálbýlu svæðin í Norður Svíþjóð eru sérstök stuðningssvæði í byggðalegu tilliti. Á þessum svæðum búa rúm 15% þjóðarinnar.

Byggðamynstur

Í Svíþjóð eru 20 landsþing/lén og 290 sveitarfélög. Helstu verkefni landsþinganna/lénanna eru að sinna verkefnum sem eru sameiginleg fyrri stór landsvæði og kalla á mikið fjármagn. Skylduverkefni eru rekstur heilsugæslu og sjúkrahúsa, tannlækningar, og rekstur safnvega. Valkvæð verkefni eru menningarmál, menntun, ferðamál og byggðapróun. Fjölmennasta sveitarfélagið er með yfir 770.000 íbúa og það fámennasta er með 2.600 íbúa.

4.2.3 Finnland

Almennt

Markmið finnskrar byggðastefnu er að skapa jafnvægi í byggðapróun og tryggja aðgengi að þjónustu í öllu landinu, en einnig að efla samkeppnishæfni héraða og landsins í heild. Forsendur þessa eru að byggja upp þekkingu, nýsköpun, frumkvöðlastarf, atvinnulíf og

innviði samfélagsins. Aðgerðunum er ætlað að byggja á styrkleikum hvers héraðs. Sameiginleg markmið byggðaaðgerða í Finnlandi byggja á Lögum um byggðapróun (Regionsutveklingslag) og áherslum ríkisstjórnar í byggðamálum hverju sinni. Samkvæmt lögnum er eitt markmiðið að bæta aðstæður fyrir hagvöxt, örva uppbyggingu atvinnufyrirtækja og byggja upp atvinnulíf á grundvelli sérþekkingar og sjálfbærrar þróunar og að tryggja samkeppnishæfni og hagsæld héraðanna. Annað markmið er að draga úr svæðisbundnum mismun, bæta lífsskilyrði og stuðla að jafnari byggðapróun.

Lög um byggðapróun vekja upp spurningu um hvernig eigi að byggja upp samkeppnishæfa byggðakjarna og efla á sama tíma svæði sem hafa átt í vök að verjast og búið við mikla fólksfækkun. Önnur grundvallarspurning er hvernig héruðin geta haft stjórn á kostnaði við velferðarþjónustu, uppbyggingu innviða og boðið upp á þjónustu í háum gæðaflokki á sama tíma og þau þurfa að veita nægjanlegum fjármunum til atvinnuuppbyggingar. Grunnforsendan í þessu samhengi er að uppbygging héraðanna leiði til almenns hagvaxtar sem aftur byggir upp hagvöxt héraðanna.

Finnskri byggðastefnu var breytt í grundvallaratriðum á seinni hluta tíunda áratugarins. Núgildandi lög um byggðapróun voru sett árið 2002. Finnland gerðist aðili að Evrópusambandinu árið 1995 og finnsk byggðastefna byggir að miklu leyti á þeim stuðningi sem verkefni sem falla að stuðningsaðgerðum Evrópusambandsins fá. Samkvæmt því er höfuðáherslan á tímabilinu 2007-2013 á alþjóðavæðingu og aðlögun að þeim áhrifum og möguleikum sem hún skapar. Sum héruð landsins eru með þeim afskekktustu í Evrópu, auk þess sem veðurfar skapar ákveðin vandkvæði. Vegalengdir eru víða miklar og landið strjálbýlt. Þessar aðstæður skapa í mörgum tilvikum erfið skilyrði fyrir hagþróun og samkeppnishæfni. Aldursskipting skapar víða vandkvæði og mikill brottflutningur er frá ýmsum héruðum.

Stefnan fyrir tímabilið 2007-2013 er að styrkja samkeppnishæfni, atvinnuuppbyggingu og velferð héraða og landsins alls. Henni er einnig ætlað að taka mið af svæðisbundnum sérkennum og samrunastefnu Evrópusambandsins. Stefnan hefur skýr markmið: Að mæta með árangursríkum hætti alþjóðlegri samkeppnishæfni, að gera ráð fyrir og mæta breytingum í hinu alþjóðlega viðskiptaumhverfi og að skapa aðlaðandi aðstæður fyrir fyrirtæki og íbúa. Sértekar aðgerðir eru vegna aðstæðna í Austur- og Norður-Finnlandi sem hafa að ýmsu leyti skapast vegna vaxtar í Suður- og Vestur-Finnlandi. Skilgreind hafa verið þrjú áherslusvæði sem stuðningi uppbyggingarsjóða ESB og byggðastuðningi ríkisstjórnarinnar er beint sérstaklega að.

Atvinnu- og efnahagsmálaráðuneytið í samvinnu við önnur ráðuneyti og Héraðsráðin bera ábyrgð á að móta áherslur byggðastefnunnar. Ráðuneytið sér einnig um samræmingu, vöktun og mat á stefnumarkandi áætlun í byggðamálum og vinnur það einnig í samvinnu við önnur ráðuneyti og héraðsráðin. Héraðsráðin eru ábyrg fyrir almennri byggðapróun á sínum svæðum og vinna það í samráði við opinbera aðila. Þeim ber að vinna og samþykkja þessar stefnumarkandi áætlanir í samráði við opinbera aðila, sveitarfélög, samtök sem koma að byggðapróun, en einnig að vinna tillögur að verkefnum sem ætlað er að fá stuðning ESB.⁵³

Stefnumarkandi áætlanir ráðuneyta í byggðamálum

Það er í valdi ríkisins í Finnlandi að stuðla að byggðapróun sem er í jafnvægi. Hvert ráðuneyti hefur í samræmi við hlutverk sitt, áhrif á lífskjör fólksins í landinu öllu. Ráðuneyti hafa með

⁵³ <http://www.tem.fi/index.phtml?l=sv&s=2149> og http://www.kunnat.net/k_perussivu.asp?path=1;161;279;280;37566

hliðsjón af þessu gert áætlanir um stjórnsýslustarfsemi sína eftir héruðum, sem er til nokkurra næstu ára.

Stefnumarkandi áætlanir ráðuneyta í byggðamálum svara meðal annars spurningum eins og: Hvernig á að stuðla að stofnun nýrra fyrirtækja á jaðarsvæðum? Hvernig á tryggja störf fyrir ungt fólk? Hvernig á að tryggja þjónustu ríkisins án tillits til héraða?

Stefnumarkandi framkvæmdaáætlanir í byggðamálum og áætlunum ráðuneyta er ætlað að hafa áhrif á fjárlagagerð, sem er breytileg frá einu héraði til annars, og krefjast mismunandi ráðstafanana. Kostnaður slíkra ráðstafana er einnig breytilegur eftir íbúafjölda, atvinnuskiptingu og staðsetningu.

Formið

Byggðastefnan er samsett úr héraðsáætlun sem er til 20-30 ára, héraðsbundinni áætlun um landnotkun til 10-20 ára og stefnumarkandi áætlun um byggðamál til fjögurra ára. Héraðsbundin áætlun um landnotkun og stefnumarkandi áætlun í byggðamálum skilgreina nánar með hvaða aðferðum er ætlað að ná þessum markmiðum. Með þessu er einnig ætlunin að ná samræmingu milli landsstjórnarinnar og sveitarstjórnanna.

Stefnumarkandi áætlun um byggðamál er samin til fjögurra ára og tengir saman ofangreindar áætlanir og verkefni sem eru unnin samkvæmt áætlunum ESB og byggja á sérhæfingu svæða. Sérstakar áætlanir hafa verið gerðar af finnsku stjórninni til að ná markmiðum í byggðamálum. Þar má nefna Héraðsmiðstöðvaáætlunina, Sérfræðimiðstöðvaáætlunina og Þróunaráætlun fyrir eyjar. Eitt meginéinkenni finnskra byggðaþróunaráætlana er að þær byggja á litlum og meðalstórum miðstöðvum í byggðaþróun. Áætlanirnar byggja einnig mjög á nýsköpun og byggja á samstarfi margra aðila.

Héraðsmiðstöðvaáætlunin hófst 2001 og gildi til 2006 og náði til 34 héraða. Núgildandi áætlun er fyrir tímabilið 2007-2010 og gerir ráð fyrir tengslaneti 35 héraðsmiðstöðva þar sem byggt er á sérkennum og styrkleikum hvers héraðs. Héraðsmiðstöðvar ná til vinnusóknarsvæða sem geta einnig veitt íbúunum fjölbreytta þjónustu, auk þess sem aukin áhersla er nú lögð á hagþróun svæðisins og samkeppnishæfni. Almenn mat hagsmunaaðila var að fyrri áætlun hefði tekist vel með einstaka undantekningum.

Sérþekkingarmiðstöðvaáætlunin (Centers of Expertise) er upphaflega frá 1994, en núgildandi áætlun er fyrir tímabilið 2007-2013. Áætlunin á að leiða saman sérhæfða þekkingu á ýmsum sviðum og hafa verið skilgreindar 22 sérþekkingarmiðstöðvar, sem ná til 45 sérþekkingarsviða allt frá líftækniíðnaði til menningarstarfsemi. Miðstöðvarnar efla samvinnu milli rannsóknastofnana, menntastofnana og fyrirtækja. Verkefnum er ætlað að styrkja samkeppnishæfni fyrirtækja, efla sérþekkingu í héraði og stuðla að stofnun nýrra fyrirtækja. Mat á árangri bendir til þess að áætlunin hafi að flestu leyti tekist vel, þó að nokkuð hafi skort á samvinnu milli sérfræðimiðstöðva og alþjóðleg tengsl fremur byggt á einstaklingum en starfsemi miðstöðvanna. Einnig hefur verið gagnrýnt að of hátt hlutfall fjármuna, sem eru lagðir í áætlunina, fari í almennan rekstur miðstöðvanna. Nýju áætluninni er ætlað að taka á þessum vandamálum, auk þess sem vaxandi áhersla er lögð á klasasamstarf. Reiknað er með 21 sérþekkingarmiðstöðvum og 13 klasasamstarfsverkefnum og að unnið verði með 63 svið mismunandi sérþekkingar. Aðrar áætlanir sem eru tengdar byggðamálum í Finnlandi eru sérstök áætlun fyrir strjálbýl svæði og Áætlun fyrir eyjar, en að auki má nefna að skilgreint hefur verið sérstakt tilraunaverkefni í Kainuhéraði í Austur-Finnlandi, en þar er gerð tilraun með sjálfstjórn svæðis sem býr við neikvæða byggðaþróun.

Byggðamynstur

Landinu er skipt í 348 sveitarfélög og er íbúafjöldi þeirra frá rúmlega hundrað upp í rúmlega 560.000 og stærð þeirra frá 5-15.000 km². Finnlandi er einnig skipt upp í 19 héruð en að auki eru Álandseyjar, sem njóta sjálfstjórnar. Sveitarstjórnir bera ábyrgð á að veita ýmsa þjónustu í Finnlandi.

Atvinnu- og efnahagsmálaráðuneyti Finnlands hefur umsjón með framkvæmd byggðaaðgerða. Í landinu eru reknar hérðsskrifstofur sem veita ýmiss konar þjónustu ríkisvaldsins. Þá eru einnig reknar miðstöðvar fyrir atvinnu- og efnahagsþróun (T&E miðstöðvar), en í gegnum þær er einnig hægt að fá stuðning finnska tækni- og nýsköpunarsjóðsins (Tekes). Héraðsráðin eru lögbundið samstarf sem byggir á sjálfstjórn sveitarfélaga. Þau móta og eru virkir þátttakendur í verkefnum ESB í sínum starfssvæðum. Samband sveitarfélaga er ábyrgt fyrir rekstri sjúkrahúsa og verkefna sem eru á ábyrgð Héraðsráða Finnlands.

Sveitarfélögin veita ýmsa velferðarþjónustu í Finnlandi. Þau bera ábyrgð á starfsemi leikskóla og sérfræði- og tannlæknþjónustu. Þau eru einnig ábyrg fyrir þjónustu við aldraða og fatlaða og ýmsri annarri velferðarþjónustu. Rekstur framhaldsskóla, iðn- og tæknimenntun er einnig á þeirra ábyrgð. Sveitarfélög sjá einnig um fullorðinsfræðslu, listnám, menningar- og afþreyingarþjónustu og rekstur bókasafna. Þá má líka nefna vatnsveitur, raforkukerfi, meðferð úrgangs, gatnakkerfi, umhverfisvernd og þróun og rekstur almenningsgangna. Sveitarfélögin leitast einnig við að stuðla að viðskiptum og atvinnusköpun á sínum svæðum og gegna mikilvægu hlutverki í skipulagi landnotkunar.

Héraðaráð

Í Finnlandi eru 19 héruð, en að auki eru Álandseyjar sem njóta sjálfstjórnar. Héraðaráð eru lögbundin samstarfsvettvangur sveitarstjórna í Finnlandi. Þau vinna að verkefnum á sviði byggðamála og skipulagi byggðar í landinu. Héraðaráð kveða skýrt á um sameiginlegar þarfar héraða og vinna að því að efla hagsmuni svæðanna. Héraðaráðin hafa einnig önnur verkefni en þau sem kveðið er á í lögum. Fulltrúar í Héraðaráðum Finnlands eru í mörgum tilvikum áhrifamiklir fulltrúar sveitarfélaga og endurspeglar pólitískan vilja íbúanna eins og hann hefur komið fram í kosningum.

Héraðaráðin leggja bæði áherslu á áætlanagerð til langs tíma og að bregðast við málum sem eru efst á baugi hverju sinni. Ráðin koma einnig í framkvæmd og samhæfa ýmis verkefni á landsvísi eða á vettvangi Evrópusambandsins. Skipulagning fyrir einstök héruð felur í sér stefnumarkandi byggðaaætlun, sem er grundvallar skjal við þróun héraðsins. Þessu skjali fylgja tvær aðrar áætlanir og framkvæmdaáætlanir sem taka þá einnig til verkefna Evrópusambandsins.

Byggðastuðningur ESB

Heildarstuðningur ESB vegna byggðaaðgerða fyrir tímabilið 2007-2013 er 1.600 milljónir evra, en þar af er stuðningur vegna svæðabundinna verkefna tæplega 1.000 milljónir evra. Gert er ráð fyrir að mótframlög finnska ríkisins verði 1.900 milljónir evra. Í Norður- og Austur-Finnlandi og á Álandseyjum eru mótframlög finnska ríkisins 50%, en í Suður- og Vestur-Finnlandi 60%.

Í Norður-Finnlandi er stefnt að því að skapa 11.000 ný störf og 1.500 fyrirtæki, stefnt að því að nota 25% af fjárhagsstuðningnum til að skapa störf í 1.000 störf í rannsókn- og þróunarstarfsemi. Megináherslur eru að örva fyrirtækjastarfsemi, nýsköpun og frumkvöðlastarfsemi, bæta samgöngur og samskipti og veita tæknilega aðstoð

Í Austur-Finnlandi er stefnt að því að skapa 13.000 ný störf og yfir 2.000 fyrirtæki. Stefnt er að því að nota 35% af fjárframlögum til að búa til 800 störf í rannsókn- og þróunarstarfsemi. Megináherslur eru að örva starfsemi fyrirtækja, efla nýsköpun, tengslanet og þekkingarsetur, bæta aðgengileika svæðisins og starfsumhverfi fyrirtækja og veita tæknilega aðstoð.

Í Vestur-Finnlandi er stefnt að því að skapa 9.800 störf, 2.000 ný fyrirtæki og að 12,5% af fjárhagsstuðningnum verði til að búa til 150 störf í rannsókn- og þróunarstarfsemi. Megináherslur eru að örva starfsemi fyrirtækja, efla nýsköpun, tengslanet og þekkingarsetur, bæta aðgengileika svæðisins og starfsumhverfi fyrirtækja, þróa stærri bæjarsvæði og veita tæknilega aðstoð.

Í Suður-Finnlandi er stefnt að því að skapa 4.200 störf, 920 ný fyrirtæki og að 15,5% af fjárhagsstuðningnum verði til að búa til 290 störf í rannsókn- og þróunarstarfsemi. Megináherslur eru að örva starfsemi fyrirtækja, efla nýsköpun, tengslanet og þekkingarsetur, bæta aðgengileika svæðisins og starfsumhverfi fyrirtækja, þróa stærri bæjarsvæði, þróa þekkingarklasa og veita tæknilega aðstoð.

4.2.4 Danmörk

Almennt um byggðastefnu

Danmörk er þéttbýl í norrænum samanburði og dönsk byggðastefna ber því vott, landslag og veðurfar líka látlaus og ferðalög auðveld milli landshluta. Þrátt fyrir það má greina ýmis vandamál á landsbyggðinni, m.a. tengd hnignun iðnaðar. Vöxtur og samkeppnisaðstaða Danmerkur er aðalmarkmið í danskri byggðastefnu og áhersla lögð á hagvöxt hvarvetna í landinu, bæði á sterkum og veikum svæðum. Fjárveitingar til veikustu svæða landsins eru tengdar samfjármögnun úr uppbyggingarsjóðum Evrópusambandsins og byggðastefna Danmerkur er nátengd byggðastefnu ESB.

Skilgreind hafa verið sérstök jaðarsvæði með tilliti til lágra meðaltekna og óhagfelldrar þróunar íbúafjöldans. 16 af 98 sveitarfélögum í Danmörku eru á þessum jaðarsvæðum og þar búa um 11% þjóðarinnar. Að auki hafa verið skilgreind sérstök millibilssvæði sem ekki eru skilgreind jaðarsvæði nú en voru styrkhæf á síðasta starfstímabili uppbyggingarsjóða ESB⁵⁴. Aðaltilgangur svæðaskiptingarinnar er að geta stutt fyrirtæki í samræmi við reglur ESB.

Formið

Með lögum sem sett voru 2005 voru dönsku ömtin lögð niður og Danmörku skipt í 5 landshluta (regioner), Norður-Jótlund, Mið-Jótlund, Suður-Danmörku, Sjáland, og Höfuðborgarsvæðið (með Borgundarhólmi)⁵⁵. Í lögunum er kveðið á um landshlutaráð (regionsråd) og vaxtaráð hvers landshluta (regionalt vækstforum). Samkvæmt lögunum tóku svo landshlutaráð til starfa í hverjum landshluta 2007 með ábyrgð á atvinnu- og byggðaþróun. Verkefni hvers landshlutaráðs er í 6 málaflokkum sem tilgreindir eru í lögunum. Einn þeirra er heilbrigðisþjónustan, annar er atvinnu- og byggðaþróun landshlutans. Atvinnu- og byggðaþróunarstarfið er á fimm sviðum og tvö þeirra eru þróunaráætlun og stofnun vaxtaráðs landshlutans. Sama ár, 2005, voru sett lög um atvinnuþróun og Vaxtaráð ríkisins (Danmarks Vækstråd)⁵⁶ þar sem líka er kveðið á um hlutverk og verkaskiptingu ríkisins og landshlutanna, hlutverk ráðherra atvinnu- og byggingarmála og Vaxtaráðsins annars vegar og landshlutaráðanna og vaxtaráða landshlutanna hins vegar.

⁵⁴ Regionale fakta om yderområder: www.ebst.dk/yderomraader

⁵⁵ Lov om regioner og nedlæggelse af amtskommunerne: www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=10065

⁵⁶ Lov om erhvervsfremme: www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=27062#K4

Danska ríkisstjórnin starfrækir sérstaka ráðherranefnd um byggðastefnu samkvæmt þeirri áætlun um danska alþjóðvæðingu sem stjórnin samþykkti 2006.⁵⁷ Markmið áætlunarinnar er að Danmörk verði á öllum sviðum í fremstu röð á heimsvísu. Árlega gefur ríkisstjórnin út greinargerð sem lýsir árangri af byggðastefnunni, síðast í apríl 2008.⁵⁸ Þar sem annars staðar í stefnu stjórnvalda kemur fram hin mikla áhersla þeirra á vöxt, vaxtargreinar og vaxtarfyrirtæki.

Dönsk byggðastefna hefur sérstaka áherslu á hinar dreifðu byggðir. Sú áhersla birtist t.d. í dreifbýlislögunum⁵⁹ frá 2007 sem hefur heimildir handa matvælaráðherra til að styrkja atvinnu- og byggðaðþróun í dreifbýli Danmerkur. Markmið laganna eru :

1. meiri samkeppnishæfni,
2. fleiri frumkvöðlar og vinnustaðir í dreifbýli,
3. fjölbreytileiki landslags, rík náttúra og hreint umhverfi og
4. eftirsóknarverð lífsgæði fyrir börn, unglinga og fullorðna í dreifbýli með tilliti til þess að styrkja sambandið milli dreifbýlis og þéttbýlis.

Áherslur í atvinnuþróun

Dönsk stjórnvöld leggja áherslu á vaxtargreinar atvinnulífsins, nýsköpun, útrás og erlenda markaði. Þá hafa þau sérstaklega lagt áherslu á nýsköpun í svonefndum skynjunar- eða upplifunargreinum (d. oplevelsesøkonomi, e. experience economy) til að byggja á sókn til framtíðar. Ríkisstjórnin hefur tilgreint þrjú áherslusvið þessara greina og að þeim er ásetningur um að beina þróunarvinnu á komandi árum. Þessi þrjú svið eru matarmenning, tónlist og tíska.⁶⁰

Byggðamynstur

Mikil breyting varð í Danmörku 2007 með sameiningum sveitarfélaga og umbótum á starfsemi þeirra. Landshlutarnir eru 5 og sveitarfélögin 98 og að hálfu hins opinbera hefur verið lögð áhersla að dýrnar að bæjarskrifstofunni séu líka dýrnar að öllu opinbera kerfinu fyrir þegna landsins og lýsir það viðleitni stjórnvalda til þess að einfalda kerfið fyrir þegnana. Þessi mikla breyting á starfi sveitarfélaga hefur vakið mikla athygli í ESB, einkum fyrir það að með henni næst að stilla saman þróunaráætlanir sem gerðar eru í samráði sveitarfélaga og atvinnulífs annars vegar og atvinnustefnu vaxtarráðanna hins vegar.

Eins og annars staðar í Evrópu leggja dönsk stjórnvöld áherslu á sterkt höfuðborgarsvæði.

⁵⁷ Fremgang, fornyelse og tryghed: www.globalisering.dk/multimedia/Pixi.pdf

⁵⁸ Regionalpolitisk vækstredøgørelse: www.oem.dk/graphics/oem/Publikationer/Publikationer/2008/Regionalpolitisk%20Vækstredøgørelse%202008/site/images/Regionalpolitisk%20Vækstredøgørelse%202008.pdf

⁵⁹ Landdistriktsloven: www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=8675&exp=1

⁶⁰ Oplevelseszoner: www.ebst.dk/oplevelseszoner

4.3 Fjölbjóðlegt samstarf um byggðamál

ESA, EK-R, Nordregio, NORA, NPP, ESPON

4.3.1 Byggðakort fyrir Ísland

Eftirlitsstofnun EFTA (ESA) tók ákvörðun um nýtt byggðakort fyrir Ísland þann 6. desember 2006. Í öllum ríkjum Evrópusambandsins og EFTA þurfa að liggja fyrir slík kort því á þeim eru mörkuð þau landssvæði þar sem heimilt er að veita byggðastyrki. Raunar var ákvörðunin um að sérstakt byggðakort skyldi gilda árið 2007 en með því að íbúafjöldi Íslands fór yfir 300.000 á árinu 2006 gafst færi á að skipta landinu í tvö svokölluð NUTS III svæði og þar með að nýtt byggðakort tæki gildi 1. janúar 2008. Það leiddi til þess að Reykjanes færðist inn á styrkjasvæðið og þar með er heimilt að veita byggðastyrki á Reykjanesi.

Samkvæmt

ákvörðun

ESA mega

íslensk

stjórnvöld

veita

byggðastyrk

í í öllum

þeim

sveitarfélög

um sem nú

falla undir

landsbyggða

rkjördæmin

þrjú þ.e.

Norðvesturk

jördæmi,

Norðausturk

jördæmi og Suðurkjördæmi á tímabilinu frá 1. janúar 2008 til 31. desember 2013.

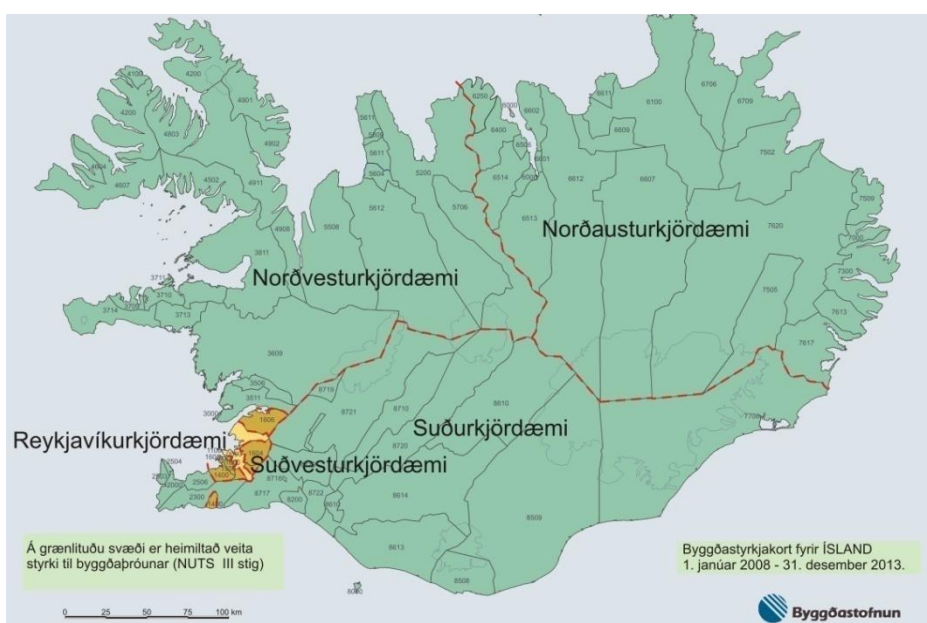
Hámark styrks má nema allt að 15% af stofnkostnaði einstakra fjárfestinga þó er mögulegt að hækka hann um 10% þegar um millistór fyrirtæki er að ræða og um 20% þegar um lítil fyrirtæki er að ræða. Með millistóru fyrirtæki er hér átt við fyrirtæki sem er með færri en 250 starfsmenn og með litlu fyrirtæki er átt við fyrirtæki með færri en 50 starfsmenn. Þá er og svigrúm fyrir stjórnvöld til að veita ákveðna tegund af rekstrarstyrkjum svo sem flutningsstyrki til framleiðslufyrirtækja.

Öll áform um styrkveitingar á byggðakortinu ber að tilkynna til ESA.

4.3.2 NUTS flokkunarkerfið

Flokkunarkerfi landsvæða í tölfræðilegum tilgangi (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics. NUTS) var tekið upp á vegum Evrópsku hagstofunnar fyrir meira en 30 árum síðan. Tilgangurinn er að leggja fram einfalt og samræmt kerfi til sundurliðunar landsvæða (stjórnsýslueininga) við söfnun og úrvinnslu svæðisbundinnar tölfræði í Evrópusambandinu. Þetta flokkunarkerfi (hér eftir nefnt NUTS) hefur verið notað í löggjöf Sambandsins síðan 1988 en það var ekki fyrr en árið 2003 að Evrópuþinginu og Ráðherraráðið samþykktu gerð (Regulation) um NUTS flokkunarkerfið.

Mynd 4.3.1.1 Byggðastyrkjakort 2008-2013

Ef tölfræði á svæðisgrunni á að vera samanburðarhæf þurfa landsvæði, sem bera á saman, að vera sem sambærilegust að fólksfjölda. Gert er ráð fyrir að tekið sé tillit til pólitískra aðstæðna, stjórnsýslulegra aðstæðna og stofnanafyrirkomulags við afmörkun svæðanna. Þar sem það á við er ætlast til að svæði, sem samsett eru án þess að um stjórnsýslulegar einingar sé að ræða, endurspegli efnahagslega, félagslega, sögulega, menningarlega, landfræðilega og unhverfislega þætti. Það má því segja að það er töluverður sveigjanleiki í því hvernig NUTS svæðin eru skilgreind. Það er helst íbúafjöldinn sem er fast viðmið. Þó er hægt að hafa þar nokkuð svigrúm samanber svæðaskiptingu Íslands.

Það NUTS þrep sem landsvæði (stjórnsýslueining) fellur undir er ákveðið á grundvelli íbúafjölda þannig:

Tafla 4.3.2.1 NUTS-þrepin

Þrep	Lágmarks fólksfjöldi	Hámarks fólksfjöldi
NUTS I	3.000.000	7.000.000
NUTS II	800.000	3.000.000
NUTS III	150.000	800.000

Þar sem íbúafjöldi ríkis er undir lágmarks viðmiði NUTS þreps er viðkomandi ríki í heild NUTS svæði á því þrepi. Séu ekki til staðar stjórnsýslueiningar af viðeigandi stærð skulu slíkar eingingar myndaðar úr aðliggjandi svæðum. Þessar samsettu ein-

ingar kallast „óvirkar stjórnsýslueiningar“ („non-administrative units“).

Á meðan Ísland var með undir 300.000 íbúa var landið eitt NUTS III svæði. Þegar íbúafjöldinn fór yfir 300.000 gafst færi á að fá landinu skipt í tvö NUTS III svæði. Ákveðið var að leggja kjördæmaskiptingu landsins til grundvallar. Ástæðan fyrir því er sú að með því móti var hægt að rökstyðja það að Reykjanes yrði inni á byggðakorti af Íslandi. Það var Hagstofa Íslands sem formlega gerði tillögu til Evrópsku hagstofunnar um skiptingu Íslands í tvö NUTS III svæði. Á tillögunu var fallist og gekk skiptingin í gegn 1. janúar 2008. Við þá breytingu tók nýtt byggðakort gildi fyrir Ísland. Eins og fram kemur síðar er Íslandi skipt í höfuðborgarsvæði og landsbyggð. Hin formlegu mörk eru mörk landsbyggðarkjördæmanna annars vegar og Reykjavíkurkjördæmanna og Kragans hins vegar.

NUTS flokkunin er stigskipt þannig að í hverju landi eru þrjú stig: NUTS stig I, II og III. Fyrsta stigi er skipt upp í annað og öðru í þriðja. Þau lönd sem eru með yfir 7 milljónir íbúa skiptast í fleiri NUTS I svæði eftir íbúafjölda.

Frekari niðurskipting er svo framkvæmd þó hún sé minna notuð. Þá er komið að því sem kallast „Staðbundnar stjórnsýslueiningar“ (Local Administrative Units. LAU). Í því kerfi eru tvö þrep. Efra þrepið, (LAU þrep 1, eða NUTS þrep 4) er skilgreint fyrir flest lönd en þó ekki öll. Neðra þrepið, (LAU þrep 2, eða NUTS þrep 5) er skilgreint á sveitarfélagastiginu. Það eru því jafnmörg LAU 2, eða NUTS 5 svæði á Íslandi og sveitarfélögin eru mörg.

Segja má að í rauninni séu það aðeins NUTS I, II og III svæðin sem skipta máli. NUTS IV (LAU 1) og NUTS V (LAU 2) hafa ekki formlegt gildi þó þau séu til.

Stigskipt NUTS svæðaskipting Íslands lítur þannig út:

Kódi	Land	NUTS I	NUTS II	NUTS III
IS	Ísland			
ISO		Ísland		
IS00			Ísland	
IS001				Höfuðborgarsvæði
IS002				Landsbyggð

Á NUTS IV þrepi er Íslandi skipt í 8 svæði:

1. Austurland
2. Höfuðborgarsvæði
3. Norðurland eystra
4. Norðurland vestra
5. Suðurland
6. Suðurnes (Reykjanes)
7. Vestfirðir
8. Vesturland

Á NUTS V þrepi er Íslandi svo skipt í 79 svæði sem eru hin sömu og sveitarfélögin í landinu. Til samanburðar má geta þess að Noregur er 1 NUTS I svæði, 7 NUTS II svæði og 19 NUTS III svæði.

NUTS svæðaskilgreiningar ná nú til 31 lands. Það eru löndin á Evrópska efnahagssvæðinu og Sviss.

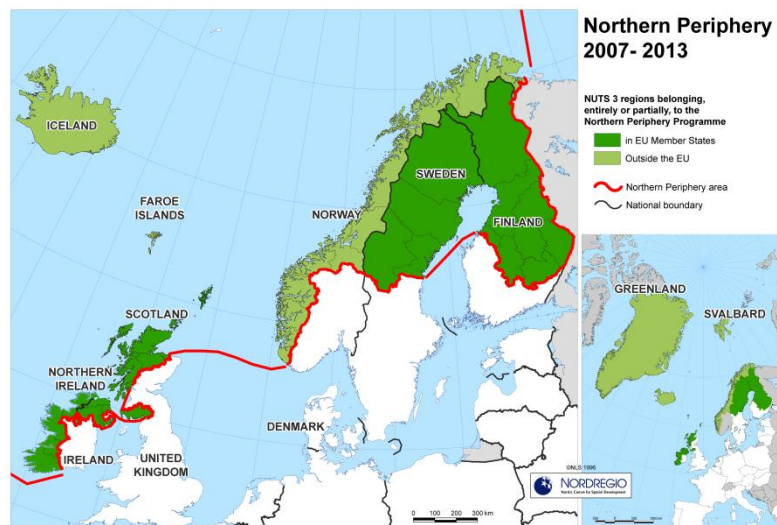
NUTS svæðaskiptingin og tölfræði svæðanna er grundvöllur ákvarðana um það hvort svæðin eigi rétt á byggðastyrkjum frá ESB. Því er svæðaskiptingin mikilvæg og þörf á að gefa henni gaum.

4.3.3 Norðurslóðaáætlun Evrópusambandsins, NPP

Meginmarkmið Norðurslóða-

áætlunar er að stuðla að bættu atvinnu- og efnahagslífi og að eflingu búsetuþátta með sverkefnum með fjölpjóðlegu samstarfi einstaklinga, fyrirtækja og stofnana. Áherslur áætlunarinnar eru á nýsköpun, samkeppnishæfni, aðgengi, sjálfbæra nýtingu náttúruauðlinda og samfélags auk tengsla þéttbýlis og dreifbýlis. Verkefni innan NPP

Mynd 4.3.3.1 Starfssvæði NPP

skapa mikilvæg tengsl og þekkingu sem byggja á alþjóðlegri samvinnu og framtaki.

Áætlunin nær landfræðilega yfir mjög stórt svæði, en þáttökulönd eru Evrópusambandslöndin, Skotland, Norður-Írland, Svíþjóð, Finnland og Írland auk Noregs, Íslands, Grænlands og Færeyja. Aðstæður og áherslur þáttökusvæða eru margbreytilegar en hafa ákveðin sameiginleg einkenni sem m.a. felast í veðurfarsaðstæðum norðurslóða, miklu dreifbýli, löngum vegalengdum og fl. Fjölpjóðleg samvinna innan Norðurslóðaáætlunar gefur ákveðin tækifæri til að þróa og finna nýjar leiðir til bættra búsetuskilyrða í víðum skilningi.

Mikill áhugi er fyrir þáttöku í verkefnum innan NPP, en í fyrri áætlun voru Íslendingar þátttakendur í 28 aðalverkefnum. Verkefnin hafa hátt nýsköpunargildi, víkka sjónarhorn samstarfsaðila á viðfangefninu og efla sjálfstraust og getu til þáttöku í alþjóðlegum samstarfsverkefnum á landsbyggðinni.

Áætlunin er samkeppnissjóður sem rekin er á svipuðum forsendum og rannsóknáætlanir innan EES-samningsins, þar sem umsóknir keppa í gæðum um það fjármagn sem til ráðstöfunar er. Umsóknir eru metnar af sérfræðinefndum í öllum aðildarlöndunum og er stuðningur háður a.m.k. 50% mótframlagi umsóknaraðila hvað íslenska þátttöku varðar. Árlegt framlag Íslands til áætlunarinnar árin 2007 til 2009 eru 400.000€ og er íslensk verkefnaþátttaka styrkt með því fjármagni einvörðungu. Ákvörðun um framlag Íslands fyrir árin 2010 til 2013 liggur ekki fyrir en vonir standa til að hún verði aukin vegna mikils áhuga og góðs árangurs. Heildarfjármagn áætlunarinnar að viðbættum mótframlögum er um 7 milljónir € fyrir árin 2007–2013.

Ísland var fullgildur aðili við mótun áherslna áætlunarinnar og gerð umsóknar um Norðurslóðaáætlun 2007-2013 til Evrópusambandsins, sem samþykkt var í september 2007. Jafnframt tók Ísland þátt í nefndarstarfi við gerð árangursmælikvarða fyrir áætlunina sem slíka og einstök verkefni innan hennar. Fjárhagsleg endurskoðun og eftirlit einstakra verkefna fer fram hjá Byggingastofnun en heildarendurskoðun á þátttöku Íslands í áætluninni er hjá Ríkisendurskoðun.

Áætluninni hafa borist 54 umsóknir um aðalverkefni á þeim 4 umsóknarfrestum sem liðnir eru og þar af hafa 27 verkefni verið samþykkt. Íslendingar hafa verið þátttakendur í 27 umsóknum og þar af hafa 14 verið samþykkt eða 52%. Samtals hafa borist liðlega 50 umsóknir um forverkefni, en þau hafa þann megin tilgang að vinna að gerð aðalumsókna, leita samstarfsaðila og frágangi mótfjármögnunar. Umsóknir um forverkefni eru ekki bundnar neinum sérstökum umsóknartíma.

Aðalverkefni með íslenskri þátttöku eru:

- *Roadex Network Implementing Accessibility*. Samstarfsverkefni Svíþjóðar, Finnlands, Skotlands, Írlands, Svíþjóðar, Íslands, Grænlands, Noregs og Kanada. Íslenskur þátttakandi er Vegagerð ríkisins í samstarfi við verkfræðistofur og fleiri.
- *New Plants for the Northern Periphery Market*. Samstarfsverkefni Svíþjóðar, Finnlands, Skotlands og Íslands. Íslensku þátttakendurnir eru Landbúnaðarháskólinn Hvanneyri í samstarfi við garðyrkjustöðvar og fyrirtæki.
- *Rural Transport Solutions*. Samstarfsverkefni Svíþjóðar, Finnlands, Skotlands og Íslands. Íslensku þátttakendurnir eru Þróunarstofa austurlands og Fjarðabyggð í samstarfi við Vegagerðina.
- *The THING Project – THing sites International Networking Group*. Samstarfsverkefni Noregs, Íslands, Skotlands og Færeyja. Íslenski þátttakandinn er Þjóðgarðurinn Þingvöllum í samstarfi við tengda aðila.
- *SMALLEST –Solutions for Microgeneration to Allow Energy Saving Technology*. Samstarfsverkefni Skotlands, Finnlands, Norður Írlands, Færeyja, Svíþjóðar, Íslands og Grænlands. Íslenski þátttakandinn er Þróunarstofa austurlands í tengslum við fjölmarka aðila innan orkugeirans.
- *Retail in Rural Regions*. Samstarfsverkefni Íslands, Írlands, Færeyja, og Skotlands þar sem Rannsóknarsetur verslunarinnar Háskólanum Bifröst er þátttakandi í samstarfi við verslanir, Samtök verslunar, sveitarfélög og atvinnuþróunarfélög.
- *The Sea as Our Neighbour: Sustainable Adaption to Climate Change in Coastal Communities and Habitats on Europe's Northern Periphery – Coast Adapt*. Samstarfsverkefni Íslands, Norður Írlands, Írlands, Skotlands og Noregs þar sem Háskóli Íslands, Sveitarfélagið Árborg og Mýrdalshreppur eru þátttakendur en meðal

tengdra aðila eru Siglingastofnun, Veðurstofa Íslands, Samtök sveitarfélaga, Skipulagsstofnun og fleiri.

- *North Hunt, Sustainable Hunting Tourism*. Samstarfsverkefni Íslands, Finnlands, Svíþjóðar, Skotlands og Kanada. Íslenskir þátttakendur eru Rannsóknamiðstöð Háskólans á Akureyri, Rannsóknasetur ferðaþjónustunnar, Veiðistjórnarsvið Umhverfisstofnunar.
- *NEED, Northern Environment Education Development*. Samstarfsverkefni Íslands, Finnlands, Noregs og Írlands. Íslenskir þátttakendur eru Fræðasetur Háskóla Íslands, Höfn Hornafirði, Háskólasetrið Húsavík, Þjóðgarðurinn Jökulsárgljúfrum, Þróunarfélag Austurlands, Kirkjubæjarstofa, Þjóðgarðurinn Skaftafelli og sveitarfélögin Hornafjörður, Skaftárhreppur, Fljótsdalshérað og Norðurþing.
- *PELLETTime – Solutions for competitive pellet production in medium size enterprises*. Samstarfsverkefni Íslands, Finnlands og Skotlands. Íslenskir þátttakendur eru Héraðsskógar, Austurlandsskógar og Skógrækt ríkisins
- *Economuseum Northern Europe*. Samstarfsverkefni Íslands, Færeyja, Norður Írlands, Írlands, Noregs og Kanada. Íslenskir þátttakendur eru Fruman Nýheimum, Höfn Hornafirði og Fræðslunet Austurlands.
- *Co-Safe, The cooperation for safety in sparsely populated areas*. Samstarfsverkefni Íslands, Svíþjóðar, Finnlands, Skotlands og Grænlands. Íslenskir þátttakendur eru FSA Háskólasjúkrahús, Akureyri og Sjúkraflutningaskólinn í samstarfi við fjölmarga innlenda aðila.
- *OLEII, Our Life as Elderly- implementation*. Samstarfsverkefni Íslands, Svíþjóðar, Noregs og Færeyja. Íslenskir þátttakendur eru Akureyrarbær, Hafnarfjarðarbær og Heilbrigðisstofnun Suðausturlands.
- *Northcharr, Sustainable Aquaculture of Arctic charr*. Samstarfsverkefni Íslands, Svíþjóðar og Noregs. Íslenskir þátttakendur eru Hólalax ehf, Rifós ehf, Íslandsbleikja ehf, Silfurstjarnan ehf, Klausturbleikja ehf, Skagafjarðarveitur, FISK-Seafood, Akvaplan-Niva og Matís.

Norðurslóðaáætlun 2007-2013 heyrir undir iðnaðarráðuneyti og Byggðastofnun rekur landsskrifstofu áætlunarinnar á Íslandi. Nánari upplýsingar er að finna á heimasíðum Byggðastofnunar⁶¹ og Norðurslóðaáætlunar.

4.3.4 ESPON

Ísland er aðili að ESPON, á öðru starfstímabili áætlunarinnar, frá 2007-2013. Byggðarannsóknir voru umfangsmiklar á fyrsta starfstímabili ESPON, European Spatial Planning Observation Network, 2002-2006, fólu í sér samstarf á annað hundrað evrópskra háskóla og rannsóknastofnana og mikla öflun og miðlun þekkingar, sem einfalt er að nálgast á heimasíðu ESPON, www.espon.eu.

ESPON er ein af svæða- eða byggðatengdu aðgerðaáætlunum Evrópusambandsins, Interreg III C-áætlun. Aðild að ESPON eiga öll lönd Evrópusambandsins og lönd sem sótt hafa um aðild að sambandinu auk Noregs, Sviss, Liechtenstein og Íslands. Einkenni rannsóknaverkefna á vegum ESPON er samanburður milli svæða, víðtæk framsetning upplýsinga á kortum og síðan hinar miklu kröfur um fagleg vinnubrögð. Rannsóknastyrkir hafa aðallega verið veittir fjölþjóðlegum rannsóknateymum háskóla og annarra

⁶¹ Byggðastofnun, www.byggdastofnun.is/ og NPP, www.northernperiphery.eu

rannsóknastofnana á sviði byggðapróunar. ESPON-rannsóknir hafa þegar haft áhrif á stefnumótun ESB í byggðamálum og svo mun áreiðanlega verða í næstu framtíð.

Breytingar hafa orðið á ESPON frá fyrra tímabilinu. Ein breytingin kemur fram í undirheiti áætlunarinnar sem nú er European Observation Network on Territorial Development and Cohesion eða Evrópska netverkið fyrir rannsóknir á svæða- eða byggðapróun og aðlögun. Í nafnbreytingunni birtist viðurkenning á því að gagnlegra sé að rannsaka byggðaáhrif af áætlunum og stefnumiðum sem stjórnvöld setja fremur en áætlanirnar sjálfar. Breytingar hafa líka orðið á áherslum frá fyrsta starfstímabili ESPON. Á tímabilinu 2007-2013 verða fimm megináherslur fyrir aðgerðir og rannsóknir sem taldar eru upp hér á eftir og hlutfall hverrar áherslu af útgjöldum ESPON sýnt innan sviga:

1. Hagnýtar rannsóknir á byggðapróun, samkeppnishæfni og aðlögun (42,4%).
2. Verkefnamiðaðar rannsóknir á grundvelli óska notenda (14,4%).
3. Vísindavettvangar og –áhöld (13,5%).
4. Fjármögnun, eignarhald og þátttaka (12,2%).
5. Tæknileg aðstoð, greiningarstuðningur og samskipti (17,5%).

Auglýst er eftir styrkumsóknum til undir þremur fyrstu áherslunum en hinar eru starfsáherslur. Undir annarri. áherslunni eru átta skilgreind rannsóknasvið fyrir styrkhæf verkefni.

Byggðastofnun hefur fylgst með starfi ESPON og haft umsjón með því í umboði iðnaðarráðuneytisins. Starfsmenn Byggðastofnunar hafa setið fundi stjórnarnefndar ESPON og í mars gerði stofnunin samning við Háskólann á Akureyri um að hann gegni hlutverki tengiliðs ESPON á Íslandi, tengi íslenska og evrópska háskóla og rannsóknastofnanir á sviði byggðarannsóknna og tengi þessar stofnanir og ESPON.

Mikilvægi ESPON-starfsins veltur annars vegar á því að fylgjast með rannsókn- og stefnumótunarvinnu á sviði byggðamála í Evrópusambandinu og á öflugri þátttöku íslenskra háskóla í hinum fjölbjóðlegu byggðarannsóknnum sem styrktar eru og áhrif af því starfi á umræðu og stefnumótun í byggðamálum á Íslandi.

4.3.5 EK-R

Norðurlöndin hafa með sér samstarf á sviði byggðamála. Norræna embættismannanefndin um byggðamál (EK-R) er samstarfsvettvangur embættismanna norrænu landanna sem fara með byggðamál. Samstarfið felst í því að miðla reynslu, umræðum og kynnum af starfssystkinum og samvinnu um þróun þekkingar í því skyni að skapa traustari grunn fyrir stefnumótun í byggðamálum. Til samstarfsins er varið á árinu 2009 alla rúmlega 31 milljón danskra króna. Til grannsvæða samstarfsins er varið 10 milljónum danskra króna, til NORA rúmlega 6 milljónum danskra króna, til Nordregio 10 milljónum danskra króna og til rannsóknarverkefna, styrkja og fleira rúmum 5 milljónum danskra króna.

EK-R hefur samþykkt fjárveitingar á árinu 2009 til samstarfs yfir landamæri á 10 norrænum svæðum þar sem stjórnáamenn, yfirvöld og almenningur tekur þátt í hagnýtu norrænu samstarfi. Þar til viðbótar er samstarfið á Norður-Atlantshafssvæðinu, NORA. Svæðisbundið samstarf á Norðurlöndum hefur fengið nýjar evrópskar áherslur með þátttöku Norðurlanda í Interreg, landamærasvæðaáætlun ESB. Svæðisbundna samstarfið tengist einnig grannsvæðunum á Eystrasalts-, Barentshafs- og Norður-Atlantshafssvæðinu. Ráðherrar byggðamála, orkumála og atvinnumála á Norðurlöndum hafa yfirumsjón með samstarfinu en framkvæmdin er í hjá EK-R.

Samstarfið byggir á samstarfsáætlun um byggðamál en núgildandi áætlun nær til áranna 2009 – 2012. Samstarfsáætlunin var samþykkt haustið 2008.

Eins og gefur að skilja er í áætluninni leitast við að leggja línurnar um á hvað eigi að leggja höfuðáherslu í starfi EK-R á næstu árum.

Sú sýn sem samstarfsáætlunin byggir á er þessi: Norræn samvinna á að vera kröftug í þróun nýrrar og skarpari byggðastefnu. Kjarni hinnar nýju stefnu er að í nánu samstarfi mismunandi stjórnsýslustiga og geira sé tekist á við þær áskoranir sem hnattvæðingin hefur í för með sér með það að markmiði að styrkja þróunarmöguleika Norðurlandanna á sjálfbæran hátt hvort heldur heima fyrir, á svæðagrunni eða landa.

Áætlunin byggir á því sem nefnt hefur verið þriðja kynslóð byggðastefnu. Fyrsta kynslóðin hafi snúist um að jafna mismun, önnur kynslóðin um að vöxt og sú þriðja sem nú sé ríkjandi byggist á að öll svæði og staðbundin samfélög séu virkjuð og fléttuð inn í evrópska og hnattræna hagkerfið. Þannig verði getan til nýsköpunar og vaxtar styrkt á besta mögulegan hátt.

Lögð er áhersla á hlutverk og mikilvægi Nordregio (Norrænu fræðastofnunina í skipulags- og byggðamálum).

Þá eru lögð til þrjú aðgerðasvið á starfstímanum. 1) Miðlun reynslu og uppbygging þekkingar. 2) Hnattvæðing og samstarf yfir landamæri. 3) Þriðju kynslóðar byggðastefna. Á hverju aðgerðasviði eru settar fram tillögur um áherslur og verkefni sem vinna á að.

Gengið er út frá að fjárhagsramminn sem er um starfseminna í dag verði óbreyttur út áætlunartímabilið.

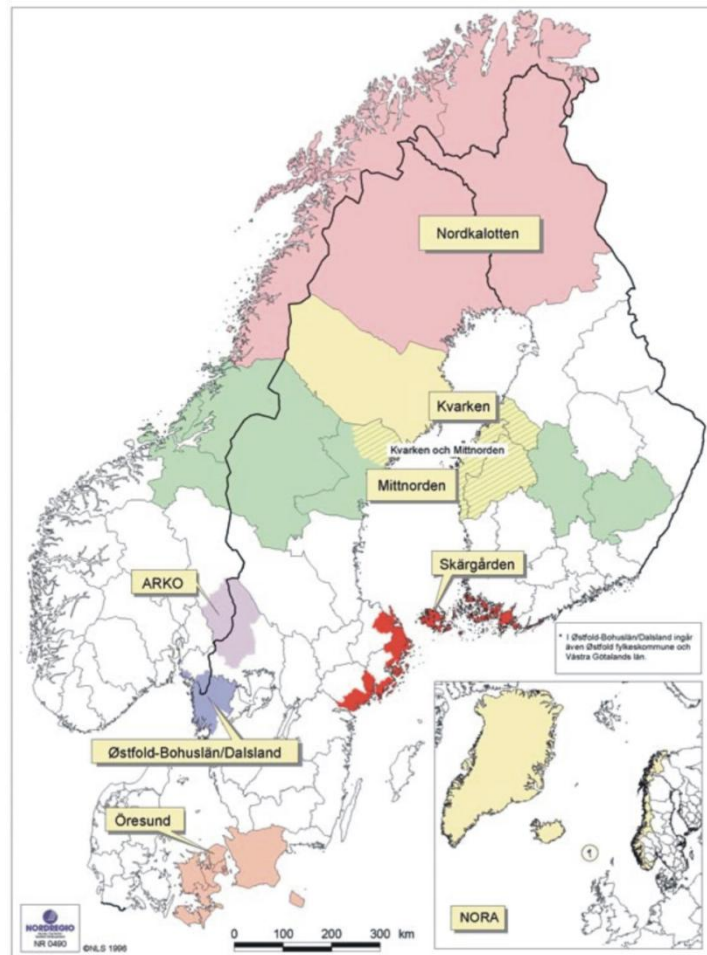
Í áætluninni er gegnið út frá að markmiðin um sjálfbærni, jafnrétti og aðgengi eru virt.

Ísland gegnir formennsku í Norrænu ráðherranefndinni á árinu 2009. Því fylgir einnig formennska í nefndum. Í formennskuáætlun Íslands á sviði byggðamála má nefna að rannsókn á áhrifum háskóla á byggðapróun, efling nýsköpunar og frumkvöðlastarfa á strjálbýlum svæðum með sérstaka áherslu á stuðning við konur og könnun á því hversu langt áhrifasvæði bæja nær út í nágrennið og hver eru tengsl samgöngubóta og byggðapróunar.

4.3.6 Nordregio

Á vegum norrænu ráðherranefndarinnar starfar rannsóknarstofnunin Nordregio sem hefur það hlutverk að stunda rannsóknir á sviði byggða- og skipulagsmála og miðla þekkingu um þau til þeirra sem um byggðamál fjalla. Unnið er nú samkvæmt norrænu rannsóknaráætluninni innan Nordregio. Núgildandi áætlunartímabil nær yfir árin 2007-2009 en unnið er að nýrri áætlun

Mvnd 4.3.5.1 Norrænu arannsvæðin

fyrir árin 2010-2012. og munu áherslur taka mið af áherslum samstarfsáætlunarinnar í byggðamálum 2009-2012. Nordregio hefur getið sér orð sem ein virtasta vísindastofnun í Evrópu á sviði rannsókna í byggðamálum. Þar innan veggja er til staðar meiri þekking á samfélögum á strjálbýlum norrænum svæðum en annars staðar. Það háir þátttöku Íslands í rannsóknarverkefnum að á Íslandi eru ekki aðgengilegar svæðisgreindar tölfræðiupplýsingar sem stuðst er við í rannsóknum á ýmsum þáttum byggðamála. Unnið er að því að leita lausna á þeim vanda. Íslendingar hafa tekið þátt í mótun rannsóknáætlana og mati á styrkumsóknum. Nordregio hefur tekið að sér að vinna rannsóknir sem lagt var upp með í formennskuáætlun Íslands á árinu 2009.

4.3.7 Norræna Atlantssamstarfið, NORA

Norræna Atlantssamstarfið (Nordisk Atlantsamarbejde - NORA) er samstarfsvettvangur Íslands, Færeyja, Grænlands og norður- og vesturhluta Noregs.⁶² NORA heyrir undir Norrænu ráðherranefndina og er hluti af norrænu samstarfi á sviði byggðamála og svæðasamstarfs. Aðalskrifstofan er í Þórshöfn í Færeyjum og eru landskrifstofur í hverju aðildarlandanna. Starfsemi NORA á Íslandi heyrir undir iðnaðarráðuneytið, en Byggðastofnun hefur umsjón með starfinu sem landskrifstofa. Ísland á þrjá fulltrúa í stjórn, en löndin skiptast á um formennsku. Á árinu 2008 tóku Færeyingar við formennskunni, en Ísland tekur næst við henni árið 2010.

Mynd 4.3.7.1

Starfssvæði NORA

Stærstur hluti tekna NORA kemur frá Norrænu ráðherranefndinni, en einnig koma árleg framlög frá þátttökuþjóðunum, þar af leggja Íslendingar fram 500 þúsund d.kr. Heildarjármagn sem NORA hefur úr að spila árlega eru um 10 milljónir d.kr. og af þeim fara á bilinu sex til sjö milljónir í verkefnastyrki.

Starfsemi NORA er margþætt og snýst um að efla samstarf á svæðinu með ýmsu móti, ekki síst með því að veita styrki til samstarfsverkefna. NORA á samstarf við ýmsa aðila í því skyni að fylgja eftir megin stefnumálum sínum og auk verkefnastyrkjanna standa samtökin fyrir ráðstefnum og vinnufundum, t.d. á sviði umhverfismála eða atvinnumála. Má t.d. nefna ráðstefnu um sjálfbæra orkunýtingu í desember 2008 og um nýsköpun í sjávarútvegi í byrjun maí 2009. NORA hefur einnig látið gera úttektir eða rannsóknir.

Eitt af verkefnum NORA sem hófst á árinu 2009 er greining á NORA-svæðinu, sem OECD hefur tekið að sér að gera. Fulltrúar OECD heimsækja NORA-löndin og halda fundi með stjórnáráðgjafum, embættismönnum, fulltrúum háskóla og rannsóknastofnana og forsvarsmönnum fyrirtækja, stofnana og hagsmunasamtaka. Markmiðið er að skilgreina NORA-löndin sem svæði og styrkja grundvöll frekari samstarfs á svæðinu. Vonast er til að á grundvelli þessarar vinnu verði hægt að setja fram tillögur sem geti verið til leiðsagnar þegar teknar verða pólitískar ákvarðanir sem snerta svæðið og efla búsetuþróun. Þessi vinna er jafnframt hugsuð sem innlegg í norrænt samstarf, í víðara samhengi. .

NORA veitir styrki til verkefna sem stuðla að eflingu atvinnulífs og byggða með auknu samstarfi atvinnulífs, einstaklinga og stofnana á milli landanna. Málaflokkar

⁶² <http://byggdastofnun.is/page/nora>

verkefnastyrkjanna eru auðlindir sjávar, ferðamál, upplýsingatækni, samgöngur og flutningar og efling fámennra byggðarlaga. Áhersla er lögð á samstarf innan samstarfssvæðisins og á miðlun reynslu og þekkingar í byggða- og atvinnumálum, en einnig er lögð áhersla á nýsköpun og sjálfbæra þróun. Samstarfsverkefni sem NORA hefur styrkt hafa skilað góðum árangri, ekki síst hvað varðar þekkingarmiðlun, rannsóknir, samstarf og markaðssókn. Undanfarið hefur umsóknum farið mjög fjölgandi og við fyrri úthlutun 2009 lágu fyrir 39 umsóknir og áttu Íslendingar þátt í 31 af þeim.

Styrkfjárhæðir geta numið allt að 500 þús. d.kr. á ári. Ekki er greitt fyrir meira en 50% af heildarkostnaði verkefnis og skilyrði er að um samstarfsverkefni á milli NORA-landanna sé að ræða. Á árinu 2008 var tvívegis úthlutað verkefnastyrkjum. Í maí var úthlutað 2,6 milljónum d.kr. (danskra króna) til 12 verkefna og eru Íslendingar þátttakendur í níu þeirra. Í desember var úthlutað tæpum 3,3 millj. d.kr. til 18 verkefna, en Íslendingar taka þátt í 13 af þeim. Íslensk þátttaka í verkefnum NORA er því mjög góð og hefur á undanförunum árum verið í u.þ.b. 70-90% verkefna.

Innan NORA er áhugi á auknum tengslum og verkefnasamstarf við lönd við Norður-Atlantshaf, s.s. Skotland, Hjaltlandseyjar, Orkneyjar og austurströnd Kanada.

Í október heimsótti framkvæmdastjórn NORA Kanada og lagði drög að formlegum samskiptum við ýmsa aðila þar.

Verkefni með íslenskri þátttöku, samþykkt á árinu 2008 og fyrri hluta árs 2009

Auðlindir sjávar

Torskehelse. Rannsókn á dánartíðni eldisþorsks með notkun rafræns skráningarkerfis með það að markmiði að draga úr seiðadauða. Samstarfsverkefni Íslands, Noregs og Færeyja. Íslenskur þátttakandi: Valdimar I. Gunnarsson, Sjávarútvegi.

Rotatorier (hjöldýr). Auka á gæði fæðisframleiðslu í þorskeldi. Samstarfsverkefni Íslands, Noregs og Færeyja, en Matís tekur þátt fyrir Íslands hönd.

Fisk og innovation. Snýr að hagsmunabaráttu innan ESB fyrir norrænan sjávarútveg. Samstarf Íslands og Noregs. Íslenskur þátttakandi: Matís.

Hellefisk vandringsmönster. Rannsókn á lúðu, hún merkt og fylgst með ferðum hennar. Ábyrgð verkefnis: Stjörnu-Oddi, en verkefnið er í samstarfi við Norðmenn, Færeyinga og Grænlandinga.

Effektiv torskeopdræt. Rannsókn í þorskeldi sem snertir aukin gæði í fiskverkun og framleiðslu eldisþorsks. Samstarf Íslands, Noregs og Færeyja. Íslenskur þátttakandi: Matís og Hraðfrystihúsið Gunnvör.

Standard for saltfisk. Myndun samstarfsnets saltfiskverkenda og markaðsaðila. Samstarf Noregs, Íslands og Færeyja. Matís leiddi þetta verkefni, en aðrir íslenskir þátttakendur voru Vísir og Þorbjörn Fiskanés.

Fersk opdrætstorsk. Markaðskönnun fyrir þorskafurðir. Íslenskur þátttakandi: Fiskeldishópur AVS og Hraðfrystihúsið Gunnvör.

Nordatlantiske delikatesser. Hluti norræns verkefnis, „Nordic Delights“, sameiginleg markaðssetning á valdri matvöru, tengt sögu og menningu. Íslenskur þátttakandi: Nýsköpunarmiðstöð Íslands, Höfn.

Havpattedyr som fødevarer. Vinnufundur á vegum NAMMCO um nýtingu sjávarspendýra. Íslenskur þátttakandi: Sjávarútvegsráðuneytið.

Tejner. Rannsóknarverkefni þar sem skoðuð er aðlögun fisks að gildrum sem hann er veiddur í. Ábyrgð verkefnis: Hafrannsóknastofnun, Ísafirði.

Fiskefilleter og kollagen. Rannsókn á áhrifum kollagens á fiskafurðir, þorsk og síld, með betri afurðir að markmiði. Íslenskur þátttakandi: Matís.

Ferðaþjónusta

Cruise Europe North. Móta á sameiginlega stefnu varðandi móttöku skemmtiferðaskipa á Norður-Atlantssvæðinu. Samstarf Íslands, Noregs og Færeyja. Íslenskir þátttakendur: Akureyrarhöfn og Faxaflóahafnir.

Bådbyggertradition. Varðveisla handverks í bátasmíði. Samstarf Noregs, Íslands og Færeyja. Íslenskur þátttakandi: Síldarminjasafnið.

Nye rejsemål. Leit að samstarfsaðila og stofnun samstarfsnets um ævintýraferðir á Norður-Atlantssvæðinu. Ábyrgð: Borea Adventures, Ísafirði.

Netportal om får og uld. Safnasamstarf um kynningu menningararfs, sérstaklega sem lýtur að sauðfé og ull. Markaðssetning og kynning á handverki og list. Samstarf Íslands og Noregs. Ábyrgð verkefnis: Minjasafn Austurlands.

Net-markedsføring – turisme. Gerð lifandi kynningarefnis fyrir ferðaþjónustu gegnum internetið. Samstarf Íslands og Færeyja. Ábyrgð: Valgerður Matthíasdóttir.

Miami-Seatrade. Sameiginlegur sýningarbás Íslands, Grænlands og Færeyja á Seatrade Cruise Shipping Convention á Miami. Íslenskur þátttakandi: Cruise Iceland.

Turisme og vilde dyr. Rannsókn á áhrifum ferðamennsku á villt dýralíf. Íslenskir þátttakendur: Selasetrið o.fl.

Fiskerikultur. Rannsókn á sögu norrænna fiskimanna við Austfirði á tilteknu tímabili. Sótt um styrk til að finna samstarfsaðila. Íslenskur þátttakandi: Skálanessetur og Sagnabrunnur ehf.

Upplýsingatækni

Rent hav. Skrá á umfang affalls við fiskveiðar til að hægt sé að hafa bæði yfirsýn og stjórn og eftirlit með því að reglum sé framfylgt. Mögulegt að gefa „grænan stimpil“ til skipa, hafna og útgerða. Samstarf Noregs, Færeyja og Íslands. Íslenskur þátttakandi: Umhverfisstofnun.

Transatlantisk café. Að búa til fundarstað, kaffihús, þar sem norrænir gestir geta „hist“ yfir kaffibolla og spjallað saman með nútímataekni. Samstarf Færeyja, Íslands, Grænlands og Danmerkur. Íslenskir þátttakendur: Annette Finnsdóttir og Ásta Stefánsdóttir.

Samgöngur og flutningar

Energiseminar. Vestnorrænn vinnufundur um bættu orkunýtingu í samgöngum og flutningum á vegum Norrænu ráðherranefndarinnar (haldinn í byrjun desember í Reykjavík). Samstarf allra NORA-landanna, auk Svíþjóðar og Álandseyja.

Containerservice. Gera á fýsileikakönnun á gámaflutningum vestur um haf með Mosjøen í Noregi sem miðstöð. Íslenskur þátttakandi: Siglingastofnun og Eimskipafélag Íslands.

Svæðasamstarf

Detailhandel. Rannsókn á verslun í dreifbýli, framhaldsverkefni. Samstarfsverkefni Íslands, Noregs og Færeyja. Ábyrgð verkefnis: Rannsóknasetur verslunarinnar, Bifröst.

Matchmaking med Rusland. Samstarf um fjárfestingar og verslun, þekkingaryfirfærsla í tæknimálum o.fl. Samstarf Íslands, Noregs og Færeyja. Íslenskur þátttakandi: Háskóli Íslands.

Vejrtjeneste for søberedskab. Þróun kerfis fyrir veðurspár á netinu. Samstarf Íslands, Noregs og Færeyja. Ábyrgð verkefnis: Ólafur Rögnvaldsson, en aðrir íslenskir þátttakendur eru Haraldur Ólafsson, Landsbjörg og Almannavarnir.

Edderdun. Sjálfbær nýting æðardúns. Íslenskur þátttakandi: Bændasamtök Íslands.

Lammekøp. Markaðssetning á þurruðu eða reyktu lambakjöti og myndun samstarfsnets um verkefnið. Íslenskur þátttakandi: Matís.

Bær. Tilraunaverkefni í berjarækt til að athuga hvaða tegundir henta best með Ísland sem tilraunasvæði. Íslenskur þátttakandi: Landbúnaðarháskólinn á Hvanneyri.